

WORKING PAPER

13-02

**Stedelijke
woondynamiek
van de Belgische
bevolking en haar
gezinnen**

**Federaal
Planbureau**

Economische analyses en vooruitzichten

Kunstlaan 47-49

B-1000 Brussel

Tel.: (02)507.73.11

Fax: (02)507.73.73

E-mail: contact@plan.be

URL: <http://www.plan.be>

D. Devogelaer

November 2002

**Stedelijke
woondynamiek
van de Belgische
bevolking en haar
gezinnen**

D. Devogelaer

November 2002

Dankwoord

Bij het schrijven van deze paper heb ik hulp gekregen van heel wat mensen en organisaties. Stuk voor stuk wil ik hen op deze plaats, helemaal vooraan in de paper, bedanken voor hun input. In de eerste plaats gaat mijn dank uit naar het NIS voor het ter beschikking stellen van de gegevens over de volkstellingen en het Rijksregister. Professor De Decker van Ufsia wil ik danken voor zijn snelle antwoorden en waardevolle referenties. Vervolgens ben ik heel wat collega's erkentelijk voor hun moeite, tijd en grijze hersencellen. Hierbij denk ik aan Jéhan Decrop die, naast het geven van heel wat nuttige tips, ook alle geografische kaarten opgesteld heeft. Ook Joost Verlinden en Dominique Simonis hebben met hun nuttige opmerkingen en aanmoedigingen bijgedragen aan deze studie. Jan van der Linden, Koen Hendrickx, Greet De Vil, Gijs Dekkers en Michel Englert wil ik bedanken voor hun referentiemateriaal en/of hun nuttige inzichten in de materie. Ook Eddy Bohets voorzag mij ten gepasten tijde van actueel materiaal over steden en andere topics van interesse. Marleen Keytsman en Adinda De Saeger hebben me een enorme dienst bewezen door deze tekst tijdig om te zetten naar de gepaste tekstverwerkingsversie. En tenslotte een speciaal woordje van dank aan Chantal Vandevoorde die met niet-aflatende moed en rode pen de paper volledig nagelezen heeft om de taalkundig kleine kantjes eruit te halen. Dank je wel allemaal!

Deze paper maakt deel uit van het project 'Leefbare Steden' dat onder coördinatie staat van de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele aangelegenheden (DWTC). Dat project zag het daglicht mede op vraag van de Minister van Economie en Wetenschappelijk Onderzoek, belast met het Grootstedenbeleid, Charles Piqué.¹

---

1. Onderzoeksovereenkomst nr. S3/64/001, Economie spatiale des villes en Belgique : déterminants, enjeux et perspectives.

Federaal Planbureau

Het Federaal Planbureau (FPB) is een instelling van openbaar nut.

Het FPB voert beleidsrelevant onderzoek uit op economisch, sociaal-economisch vlak en op het vlak van leefmilieu.

Hiertoe verzamelt en analyseert het FPB gegevens, onderzoekt het aanneembare toekomstscenario's, identificeert het alternatieven, beoordeelt het de gevolgen van beleidsbeslissingen en formuleert het voorstellen.

Het stelt zijn wetenschappelijke expertise onder meer ter beschikking van de regering, het Parlement, de sociale gesprekspartners, nationale en internationale instellingen.

Het FPB zorgt voor een ruime verspreiding van zijn werkzaamheden. De resultaten van zijn onderzoek worden ter kennis gebracht van de gemeenschap en dragen zo bij tot het democratisch debat.

Internet

URL: <http://www.plan.be>

E-mail: contact@plan.be

Publicaties

Terugkerende publicaties:

De economische vooruitzichten
De economische begroting
De "Short Term Update"

Planning Papers (de laatste nummers)

Het doel van de "Planning Papers" is de analyse- en onderzoekswerkzaamheden van het Federaal Planbureau te verspreiden.

- 91 *Verkenning van de financiële evolutie van de sociale zekerheid 2000-2050 - De vergrijzing en de leefbaarheid van het wettelijk pensioensysteem*
M. Englert, N. Fasquelle, M.-J. Festjens, M. Lambrecht, M. Saintrain, C. Streel, S. Weemaes - January 2002
- 92 *De administratieve lasten in België voor het jaar 2000 - Eindrapport*
Greet De Vil, Chantal Kegels - January 2002

Working Papers (de laatste nummers)

- 9-02 *Agglomération et dynamique des activités économiques dans les villes belges - Une approche spatiale et sectorielle*
J. Decrop - September 2002
- 10-02 *Towards E-Gov in Belgium*
H. Van Sebroeck - September 2002
- 11-02 *Monetary policy in the euro area - Simulations with the NIME model*
E. Meyermans - October 2002
- 12-02 *Constructing Productive ICT Capital Stock Series for Belgium*
T. Pamukçu, W. Van Zandweghe - October 2002

Verantwoordelijke uitgever: Henri Bogaert

Wettelijk Depot: D/2002/7433/27

Inhoudstafel

Executive summary	1
A. Bevolkingswoonpatronen	1
B. Vijf case studies	3
Inleiding	5
I Enkele definities	7
II Theoretische beschouwingen	11
A. De stad	11
1. Foskett	11
2. Halleux	12
3. Historiek en wet van constante budgettijdsindeling van transport	12
B. Ruimtelijke uitzaaiing	13
1. Oorzaken	14
2. Ontstaan	15
3. Wie?	16
4. Gentrificatie	17
C. Migraties	17
1. Motivaties	17
2. Economische achtergrond	20
III Indicatoren	25
A. Algemeen	25
B. Lokale indicatoren	27
1. Absoluut bevolkingsaantal	27
2. Bevolkingsdichtheid	27
C. Globale indicatoren	30
1. Ruimtelijke Herfindahl	30
2. Hoover	31
3. Gini	31
4. Toepassing	33

IV	Ruimtelijke uitzaaiing	37
	A. België	37
	B. Gewesten	42
V	Migraties	43
	A. Migraties in België	43
	1. Belgische steden	44
	2. Gewesten	45
VI	Verstedelijking	47
	A. Totale bevolking en oppervlakte	47
	1. Stadsgewesten	48
	2. Gewesten	49
VII	Beschrijving van enkele thema's	51
	A. Leeftijd	51
	1. Leeftijdsklasse	51
	2. Verstedelijkingsgraad	52
	3. Vergrijzing, ontgroening, afhankelijkheid	58
	4. Leeftijdsgroepen	62
	B. Grote huishouden	63
	1. Definitie	63
	2. Algemeen	63
	3. Globale indicatoren	64
	4. Alleenstaanden	66
	5. Kroostrijke gezinnen	70
	C. Inkomens	74
	1. Globale inkomensindicatoren	75
	2. Verstedelijkingsgraad van verschillende inkomensklassen	76
	3. Gevolgen voor stedelijke inkomensverdeling	80
	D. Economische activiteiten	80
	1. Woon- versus werkgemeenten	81
	2. Belgische beroepsbevolking	86
	E. Schoolpopulatie	88
	F. Buitenlanders	91
	1. Gewesten	91
	2. Gemeenten	92
	3. Concentratie	93

VIII Samenvatting	97
A. Algemeen	97
B. De vijf steden	98
1. Brussel	98
2. Antwerpen	99
3. Gent	99
4. Luik	99
5. Charleroi	100
 Bibliografie	 101
 Bijlage 1: Grootstedenbeleid	 107
A. Federaal	107
B. Vlaams	107
1. Het Mercurius-beleid	107
2. Het Vlaams Stedenfonds	108
 Bijlage 2: De deelgemeenten van Gent	 109
 Bijlage 3: Migratiesaldi voor de verschillende gewesten	 111
 Bijlage 4: Regionale spreiding van vreemdelingen in België	 113
 Bijlage 5: Vlaamse inkomensverdeling	 115
 Bijlage 6: Leuven	 117

Executive summary

De woonpatronen van de Belgen blijken voornamelijk beïnvloed door gezinsgrootte, leeftijd, inkomen, beroep, werk of school, diploma en nationaliteit. De hedendaagse woonpatronen van de Belgische bevolking worden in hetgeen volgt onder de loep genomen. Ook de bevolkingsdynamiek over de laatste decennia wordt bestudeerd. Het markante aan deze studie is dat ze voor heel het land uitgevoerd werd, en bovendien de gemeente als ruimtelijke eenheid beschouwt.

A. Bevolkingswoonpatronen

Een 'stad' kan zowel functioneel als conceptueel gedefinieerd worden. Als functionele afbakening gebruiken we de typologie van Van der Haegen (1996) waarbij een stadsgewest opgedeeld wordt naar kernstad, agglomeratie, banlieue en forensenwoonzone. Conceptueel zijn steden kristallisatiepunten van economische, technologische, demografische, culturele en politieke processen waarbinnen bewoners en bezoekers hun (dagelijks) leven proberen te leiden (wonen, werken, winkelen, sporten, uitgaan en zich verplaatsen). Steden zijn ruimtelijke structuren waarbinnen het aantal interacties gemaximaliseerd wordt terwijl de afstanden geminimaliseerd worden.

De 'stad' heeft echter de jongste decennia heel wat veranderingen doorlopen. De middeleeuwse voetgangersstad heeft plaats geruimd voor een uitgebreid, uitgespreid *stadsgewest* waar Belgische inwoners zowel voor dichtbevolkte steden kiezen als voor de groene rand waar de bevolkingsdichtheid aanzienlijk lager is. De 'stad' wordt dus een 'stadsgewest' waar de groene(re) gordel rond de stadskern functioneel sterk afhankelijk is van deze stadskern. In de literatuur vinden we dat verschijnsel terug onder de benaming *ruimtelijke uitzaaiing* (*étalement urbain, urban sprawl*).

De cijfers bewijzen dat ruimtelijke uitzaaiing ook in België voorkomt en dat de drie gewesten ermee te maken krijgen. Er wordt aangetoond dat de Belgische bevolking in 2001 geconcentreerd woont, maar de voorbije jaren (1970-2001) is er een duidelijk dalende tendens in woonconcentratie waar te nemen. Voor de steden veroorzaakt dat nieuws heel wat kopzorgen. Mobiliteitsproblemen, geluids- en parkeeroverlast en fiscale scheeftekkings zijn een greep uit de negatieve neveneffecten van ruimtelijke uitzaaiing. Dat actuele pijnpunt in de Belgische (en Europese) politiek vereist dan ook duidelijke beleidslijnen en aanbevelingen.

Ruimtelijke uitzaaiing gaat hand in hand met *migraties* of *verhuizingen*. In België verhuizen jaarlijks om en bij de 1 000 000 mensen (ongeveer 10 % van de bevolking). Verhuizingen worden sterk beïnvloed door het stadium in de gezinslevenscyclus. Zo wonen kinderen (0-17) vooral in de *banlieue*¹. Wanneer ze

wat ouder worden, verlaten ze het ouderlijk nest om zich te gaan vestigen in kernsteden waar onderwijs en werkgelegenheid worden aangeboden, samen met een ruime keuze aan ontspannings- en recreatiemogelijkheden. Adolescenten wonen een tijdje in de kernstad, alleen of met een partner. Wanneer ze echter aan gezinsuitbreiding denken, komen verhuisplannen op tafel. Jonge gezinnen zullen de kernstad inruilen voor de groene stadsrand. De forensenwoonzone of de banlieue wordt (opnieuw) opgezocht, met een duidelijke uitvalsroute naar de werkplaats van (één van) de partners. Wanneer vervolgens de kinderen het huis verlaten en/of de pensioengerechtigde leeftijd zich aandient, besluiten 65-plussers vaak hun ruime woonst in te ruilen voor een makkelijker te onderhouden flat in de (provinciale) binnenstad.

Huishoudensgrootte speelt eveneens een rol in de woonkeuze. Eenpersoons- en erg grote gezinnen (meer dan 5 personen) ondervinden de sterkste agglomeratietenden- densen. Ongeacht de leeftijd kiezen eenpersoonsgezinnen het meest voor de stad, terwijl kroostrijke gezinnen eerder gaan resideren in rurale gemeenten. Alleenstaanden kiezen voor de stad omwille van de nabijheid van werk of school, recreatiemogelijkheden, hoge beschikbaarheid van betaalbare (kleine) woningen, aanwezigheid van verzorgingsinstellingen voor de wat oudere alleenstaanden, ... Kroostrijke gezinnen kiezen voor landelijke gemeenten omdat wonen in de steden duur is en vaak niet aangepast is aan gezinnen met meer dan één kindje. De reden waarom rurale gemeenten dan meer grote gezinnen herbergen, heeft bovendien te maken met een verschillend voortplantingspatroon in deze gemeenten vergeleken met steden. Ook komen grote gezinnen relatief vaker voor in het zuidelijk landsdeel, mede omdat Wallonië meer landelijke gemeenten telt dan Vlaanderen.

Verdere analyse van de steden leert ons dat Belgische kernsteden voornamelijk bevolkt worden door *lage inkomens*, terwijl de wat meer welgestelde burgers voor de banlieue en de forensenwoonzones kiezen en dagelijks naar de stad pendelen om te gaan werken. Dat blijkt eveneens uit de analyse van de *werkgelegenheid*. Op Belgische bodem bestaat er immers een onderscheid tussen woon- en werkgemeenten. Een kleine 20 % van de Belgische gemeenten kan geclassificeerd worden als in hoofdzaak werkgemeente, terwijl de rest van de gemeenten een overwegend residentiële functie heeft. Andere opmerkelijke bevinding is dat het *beroep* dat men beoefent een niet onaanzienlijke invloed heeft op de plaats waar men wil/kan wonen. Landbouwers zullen bijvoorbeeld een erg diffuus woonpatroon vertonen, terwijl bedrijfsleiders en kaderleden agglomereren in slechts enkele residentiële gemeenten en villawijken.

Een andere variabele die de residentiële keuze van de Belg beïnvloedt, is het gevolgde type *onderwijs* en het behaalde *diploma*. De populatie die hoger onderwijs volgt, ondervindt de sterkste concentratietenden- densen, terwijl de lagere en middelbare schoolkinderen eerder diffuus verspreid wonen. Dit heeft te maken met de sterke concentratie van hoger-onderwijsinstellingen. Studenten uit het hoger onderwijs zullen een stek in de nabijheid van die instellingen proberen te betrekken, terwijl lagere onderwijsvormen een ruimere spreiding over het land kennen (af-

---

1. De *kernstad* bestaat uit de stadskern en de dichtbebouwde stedelijke wijken. Het vormt zo het oude, dicht aaneengesloten centrale deel van het stadsgewest. De *banlieue* is de buitenste zone van de stad. De bevolkingsontwikkeling in de banlieue wordt in belangrijke mate door suburbanisatie vanuit het centrum bepaald. Morfologisch doet de banlieue landelijk aan, functioneel is ze stedelijk. De *forensenwoonzone* is de zone die aansluit bij het stadsgewest, maar maakt er zelf geen deel van uit. De forensenwoonzone is voor een belangrijk deel van de werkgelegenheid op het stadsgewest aangewezen.

hankelijk van het gemeentelijk inwonersaantal). Voor afgestudeerden geldt volgende stelregel: hoe hoger het behaalde diploma, hoe sterker de agglomeratiekrachten. Universitair en mensen die een buitenlands diploma behaald hebben, ondervinden de sterkste agglomeratietendensen en kennen hogere concentraties in (de buurgemeenten rond) de stad waar de alma mater zich bevindt (vb. Leuven, Namen, Luik, Louvain-la-Neuve).

Ook nationaliteit speelt een rol. *Buitenlanders* ondervinden een zeer sterke ruimtelijke concentratie. Toch is die de jongste jaren wat afgenomen. We kunnen drie typen buitenlanders onderscheiden, elk met specifieke residentiële woonpatronen. Een eerste klasse zijn de 'hoge-inkomens-hoge-opleiding-buitenlanders'. Die groep vertoont een sterke residentiële voorkeur voor het Brusselse stadsgewest. Enkele jaren geleden bleek dat vooral de Brusselse groene rand te zijn (Kraainem, Tervuren, Sterrebeek, ...); de laatste jaren wordt er ook systematisch gekozen voor de Brusselse binnenstad. Een tweede groep zijn de 'lage-inkomens-lage-opleiding-migranten'. In die groep vinden we meestal niet-EU-burgers terug. Hun verblijfplaatsen situeren zich vaak in de kernsteden en meer bepaald in enkele wijken of buurten. Een laatste groep buitenlanders zijn staatsburgers uit buurlanden (Nederland, Luxemburg, Duitsland, Frankrijk) die net over de grens op Belgisch grondgebied zijn komen wonen. Hun woonpatronen zijn dan ook sterk geconcentreerd in die gemeenten die zich langs de landsgrenzen situeren, zoals bijvoorbeeld Raeren, Kelmis en Baarle-Hertog.

B. Vijf case studies

Wanneer we die bevindingen toepassen op de Belgische grootsteden (Brussel, Antwerpen, Gent, Luik en Charleroi), bekomen we volgende resultaten.

Brussel is het belangrijkste stadsgewest in termen van *bevolkingsaantal*. Bovendien is Brussel de enige stad van het lijstje van vijf die een *bevolkingsaan-groei* op zijn conto kan schrijven. De Brusselse bevolking is het voorbije decennium met 0,55 % toegenomen. Ongeveer 17 % van de Belgische bevolking woont in het Brusselse stadsgewest op een oppervlakte van om en bij de 5 % van het Belgisch territorium. De bevolking bestaat voor een kleine 30 % uit *buitenlanders*, waaronder heel wat hoge functionarissen bij internationale organisaties, naast armere en vaak werkloze migranten. De *leeftijdsstructuur* van Brussel vormt een buitenbeentje. Van de vijf bestudeerde steden blijkt de jeugd het best vertegenwoordigd in Brussel. Ouderen daarentegen zijn er het slechtst vertegenwoordigd. Een mogelijke verklaring ligt in het Brussels bevolkingsbestand dat veel nationaliteiten verenigt, met een groot aantal allochtonen die gemiddeld gezien een jongere samenstelling hebben. Ouderen verlaten het Hoofdstedelijk Gewest in hoofdzaak omdat er relatief weinig rust- en verzorgingstehuizen zijn en omdat de natuurlijke aantrekkingskracht die uitgaat van het feit dat men dichtbij de werkplaats woont, verloren gaat. Verder hebben we vastgesteld dat Brussel een erg hoog aantal *singles* heeft: ongeveer één inwoner op vier woont alleen. Qua tewerkstelling blijkt uit onze berekeningen dat de zone Brussel de grootste *werkgelegenheidspool* van België is. Qua *inkomens* volgt het Brussels stadsgewest de algemene tendens van lage inkomens binnen de stadsmuren en hoge inkomens in de periferie. Op te merken valt evenwel dat in de Brusselse banlieue de allerhoogste inkomens het sterkst vertegenwoordigd zijn, wat gelinkt kan worden aan de residentiële wijken waar voornamelijk bedrijfsleiders en kaderleden resideren (hoofdzakelijk in het zuidoostelijk kwadrant van Brussel).

Het *Antwerps* stadsgewest is het tweede belangrijkste in termen van *bevolking*. Het kende echter het voorbije decennium een nieuwe dip in zijn bevolkingsbestand van om en bij de 4,5 %. Hierdoor past het perfect in het plaatje van ruimtelijke uitzaaiing. De meest recente berichten zijn echter weer wat hoopgevend. De laatste jaren kan er immers opnieuw een lichte stijging in het Antwerps inwonersaantal opgetekend worden (ongeveer 0,5 % bevolkingsaanwas). Wat de *bevolkingssamenstelling* betreft, kent Antwerpen een zeer sterke representatie van 65-plussers. De *werkgelegenheid* die deze stad biedt, behoort tot de top van het land.

Wat bij *Gent* vooral opvalt, is de sterke vertegenwoordiging van hoge *inkomens* buiten het stadscentrum. Een ander opvallend fenomeen is dat Gent, van de vijf grootsteden, de laagste *bevolkingsdichtheid* noteert. Dat is voor een groot deel toe te schrijven aan de aanzienlijke *industriële activiteit* rond het kanaal Gent-Terneuzen. Gent staat hoog genoteerd in de rangschikking van *tewerkstelling*. Qua *buitenlanders* sluit Gent het lijstje van vijf af. Slechts 7 % van de 'Stroppendragers' bezit een vreemde nationaliteit.

Luik kent de sterkste *bevolkingsterugval* van de vijf. Luik heeft een relatief grote *vergrijzing* die zich vooral in het stadscentrum en de agglomeratie manifesteert. De Luikse banlieue is oververtegenwoordigd aan zeer *lage inkomens*. Ongeveer 20 % van de Luikse bevolking bezit een *vreemde* nationaliteit. Ten slotte voert Luik de rangschikking aan in relatief aandeel alleenstaanden. Zomaar liefst één inwoner op vier woont alleen.

De positie van *Charleroi* valt vooral op door haar oververtegenwoordiging aan *lage inkomens* in praktisch alle geledingen van het stadsgewest. Meteen wordt hieraan toegevoegd dat hoge inkomens sterk ondervertegenwoordigd zijn in Charleroi. Het is zelfs zo dat het gemiddeld inkomen per Carolo één van de laagste van het land is (8 877,06 euro). Mogelijk kan een verklaring gezocht worden in de lage *werk-woon-coëfficiënt* van Charleroi. Volgens die berekening biedt Charleroi ongeveer net zoveel arbeids- als woonplaatsen aan. Een hoge werkloosheidsgraad is dan ook niet verwonderlijk. Charleroi verloor het voorbije decennium ongeveer 6 000 inwoners. Charleroi kent na Antwerpen de hoogste *afhankelijkheidsgraad* van de vijf, te wijten aan een relatief lage *ontgroening* en relatief hoge *vergrijzing*. Ongeveer één inwoner op vijf bezit een *buitenlands* paspoort.

Inleiding

'Nearly half the world's population and three-quarters of all westerners live in cities' (The Economist, 29 July 1995).

'The world's urban population is currently growing at four times the rate of the rural population¹. Between 1990 and 2025, the number of people living in urban areas is projected to double to more than 5 billion; if it does, then almost two thirds of the world's population will be living in towns and cities.'

Deze citaten tonen duidelijk het belang van steden aan in het woonpatroon van de wereldbevolking. Een stad is een complex netwerk van residentiële wijken, werkgelegenheid, openbaar vervoer en handelszaken. Steden zijn kristallisatiepunten van maatschappelijke ontwikkelingen (de stedelijke inrichting en ontwikkeling als een concretisering van economische, technologische, demografische, culturele en politieke processen), arena's waarbinnen belangen worden verdedigd en activiteitenruimten waarbinnen bewoners en bezoekers hun (dagelijks) leven proberen te leiden (wonen, werken, winkelen, sporten, recreëren, uitgaan en zich verplaatsen). Steden zijn ruimtelijke structuren waarbinnen het aantal interacties gemaximaliseerd wordt, terwijl de afstanden geminimaliseerd worden (Halleux, 2002). Voordelen van het leven in een stedelijk gebied zijn legio. Maar er zijn ook nadelen aan verbonden. En die nadelen worden hoe langer hoe meer als pijnlijk ervaren door stedelijke besturen die allerhande acties op touw zetten om de recente leegloop van steden en de vlucht naar het 'platteland' zoveel mogelijk af te remmen en zelfs om te keren². Maar als er enerzijds gesteld wordt dat zowat driekwart van de westerse bevolking in stedelijke gebieden woont en er anderzijds politieke commotie bestaat over de waargenomen stadsvlucht, hoe kunnen we die twee vaststellingen dan met elkaar verzoenen? Gebruiken we wel dezelfde definities om een 'stad' te typeren? Deze vragen komen aan bod in deze paper.

In wat volgt bestuderen we het woongedrag van Belgische gezinnen, eerst algemeen, dan specifiek toegespitst op het woonpatroon in de vijf belangrijkste Belgische steden. De expliciete opdracht van het project waarin deze studie kadert, is het stedelijk woonbeleid nauwkeurig onder de loep te nemen en te kijken naar de implicaties van woonpatronen op de vraag naar transport en fiscale rechtvaardigheid voor gemeenten. In deze paper wordt een eerste aanzet gegeven door een beschrijvende analyse op te stellen van de Belgische situatie.

-
1. United Nations (U.N.) Population Division, "World Population Prospects: The 1996 Revision", Population Newsletter, nr. 62 (December 1996), p. 9-10.
  2. Cf. Interview De Standaard Online 5 mei 2002, waarin Vlaams Milieuminister Vera Dua stelt: "...we (willen) de stedelijke kernen versterken. Wat lukt. De tweeverdieners komen terug naar de steden. Willen we nu plots weer de stadsvlucht promoten?" in een reactie op de potentiële exploitatie van de woonuitbreidingsgebieden.

Volgende papers zullen deze beschrijvende analyse verder uitdiepen door de hier bekomen bevindingen empirisch te toetsen.

De structuur van deze paper verloopt als volgt. In het eerste deel staan we stil bij enkele definities die doorheen de tekst veelvuldig zullen gehanteerd worden. Die termen worden eenduidig gedefinieerd en we zullen ook proberen om een werkbare definitie van de 'stad' op te stellen.¹ Vervolgens wordt de theoretische achtergrond van deze paper uitgediept. We kijken naar het concept 'stad', we gaan dieper in op de uitbreiding van de stad en het proces dat die uitbreiding bewerkstelligt, nl. migraties. Een derde luik zal de woonsituatie in België beschrijven. We zullen deze analyse uitvoeren voor België in het algemeen (een algemeen overzicht van de Belgische gemeenten), vervolgens zullen we ons toespitsen op de 5 grootste Belgische steden, gezien de toestand in die steden met bijzondere aandacht gevolgd wordt door de beleidsmakers². Brussel, Antwerpen, Gent, Luik en Charleroi zullen in elk deeltje afzonderlijk geanalyseerd en besproken worden. Daarna zullen we de ruimtelijke uitzaaiing, migraties en verstedelijking voor België cijfermatig proberen te onderbouwen. Hiervoor zal een onderscheid gemaakt worden tussen de verschillende stadsgewestonderdelen om te bepalen waar de bevolking zich bij voorkeur gaat vestigen. Dit type analyse zal later nog toegepast worden op verschillende leeftijds- en inkomensklassen. Tot slot komen nog enkele thema's aan bod die potentiële verklarende variabelen zijn voor de lokalisatie van gezinnen. Bepaalde gezinstypen blijken immers relatief meer voor te komen in de stedelijke gebieden (vb. alleenstaanden), terwijl andere typen zich traditioneel in randstedelijke of landelijke gemeenten gaan vestigen (vb. gezinnen met jonge kinderen). Leeftijdsklassen, grootte van het huishouden, inkomen, economische activiteiten en diploma's zullen in dat deel aan bod komen. We sluiten af met een blik op de situatie van een specifieke subgroep van de Belgische bevolking, met name buitenlanders. In een laatste deel worden de belangrijkste bevindingen van de paper samengevat.

-
1. Deze definities kunnen eveneens teruggevonden worden in Decrop (2002), een Working Paper van het Federaal Planbureau waarin de lokalisatie van economische activiteiten op Belgische bodem bestudeerd wordt.
  2. Zie ook Van Hecke, *Demografische analyse van de stedelijke bevolking in België*, augustus 2002, rapport opgemaakt in opdracht van Minister Picqué.

Enkele definities

In dit deeltje definiëren we enkele vaak voorkomende concepten die zowel in de algemene literatuur over stedelijke thematieken als in dit werk meermaals aan bod zullen komen. We staan stil bij zes belangrijke concepten uit de Belgische stedelijke geografie die we teruggevonden hebben in Van der Haegen et al. (1996). Deze concepten hebben allemaal te maken met het ‘stadsgewest’. Typerend voor een stadsgewest is dat het minstens 80 000 inwoners moet tellen om als zodanig gecategoriseerd te worden. Dat verklaart waarom enkele belangrijke Belgische steden zoals Aalst, Roeselare, Turnhout en Aarlen niet onder deze definitie vallen en dus geen stadsgewest zijn. Een stadsgewest wordt ingedeeld in zones die in mekaar passen zoals een Russische matroesjka:

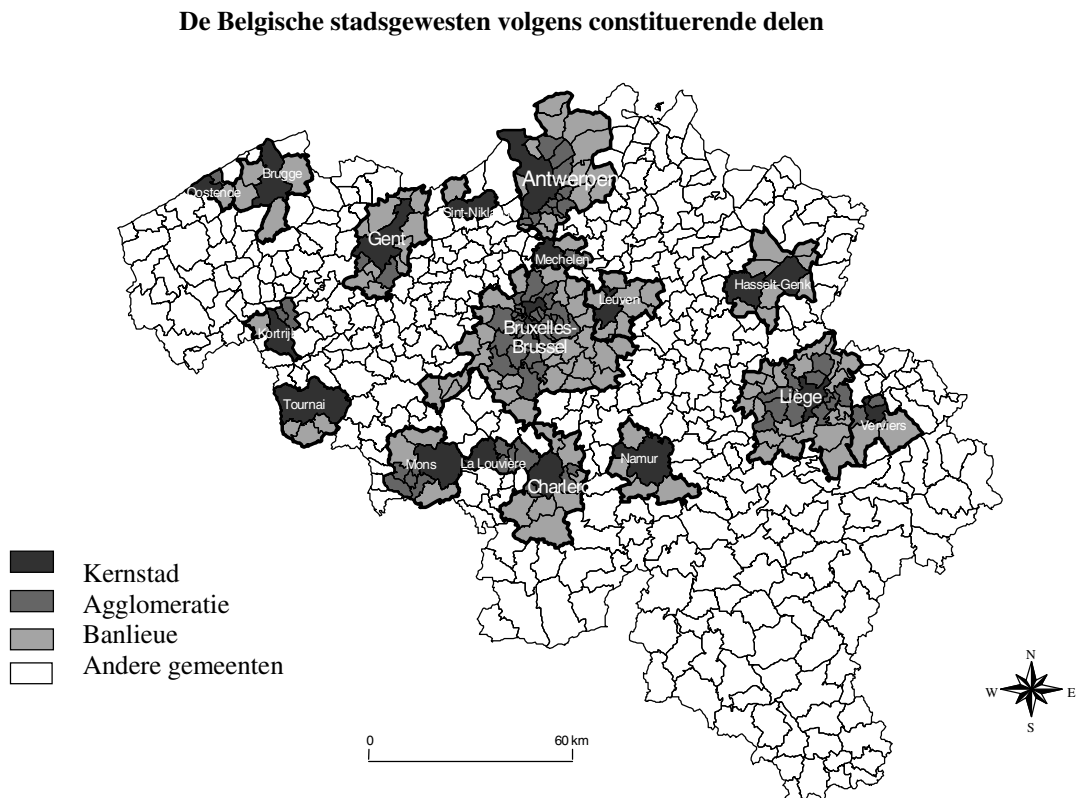
- **Kernstad**¹: de kernstad bestaat uit de *stadskern*¹ en de *dichtbebouwde stedelijke wijken*². De kernstad wordt gekenschetst als het oude, dicht aaneengesloten centrale deel van het stadsgewest.
- **Stedelijke woonkern** (of *morfologische agglomeratie*): de stedelijke woonkern omvat de *kernstad* en de *stadstrand*³. Het is het landschapsdeel dat aaneensluitend bebouwd is met huizen, openbare gebouwen, industriële en handelsuitrustingen, met inbegrip van de tussenliggende verkeerswegen, parken, sportterreinen enz. De stedelijke woonkern wordt begrensd door een zone bestaande uit landbouwgrond, bossen, braakliggende en woeste gronden en verspreide bewoning.
- **(Geoperationaliseerde) Agglomeratie**: de agglomeratie bekomt men door de *stedelijke woonkern* aan te passen aan de gemeentegrenzen. Hiervoor berekent men het relatief aandeel van de inwoners van een gemeente die in een woonkern wonen, ten opzichte van het totaal aantal inwoners van de gemeente. De gemeente wordt bij de agglomeratie opgenomen indien dit aandeel meer dan 50 % bedraagt.
- **Banlieue**: de banlieue sluit aan bij de *agglomeratie*. Het is de buitenste zone van de stad. De bevolkingsontwikkeling wordt er in belangrijke mate door suburbanisatie vanuit het centrum bepaald. Morfologisch worden zowel de

-
1. De *stadskern* is het hart van de stad. Hij vormt de beslissings- en activiteitenkern met de grootste concentratie aan regiogebonden kleinhandel en diensten.
  2. De *stadskern* is ingebed in een patroon van *dichtbebouwde stedelijke wijken*, die meestal overeenstemmen met het geheel van de historische binnenstad en de negentiende-eeuwse uitbreidingen. De *stadskern* is een multifunctioneel gebied waarin hoofdzakelijk woongebouwen, maar ook activiteiten zoals handel, ambachten, scholen, ziekenhuizen en nijverheid gemengd voorkomen.
  3. De kernstad is langs alle zijden omringd door de *stadstrand* die hoofdzakelijk bestaat uit een minder dichte, maar nog aaneengesloten twintigste-eeuwse bebouwing. De hoofd functie is hier wonen, terwijl talrijke groene ruimten bewaard blijven. In de *stadstrand* van de grotere steden kunnen secundaire handels- en dienstencentra voorkomen. Dat zijn meestal oude gemeentekernen die geïntegreerd werden in de expansieve stad. Gegroepeerd in uniforme zones vindt men er industriegebieden en verkeersinfrastructuur terug. In de *stadstrand* wordt de continuïteit van de bebouwing niet verbroken.

woningen als de bedrijven en instellingen in de banlieue gekenmerkt door een extensieve vorm van bodemgebruik. Morfologisch doet de banlieue landelijk aan, functioneel is ze stedelijk.

- **Stadsgewest:** het stadsgewest is het geheel van de *agglomeratie* en de *banlieue*. Het is de hele ruimtelijke vergrote structuur, waarbinnen de basisactiviteiten van de stedelijke gemeenschap, namelijk wonen, werken, opvoeden, winkelen, cultuurbeleving en ontspanning, overwegend gelokaliseerd zijn. Tussen die activiteiten bestaan intense relaties, zodat een functioneel geheel ontstaat dat in belangrijke mate op de traditionele kernstad georiënteerd blijft. België telt 17 stadsgewesten (*urban regions* of *régions urbaines*) (Van der Haegen et al., 1996). Deze zijn: Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent, Hasselt/Genk, Kortrijk, Leuven, Mechelen, Oostende, Sint-Niklaas, Charleroi, La Louvière, Luik, Bergen, Namen, Doornik, Verviers.
- **Forensenwoonzone:** de forensenwoonzone is de zone die aansluit bij het stadsgewest, maar er zelf *sensu stricto* geen deel van uitmaakt. Wel is deze zone voor een belangrijk deel van de werkgelegenheid op het stadsgewest aangewezen. Voor de afbakening van de forensenwoonzone werd het volgende criterium behouden: het aandeel van de pendel naar de agglomeratie ten opzichte van de in de gemeente wonende werkzame beroepsbevolking moet in 1991 minimum 15 % bedragen.

FIGUUR 1 - De 17 Belgische stadsgewesten

Zoals blijkt uit deze lijst is het begrip ‘stad’ niet eenduidig bepaald. Wanneer we over de stad spreken, bedoelen we dan de stadskern, de stadsrand, de agglomeratie of hebben we het eigenlijk over het volledige stadsgewest? Zoals het vervolg van de studie zal aantonen, heeft die keuze een belangrijke impact op ons onderzoek en is het dus erg belangrijk vooraf eenduidig te definiëren wat er eigenlijk bedoeld en gemeten wordt.

Enkele extra definities van begrippen die doorheen de tekst nuttig zullen zijn, volgen hierna:

- **Vlaamse Ruit:** het centrale verstedelijkte gebied tussen Antwerpen, Gent, Brussel en Leuven.
- **Periurbanisatie:** uitbreiding van de *banlieue* en de rand van de *agglomeraties*, voornamelijk een beweging van inwoners die zich daar residentieel gaan vestigen, in mindere mate van werkgelegenheid (Péguy, Goffette-Nagot & Schmitt in Baumont, Combes, Derycke en Jayet, 2000).
- **Rurbanisatie:** verstedelijking van het platteland (het deel buiten het *stadsgewest*).
- **Brussel19:** Brussel19 is de theoretische fusie tussen de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, namelijk Anderlecht, Oudergem, St-Agatha-Berchem, Brussel, Etterbeek, Evere, Vorst, Ganshoren, Elsene, Jette, Koekelberg, St-Jans-Molenbeek, St-Gillis, St-Joost-ten-Node, Schaarbeek, Ukkel, Watermaal-Bosvoorde, St-Lambrechts-Woluwe, St-Pieters-Woluwe. Er werd voor dit theoretisch concept gekozen in deze studie om zo een analogie te creëren met de gevallen van Antwerpen, Gent, Charleroi en Luik. Bij de fusiegolf van gemeenten, eind jaren 70, begin jaren 80, hebben die steden immers beslist de ‘stad’ uit te breiden met een aantal aanpalende gemeenten, wat ertoe leidde dat zowel hun grondgebied als inwonersaantal aanzienlijk toenam. Brussel koos er echter voor dit niet te doen en de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijke Gewest als afzonderlijke gemeenten te blijven erkennen. Om toch een representatieve vergelijking mogelijk te maken met die gefusioneerde grootsteden¹, zullen we doorheen heel deze studie het Brussel19-begrip gebruiken. Onderstaande tabel geeft de fusiegemeenten van de 5 grootsteden (Brussel, Antwerpen, Gent, Charleroi en Luik) weer, evenals hun totale oppervlakte en inwonersaantal voor de jaren 1991 en 2000.

---

1. Grootstad dient hier opgevat te worden als een stad waarvan het inwonersaantal minstens 200 000 inwoners bedraagt. Luik is eveneens opgenomen in dit lijstje omdat deze stad bij de volkstelling van 1981 deze grenswaarde nog ruimschoots overschreed met een bevolkingsbestand van 214 119. Sindsdien schommelt haar inwonersaantal rond deze grenswaarde. De opname van Luik laat bovendien toe een analogie te creëren met de studie van Van Hecke (2002).

TABEL 1 - De vijf Belgische grootsteden

	Brussel19	Antwerpen	Gent	Charleroi	Luik
Fusie-gemeenten	Anderlecht, Oudergem, St-Agatha-Berchem, Brussel, Etterbeek, Evere, Vorst, Ganshoren, Elsene, Jette, Koekelberg, St-Jans-Molenbeek, St-Gillis, St-Joost-ten-Node, Schaarbeek, Ukkel, Watermaal-Bosvoorde, St-Lambrechts-Woluwe, St-Pieters-Woluwe	Antwerpen, Berchem, Berendrecht-Zandvliet-Lillo, Borgerhout, Deurne, Ekeren, Hoboken, Merksem, Wilrijk	Afsnee, Drongen, Gent, Gentbrugge, Ledeberg, Maria-kerke, Oostakker, Sint-Amandsberg, Sint-Denijs-Westrem, Wondelgem, Zwijnaarde	Charleroi, Couillet, Dampremy, Gilly, Gosselies, Goutroux, Jumet, Lodelinsart, Marchienne, Marcienne, Monceau-sur-Sambre, Montignies-sur-Sambre, Mont-sur-March, Ransart, Roux	Luik, Angleur, Bressoux, Chênée, Glain, Grivegnée, Jupille, Rocourt, Sclessin, Wandre
Opp. (km ²)	161,8	204,1	158	103	68,7
Bev. 1991	954 045	467 518	230 246	206 214	194 596
Bev. 2000	959 318	446 525	224 180	200 827	185 639

Theoretische beschouwingen

In dit deel staan we langer stil bij de theoretische achtergrond van de fenomenen die we willen bestuderen in deze paper. We starten met een conceptuele afbakening van de stad.

A. De stad

Na de technische beschrijving van een stad in het vorige deel, gaan we in deze paragraaf na hoe verschillende auteurs het ontstaan van een stad en het fenomeen stad verklaren. We vragen ons af hoe het komt dat mensen zich groeperen in woonkernen, en meer bepaald, in steden. Om die vraag te beantwoorden, kunnen we ons beroepen op een recente stroming in de economische literatuur, de *nieuwe economische geografie* (Krugman, 1991, 1992). De economische geografie heeft als opdracht de gezamenlijke concentraties van bevolking en economische activiteit te verklaren. Het bestaan van steden en de rol van industrieclusters wordt hierin verduidelijkt. Algemeen gesteld zullen al die concentraties ontstaan en overleven door *agglomeratie-economiën*, waarin ruimtelijke concentratie de gepaste economische omgeving creëert die verdere of voortgezette concentratie ondersteunt. Centripetale en centrifugale krachten spelen hierbij een belangrijke rol. *Centripetale* krachten zijn krachten die in de richting duwen van ruimtelijke concentratie, *centrifugale* krachten werken een dergelijke concentratie tegen. Beide krachten treden samen op en hun relatieve sterkte zal bepalen welke van de twee uiteindelijk zal overwinnen. Indien de centripetale krachten overwegen, zal er een tendens tot agglomeratie vast te stellen zijn; indien de centrifugale krachten de boventoon voeren, zal er eerder een diffusie optreden. Toch dient aangestipt te worden dat beide krachten niet noodzakelijk op eenzelfde geografische schaal spelen. Zo kunnen er bijvoorbeeld sterke centrifugale krachten spelen op microniveau terwijl op mesoniveau eerder een centripetale tendens is waar te nemen. Dat leidt dan tot complexe woonsituaties waarin verspreide clusterpatronen waar te nemen zijn.

1. Foscett

De clusterpatronen geven aanleiding tot het ontstaan van woonkernen. Een mogelijke ruimtelijke woonkernvorm is de 'stad'. Wanneer we op zoek gaan naar een definitie van de stad vinden we een eerste aanzet in een paper van Stephen Foscett (1994). Foscett duidt enkele criteria aan die toelaten een stad af te bakenen. Die criteria bepalen dat een stad een plaats moet zijn waar zowel de residentiële, commerciële als industriële functies vervuld kunnen worden. In een stad worden zowel jobs als entertainment aangeboden aan stadsinwoners en aan bezoekers. Bovendien moet een stad dichtbevolkt zijn, of toch alleszins dichter

bevolkt dan haar omgeving. Het laatste criterium om een stad te bepalen, is de basis aan eigen voorzieningen om zichzelf te kunnen behelpen. Foskett beroept zich daarbij op één van de grondleggers van de stedelijke sociologie, Louis Wirth, die de stad definieert als een grote en permanente nederzetting die dichtbevolkt wordt door een heterogene populatie (Louis Wirth, 1938). Deze laatste vaststelling is erg belangrijk. Steden moeten bewoond worden door een groot aantal mensen die niet enkel in de stad slapen of werken of een opvoeding genieten; een combinatie van die dingen moet aanwezig zijn.

2. Halleux

In een recente paper van Jean-Marie Halleux vinden we een iets andere definitie van een stad of een stedelijke omgeving terug. Volgens Halleux (2002) wordt een stad best omschreven als een plaats waar interacties gemaximaliseerd worden, terwijl gelijktijdig de afstanden geminimaliseerd worden. De stad wordt aldus een potentieel aan bereikbaarheid. Binnen dit potentieel kunnen de dagelijkse verplaatsingen gebeuren (Pumain, 1997). De grenzen van de stad kunnen dan afgebakend worden als de regio waarbinnen haar bewoners in staat gesteld worden te doen wat ze dagelijks willen of moeten doen: wonen, werken, consumeren, zich ontspannen. Dat kan doordat ze zich van de ene pool naar de andere verplaatsen binnen die grenzen (Chalas, 1997). Hier vinden we dan de verklaring voor de agglomeratie en de concentratie van individuen op eenzelfde plaats (de stad): om de maximalisatie van de interacties en de minimalisatie van de afstanden te bewerkstelligen, gaan mensen zich concentreren en agglomereren in de stad.

Verplaatsingen zijn cruciaal in de afbakening van de stad. Stad en mobiliteit gaan hand in hand. Hieruit volgt onmiddellijk dat de stad sterk bepaald zal worden door transportmiddelen. Een verandering van transportmiddelen zal een belangrijke impact hebben op de stedelijke organisatie en ontwikkeling. Om dat te verduidelijken, wordt de historiek van het stedelijk concept nagegaan aan de hand van evoluties in de transportmodi¹.

3. Historiek en wet van constante budgettijdsindeling van transport

De 'wet van constante budgettijdsindeling van transport' (Zahavi, 1976, Newman en Kenworthy, 1996, Wiel, 1999) stelt dat individuen zullen proberen om de dagelijkse interacties (en dus ook de afgelegde afstanden) te maximaliseren, maar dat gebeurt onder twee beperkende voorwaarden: er bestaat een bepaalde grenswaarde van tijd die men wil besteden aan de verplaatsingen (volgens Zahavi is dit ongeveer één à anderhalf uur, in de studie van Foskett (1994) wordt er over 45 minuten gesproken) en men wil niet meer dan 15 à 20 % van het inkomen aan verplaatsingen uitgeven. Die beperkingen bepalen dan in hoge mate het niveau van mobiliteit van een individu of gezin. Individuen of gezinnen zullen zich immers daar willen vestigen waar ze het hoogste plaatsnut kunnen bereiken, terwijl toch aan die beperkingen voldaan wordt.

---

1. Deze paragraaf is gebaseerd op de paper van Jean-Marie Halleux, *Les forces centrifuges de la mobilité facilitée, le système des quotidiennetés urbaines et la recomposition des espaces urbains*, Louvain-la-Neuve, februari 2002.

Wanneer we deze wet toepassen op het ontstaan van de steden in de Middeleeuwen zien we dat de grenzen van de stad toen volledig bepaald werden door het voetgangersverkeer en het verkeer per paard. De steden waren dan ook redelijk compacte en dichtbevolkte woonkernen. De Industriële Revolutie van de 19^e eeuw bracht daar verandering in en zorgde voor een ware omwenteling in de stedelijke organisatie. Gemotoriseerd openbaar transport zag het leven en gaf aanleiding tot een vernieuwing van het stadsconcept. Nog later, na de Tweede Wereldoorlog, kende de West-Europese wereld het ontstaan, veelvuldig gebruik en zelfs banalisatie van de wagen¹. Vooral die doorbraak had een groot effect op de stedelijke ontwikkeling. Met de auto bleek men zich 10 keer sneller te kunnen verplaatsen dan de gangbare normen, wat tegelijk inhield dat de lokalisatiekeuze met een factor 100 toenam (Lusson, 1997).

Dat is hoofdzakelijk toe te schrijven aan de vaststelling dat opeenvolgende versnellingen in transportmodi en dus verplaatsingen (van wandelen naar paard en kar naar fietsverkeer naar gemotoriseerd verkeer) niet zozeer een invloed hebben op de tijd die aan de verplaatsingen besteed wordt, maar dat individuen er eerder voor kiezen om de afgelegde afstanden te verlengen. Uit onderzoek van Lusson (1997) op basis van enquêtes bij Franse gezinnen blijkt dat men eerder geneigd is om 'plaats te winnen' dan om 'tijd te winnen'. Voor een tijdsbudget van om en bij de 55 minuten zien we dat op tien jaar tijd de gemiddelde afgelegde afstanden toenemen van 17,5 km in 1981-1982 naar 22,8 km in 1993-1994. Er wordt dus voor een supplementaire afstand gekozen (een afstand die een grotere woning verzekert in een groenere en minder dichtbevolkte omgeving, zie Péguy, Goffette-Nagot en Schmitt, 2000) in plaats van voor een tijdswinst (zie ook Goffette-Nagot, 1998). Individuele en gezinnen zullen dus eerder verder van hun werk gaan wonen (in de banlieue of de forensenwoonzone), terwijl ze eenzelfde tijdsbudget aan verplaatsingen besteden.

Dat gegeven brengt ons bij een actuele kwestie in de Belgische politieke wereld. De stad zoals we die vroeger kenden, verandert van vorm en spreidt haar tentakels uit over steeds grotere territoria die nog altijd binnen de grenzen liggen van de wet van constante budgettijdsindeling van transport (Zahavi, 1976). Gezinnen verlaten de stadskern om zich in minder dichtbevolkte en groenere gemeenten te gaan vestigen waar ze grotere en meer aangepaste woningen kunnen bouwen of kopen. De stad wordt zo een 'stadsgewest'. Meer daarover komt in het volgende deeltje aan bod.

B. Ruimtelijke uitzaaiing

Ruimtelijke uitzaaiing (Fr.: *étalement urbain*, Eng.: *urban sprawl*) is de naam van het fenomeen dat de ruimtelijke spreiding van de grote steden dekt (Mills, 1972; Champion, 1992; Brueckner, 1999). Deze verruiming van de stad is te wijten aan een proces van *periurbanisatie* van gezinnen, met andere woorden de vestiging van gezinnen in de stadsperiferie. Periurbanisatie is het resultaat van exurbanisatie enerzijds (de sterke daling van de bevolking residerend in het centrum van de stad), en (hoewel in mindere mate) van de inhuizing van gezinnen die hun

1. Eind jaren 60 werd het steeds duidelijker dat binnen afzienbare termijn bijna elk gezin over een auto zou kunnen beschikken. Een ware stadsvlucht was het gevolg met een suburbanisatie van het platteland als keerzijde. De binnensteden werden overspoeld met auto's en dat betekende een geheel andere invulling van het openbaar domein (zie Steffens & Cuyvers, *Thuis in de stad, woonomgeving en publiek domein*, 2001).

woonst op het platteland inruilen voor een stek in de periferie (rurale exodus) anderzijds.

Parafraserend kunnen we zeggen dat ruimtelijke uitzaaiing een aanpassing is van de stedelijke configuratie. Deze aanpassing houdt voornamelijk een daling van de bevolkingsdichtheid in de stadskern in, een toename van inwoners in de periferie en een verplaatsing van de stadsgrens in de richting van steeds verderaf gelegen gebieden (Péguy, Gofette-Nagot en Schmitt, 2000). Periurbanisatie slaat hoofdzakelijk op een beweging van bevolking, toch blijven ook de werkgelegenheid en economische activiteiten niet ongevoelig voor deze trend¹ (Péguy et al., 2000, Decrop, 2002).

Dat fenomeen is niet 'typisch Belgisch', maar heeft een heel aantal Europese landen in zijn greep. Caruso (2001) stelt in zijn omvangrijk rapport voor DATAR (*Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale*) dat er duidelijke deconcentratietrends vast te stellen zijn naar de landelijke regio's, banlieues en forensenwoonzones in Europa (zie ook DeBorger (1979), Tabourin et al. (1995), Gofette-Nagot en Schmitt (1999) en Péguy (1999) voor empirische studies over de uitzaaiing van de Europese bevolking²). Periurbane zones (een mengeling van landbouwactiviteiten en residentiële zones, aangevuld met een functionele link naar een tewerkstellingspool door pendelverkeer) nemen een aanzienlijk territoriaal deel van het Europees grondgebied in en kennen een steeds stijgend aandeel van de bevolking. De periurbane zones zijn heel specifiek in termen van demografische kenmerken (type huishouden, leeftijdsklasse) en verschillen hierin sterk van de steden.

1. Oorzaken

Periurbanisatie kent een hele waaier van mogelijke oorzaken. De meest voorkomende zijn te herleiden tot het verlies aan kwaliteit van het stedelijk centrum (vervuiling, verkeersopstoppingen, te weinig groen, ...) en aan de aantrekkingskracht van de periurbane zones (groene gordel, lage bevolkingsdichtheid, ...).

-
1. Periurbanisatie van jobs is een fenomeen dat hoe langer hoe meer aan belang wint (Péguy, Gofette-Nagot en Schmitt, in Baumont, Combes, Derycke en Jayet, 2000). Een eerste oorzaak is het uitspreiden van de bevolking. Een aantal goederen en diensten die voor de eindconsument bedoeld zijn, hebben er voordeel bij zich zo dicht mogelijk bij hun afzetmarkt te situeren. Die groep van economische activiteiten zal zich dus bij voorkeur (en uit noodzaak) in de onmiddellijke nabijheid van haar klantenbestand situeren ('centres secondaires de services', Péguy, Goffette-Nagot, Schmitt, 2000). Andere economische activiteiten die minder gebonden zijn aan de ligging in het centrum (CBD, Central Business District), die meer gevoelig zijn voor grond- of vastgoedprijzen of die makkelijk bereikbaar willen zijn, zullen eveneens kiezen voor een perifere stek. Voorbeelden zijn de zware nijverheid (hinder aan centrum, makkelijk bereikbaar) of diensten aan bedrijven (minder gebonden en makkelijk bereikbaar). Een andere oorzaak van periurbanisatie van bedrijven is volgens Fujita en Thisse (1997) "le développement des nouvelles technologies de communication à l'intérieur des entreprises constitue une cause majeure de la péri-urbanisation des emplois" (pp. 52).
  2. Gelijkaardige studies zijn gemaakt door Eldridge (1984) over Melbourne (Australië), d'Alperovich en Deutsch hebben Tel-Aviv (Israël) bestudeerd en Zheng (1991) heeft de tendens voor Japan onder de loep genomen.

Een andere belangrijke factor is de bevolkings- en -volgens sommigen nog significanter- inkomenstoename (zie vb. Margo, 1992¹).

Volgens Halleux (2002) staat de evolutie in transportmodi en de daling in transportkosten bovenaan het oorzakelijk lijstje van periurbanisatie.

Op economisch vlak lijkt vooral de beweging naar een diensteneconomie periurbanisatie in de hand te werken. Die tendens beïnvloedt voornamelijk de stadscentra door de toename van kantoorruimte (Dekeersmaecker en Feltesse, 1999). Omdat de grondrente van kantoren en commerciële activiteiten hoger is dan de residentiële grondrente, wint de eerste groep het vaak van gezinnen die een woning zoeken. Dat leidt tot een ruimtelijk overwicht van kantoren en commerciële instellingen in het stedelijk uitzicht. Voor de residentiële sector heeft dat drie onmiddellijke gevolgen: een omschakeling (soms schrikt men er zelfs niet voor terug hele woonwijken af te breken) van woningen tot kantoorgebouwen, een toenemende druk op woning- en bouwgrondprijzen en een degradatie van bepaalde woningen door grondspeculatie.

Ook de te hoge dichtheid van de stadscentra, verkrotting en leegstand, de relokalisatie van de industrie en de opmars van de gezinnen die meer dan één wagen bezitten, worden gecatalogiseerd als mogelijke oorzaken van de uitzaaiing (Dantzig en Saaty, 1973). In een volgende paper zullen we langer stilstaan bij het uitspitten van dit verklarend lijstje en zal dit ook ondersteund worden aan de hand van een econometrisch model. In deze paper houden we ons aan een beschrijvende analyse van het fenomeen.

2. Ontstaan

Peri- of suburbanisatie vindt haar oorsprong na de Tweede Wereldoorlog. Vooral de jaren 60 en 70 kenden een sterke terugloop van de bevolking uit de kernsteden (Steffens & Cuyvers, 2001). Dat tijdperk werd immers gekenmerkt door een algemene stijging van het levensniveau, waardoor latente verlangens, zoals een eigen huis met tuintje, plots binnen de financiële mogelijkheden van een groot aantal gezinnen kwamen te liggen. Eveneens werd de auto voor velen een financieel haalbare kaart, veel huishoudens schaften zich zelfs twee wagens aan. Het wegennet werd in die periode verder uitgebouwd en zo werd een suburbane residentiële ligging niet langer problematisch voor verplaatsingen naar de werkplaats. Halleux (2000) noemt die trend een *relaxatie van de verplaatsingsbeperkingen* en stelt:

“la périurbanisation doit être considérée comme la libération de forces dispersives jusqu’alors contenues plutôt que comme une rupture avec les périodes antérieures”.

---

1. Margo R.A., 1992, *Explaining the postwar suburbanization of the population in United States: the role of income*, Journal of Urban Economics, 31, 301-310.

3. Wie?

Het migratieproces gebeurde evenwel sociaal selectief en bracht een nieuwe sociaal-ruimtelijke structuur van de stad met zich mee. De rijken en welgestelden verlieten als eersten de stad, later gevolgd door steeds minder kapitaalkrachtige lagen van de middenklasse die naarmate de koopkracht steeg, zich ook een woning in de periferie konden veroorloven. De kernsteden zagen zo hun hoge(re) inkomensgroepen vertrekken en raakten in verval. Enkel zij die niet in staat waren om deel te nemen aan de suburbanisatie bleven achter in de kernsteden, zoals de minder welgestelde bejaarden, de ongeschoolden, de vierde wereld, de kleine zelfstandigen en de starters op de huisvestingsmarkt. Starters zijn gezinnen die voor de eerste maal een eigen woning¹ betrekken. Het gaat meestal om kleine, jonge huishoudens met een niet al te hoog inkomen. Vanaf de tweede helft van de jaren 60 kwamen daar de arbeidersmigranten bij (Steffens & Cuyvers, 2001).

Ook vandaag nog zien we dat gezinnen die naar de periferie trekken voornamelijk personen zijn tussen 25 en 40 jaar met een gemiddeld tot hoog inkomen. Dat heeft als gevolg dat de stadscentra geconfronteerd worden met een belangrijk verlies aan fiscale basis omdat de bewoners die in de stad blijven of naar de stad verhuizen vaak over een lager inkomen beschikken. De selectiviteit van dit proces versterkt dus *segregaties* op *demografisch* en *sociaal niveau*, met daarbovenop een verscherping van het probleem van de *fiscale (on)rechtvaardigheid*. Als klap op de vuurpijl wordt het probleem van onrechtvaardigheid nog versterkt door het feit dat de vervuiling en geluidshinder in het stadscentrum niet veroorzaakt worden door diegenen die er het meest onder lijden. Algemeen kunnen we dus poneren dat de kloof en de ruimtelijke segregatie tussen stedelijke en buitenstedelijke bevolkingsgroepen aanleiding geven tot een zwakkere solidariteit tussen deze groepen en een opstoot veroorzaakt in het individualisme (Halleux, 2000).

Suburbanisatie heeft dus in de loop van de jaren 60 en 70 de stad uitgebreid tot een stadsgewest waarin een duidelijk sociaal-economisch, maar ook demografisch en etnisch ruimtelijk contrast tot stand kwam. In de periferie vindt men typisch Belgische gezinnen met kinderen (of rijkere buitenlanders) en is de bevolking eerder jong en relatief rijk; in de vervallen kernsteden vindt men veel alleenstaanden, zowel jongeren als bejaarden, en grote migrantengezinnen. Men is er in ieder geval overwegend armer dan in de periferie² (Kesteloot et al., 2001).

-
1. Dat hoeft evenwel niet samen te gaan met de aankoop van de woning, men kan als starter ook een huis of appartement huren. Waar het op aankomt, is het feit dat je als alleenstaande of gezin voor de eerste maal een eigen woning inneemt.
  2. Isabel Albers, *Vooral tweeverdieners vluchten uit de stad*, De Standaard Online, 20 augustus 2002; William Bourton, *Les grandes villes se vident et s'appauvrissent*, Le Soir en Ligne, 19 augustus 2002.

4. Gentrificatie

Op te merken valt evenwel dat de laatste tijd meer hoopgevende berichten de pers halen¹. Onder de naam ‘gentrificatie’ (Eng.: *gentrification*²) zien stadscentra hun bevolkingsaantal langzaam (maar zeker?) weer uit het dal klimmen³. De Gorkshallen of de Dansaertstraat in Brussel, het Zuid in Antwerpen, de Gentse binnenstad lijken opnieuw jonge mensen te kunnen bekoren. Vaak beschikken de nieuwe inwoners over hoge inkomens, een vaststelling die de plaatselijke burgerhoofden alleen maar kunnen toejuichen.

C. Migraties

Ondanks deze hoopgevende berichten lijkt aan de leegloop uit centrum- en agglomeratiesteden, die al verscheidene jaren aan de gang is, voorlopig nog geen halt toegeroepen. Volgens Leemans (1989) is de stadsvlucht wat afgeremd sinds haar hoogtepunt in de jaren 50 en 60, maar niet gestopt. De evolutie van de bevolking in de centrumsteden en de stadsgewesten wordt in de eerste plaats bepaald door het migratiesaldo⁴. Verhuizen of migreren vormt in feite de link tussen *de stad* en haar verschillende *verstedelijkingsfasen* (suburbanisatie, periurbanisatie, ...). In wat volgt, gaan we dieper in op de argumenten die aan de basis liggen van een verhuis of *migratie* en kijken we naar de economische migratie-achtergrond.

1. Motivaties

In deze paragraaf staan we stil bij de mogelijke motivatie om te verhuizen. Moore (1972) onderscheidt 4 typen verhuizingen, elk met specifieke oorzaken: gedwongen verhuizingen, afgeleide, vrijwillige en pull-verhuizingen.

-
1. Bart Eeckhout, *Stadsvlucht is al een tijdje gestopt in Vlaanderen*, 20 augustus 2002.
  2. Kari Lydersen, *Shame of the Cities, Gentrification in the New Urban America*, 15 maart 1999, http://www.lipmagazine.org/articles/featlydersen_7.shtml. Gentrificatie is een fenomeen dat terug te voeren is tot de mid en late 19e eeuw wanneer Baron Haussmann in Parijs de opdracht gaf woningen van de armen te vernietigen om prestigieuze boulevards te bouwen waarlangs residenties voor de rijke klasse opgetrokken konden worden. In Amerika maakte het fenomeen opgang in de jaren 70 en 80 wanneer artiesten grote panden en opslagruimten begonnen in te nemen in de binnensteden om daar hun artistiek talent te botvieren. Binnensteden werden van dan af terug hippe en aantrekkelijke plaatsen voor bepaalde bevolkingsklassen.
  3. We dienen hier evenwel voorbehoud te maken bij deze bejubelde bevolkingsaan-groei in de stedelijke regio's. Een deel van de recentelijke bevolkingstoename tussen 2001 en 2002 kan immers (gedeeltelijk?) verklaard worden door de versoepeling van de wet op regularisaties van vreemdelingen. Die wet dateert van 22 december 1999 en heeft betrekking op de situatie van mensen zonder papieren. De wet maakt het voor buitenlanders een stuk interessanter zich te naturaliseren als Belgisch staatsburger. Een rechtstreeks gevolg is dat het bevolkingsbestand het afgelopen jaar toegenomen is, maar dit geeft een vertekend beeld aangezien dit geen ‘echte’ bevolkingsaan-groei is. Door de regularisatie duiken deze mensen immers voor het eerst op in de officiële statistieken waar ze voordien volledig ontbraken. Omdat we aanwijzingen hebben dat vreemdelingen zich bij voorkeur in de steden vestigen (zie eveneens deel VII.F. Buitenlanders), zou dit wel eens een (partiële?) verklaring kunnen bieden voor de recente aangroei van de stedelijke bevolking (zie Charline Vanhoenacker, *Ex-sans-papiers, nouveaux résidents en Une précieuse immigration*, in *Le Soir*, 20 september 2002).
  4. Het *migratiesaldo* is het saldo van het totaal aantal inwijkelingen min het totaal aantal uitwijkelingen in een bepaalde gemeente. Dat dient onderscheiden te worden van de *mobilititeit*, wat de som is van de in- en uitwijking. De mobiliteit is dus per definitie steeds groter dan het migratiesaldo. Een klein migratiesaldo kan dus grote tegengestelde mobiliteitsfluxen verhullen.

Bij *gedwongen verhuizingen* heeft men geen andere optie dan te verhuizen. Dit kan zich voordoen bij een opzegging van de huur, onteigening of brand. *Afgeleide verhuizingen* zijn eigenlijk vergelijkbaar met de vorige categorie, maar ze ontstaan meer om persoonlijke redenen. Huwelijk, echtscheiding, overlijden van een lid van het gezin, werkverandering over grote afstand of plotse veranderingen in het inkomen zijn voorbeelden van dit type verhuizingen. *Vrijwillige verhuizingen* zijn verhuizingen die volgen op een sterke daling van het nut dat een gezin ontleent aan het resideren in een bepaalde woning. We denken hierbij aan een groei of inkrimping van het gezin, inkomensveranderingen, verloedering van de buurt, enz. Deze factoren die tot een overstap dwingen, noemt men push-factoren. *Pull-verhuizingen* volgen dan op het overwicht van pull-factoren. Pull-factoren hebben niet zozeer betrekking op de huidige woning of buurt, maar wel op de aantrekkelijkheid van andere woningen of wijken en gemeenten.

Uit bovenstaande typering zijn al enkele motieven van verhuizingen af te leiden. We vatten deze nog even samen en gaan er ook dieper op in. Veranderingen in de levensfase¹ en het inkomen zijn de meest pertinente drijfveren om van stek te veranderen. Daarnaast zijn de woning en haar omgeving belangrijke verhuismotieven, zoals bijvoorbeeld klachten over de woning en woonomgeving, de technische staat van de woning, geen tuin, balkon, bergruimte of bepaald sanitair, lawaai op straat, beperkt uitzicht, weinig speelgelegenheid, onvoldoende groenvoorzieningen en dergelijke (Van der Linden, 1988). Die motieven duiken ook op in andere onderzoeken² (Moore, 1972; Rossi, 1980; Verster, 1986). Samengevat kunnen we dus stellen dat verhuismotieven in drie sferen bestaan (Priemus, 1984), met name:

1. de *woonsfeer*: de woning is te klein, de woonomgeving bevalt niet (meer), ... Dit kan verder opgedeeld worden in kenmerken van de woning enerzijds en kenmerken van de woonomgeving anderzijds. Bij woonomgeving kan men nog verder specificeren tussen fysieke en sociale woonomgeving.
2. de *werksfeer*: de werkplaats is veranderd, het inkomen is gestegen, ...
3. de *persoonlijke* of *sociaal-demografische* sfeer: huwelijk, scheiding, alleen wonen, samenwonen, ...

a. Invloed leeftijd en levenscyclus

Bij onderzoek naar migratiebewegingen wordt dan ook vaak een onderscheid gemaakt volgens de leeftijd en de levenscyclus van de verhuizers (Rossi, 1955, Robson, 1975, van Wee, 1994, Van Hecke, 2002). Zo blijkt dat de grotere steden vooral mensen van 18 tot 24 jaar (studenten hoger onderwijs) aantrekken, terwijl ze voor de categorieën 0 tot 9 jaar en 25 tot 34 jaar (jonge gezinnen en kinderen) een omgekeerde beweging inzetten. Mensen van 55 tot 74 jaar trekken, volgens de cijfers, bij voorkeur naar de kust³ en naar sterk toeristisch getinte Ardense gemeenten. Rond de leeftijd van 25 jaar ontstaat er een hoge mobiliteit van personen door de sterke concentratie van familiale en professionele gebeurtenissen omstreeks deze ouderdom (vertrek uit het ouderlijk huis, universitaire studies, huwelijk, geboorte van kinderen, eerste professionele werkervaring) (Lelièvre, 1988, Baccaïni, 2001). Van der Hoorn (1989) toont eveneens aan dat de levenscyclus

1. Levensfase is een element uit de levenscyclus.
2. Zie ook recent artikel in Le Soir en Ligne, *Cette fameuse "brique dans le ventre"...*, 19 augustus 2002.
3. <http://www.vvsg.be/publicaties/vvsgweek2000/vvsgweek031.htm#4>

clus veelal de belangrijkste verklarende variabele voor mobiliteit blijkt te zijn, belangrijker nog dan bijvoorbeeld inkomen of autobezit. Ook Bonnerman, Hooimeijer en van Wissen (1991) concluderen dat wijzigingen in de samenlevingsvorm van het hoofd van het huishouden (trouwen, gaan samenwonen, uit elkaar gaan, scheiden, sterfte van een van de partners) relatief vaak hand in hand gaan met verhuizingen. Paul Teerlinck en Wim Vandendriessche tonen in hun studie over verhuispatronen in het Gentse aan dat gezinnen die uit Gent vertrekken groter zijn dan gezinnen die zich in de stad gaan vestigen. Dat past perfect in het fenomeen waarbij gezinnen die zich gaan uitbreiden en aldus een nieuwe stap in hun levenscyclus zetten een andere woningbehoefte hebben en een stek gaan zoeken die beter aan die behoefte voldoet (meer kamers, meer groen, ...).

b. Invloed afstand

Er wordt ook vaak een onderscheid gemaakt tussen verhuizingen over korte (5-30 km) en lange afstand (van Wee, 1994, Baccaïni, 2001). Onderzoek heeft uitgewezen dat circa 40 % van de verhuizingen over korte afstand (5-30 km) gebeurt omwille van een verandering in levensfase of inkomen. Nog eens 25 à 40 % van de verhuizingen over korte afstand heeft te maken met de woning of woonbuurt. Voor de resterende 20 à 35 % worden bereikbaarheid en verandering van werk als belangrijkste motieven genoemd. Bij toenemende verhuisafstand neemt de invloed van werkverandering toe. Dat gaat ten koste van de andere factoren, vooral met betrekking tot de woning of woonbuurt. Bij migratie-afstanden boven de 150 km heeft 70 % van de verhuizingen verandering van werk als hoofdmotief (Klaassen et al, 1983). Daarbovenop spelen ook nog vorige verhuiservaringen, eigendom of huur van de woning, sociale contacten, marktomstandigheden en bereikbaarheid een rol.

Binnen dit kader past ook de literatuur rond *gravitatiemodellen*. Die modellen beschrijven de verhouding tussen de intensiteit van mobiliteit en de afstand tussen twee verschillende plaatsen (plaats van vertrek en plaats van aankomst). Er wordt gesteld dat hoe groter de afstand tussen de plaats van vertrek en de plaats van bestemming, hoe kleiner het aantal migraties tussen beide plaatsen. Er zal dus het vaakst over zeer korte afstanden gemigreerd worden¹. Het model wordt dan

$$M_{IJ} = kP_iP_jd_{ij}^\beta$$

met

M_{IJ} : de migratiestroom tussen de zones i en j

k: een constante

P_i, P_j : respectievelijk de bevolkingsaantallen in de zones i en j

d_{ij} : afstandsmaat tussen de zones

β : de frictieparameter op basis waarvan het negatieve effect van de afstand kan worden beoordeeld

1. Uit monografie nr. 2 van het NIS (*De ruimtelijke mobiliteit van de bevolking*, Eggerickx, Poulain en Schoumaker, 2002) blijkt zelfs dat een aanzienlijk deel van de intragemeentelijke migraties binnen een straal van één kilometer gebeurt.

β heeft dan doorgaans een negatieve waarde die de remmende invloed van afstand weergeeft, of de gevoeligheid van de persoon voor de grootte van afstand die moet worden afgelegd. Hoe negatiever de waarde van β , hoe sneller het aantal migratiebewegingen daalt naarmate de migratie-afstand toeneemt. Bovendien geldt dat wanneer $|\beta| < 1$ de invloed van de bevolkingsomvang ten opzichte van de afstand tussen de gemeenten of steden belangrijker is, terwijl als $|\beta| > 1$ dit wijst op een belangrijkere invloed van de afstand tussen de gemeenten of steden dan de bevolkingsomvang. De voorgestelde functie wordt ook wel distance decay-functie genoemd omdat het aantal migraties omgekeerd evenredig is met de afstand waarover de migratie plaatsvindt.

2. Economische achtergrond

a. Algemeen

Heel dit verhuisgedrag vindt zijn economische wortels in de micro-economische theorie van het consumentengedrag. Die theorie stelt dat elk individu of gezin door de keuze van een bepaald goederenpakket zijn nut probeert te maximaliseren (Koutsoyiannis, 1979). Het wordt hierin beperkt door de hoogte van zijn inkomen.

$$\text{Maximaliseer:} \quad U = f(X) \quad X = \{x_1, \dots, x_n\}$$

$$\text{onder voorwaarde:} \quad Y = p'X \quad p' = \{p_1, \dots, p_n\}$$

U is het nut, Y het inkomen, X de vector van beschikbare goederen en diensten en p de vector van de bijbehorende prijzen.

Een deel van de elementen van de goederen- en dienstenvector X heeft betrekking op het plaatsnut¹. 'Place utilities' of plaatsnut wordt toegekend aan woon- en werklokaties (Wolpert, 1965). Woon- en werklokaties worden gekozen op basis van de kenmerken van de beslisser (het gezin) en de mogelijke keuzealternatieven (Nederlands Economisch Instituut, 1979). Deze laatste kunnen in vijf groepen ingedeeld worden:

- Kenmerken van de woonlokaties die beschikbaar zijn voor de beslisser;
- Kenmerken van de beschikbare werklokaties;
- Kenmerken van de weerstand die de beslisser ondervindt bij woonherlokatie (verhuizen);
- Kenmerken van de weerstand die hij heeft tegen werkplaatsverandering;
- Kenmerken van de relatieve aantrekkelijkheid van of de weerstand tegen het huidige of verwachte woon-werkverkeer en 'woon-interactieverkeer'², zoals door de beslisser ervaren (hier wordt allusie gemaakt op de zogenaamde 'reistijdwaardering'. Reistijd blijkt uit talrijke studies (zie o.a. van Amelsfort

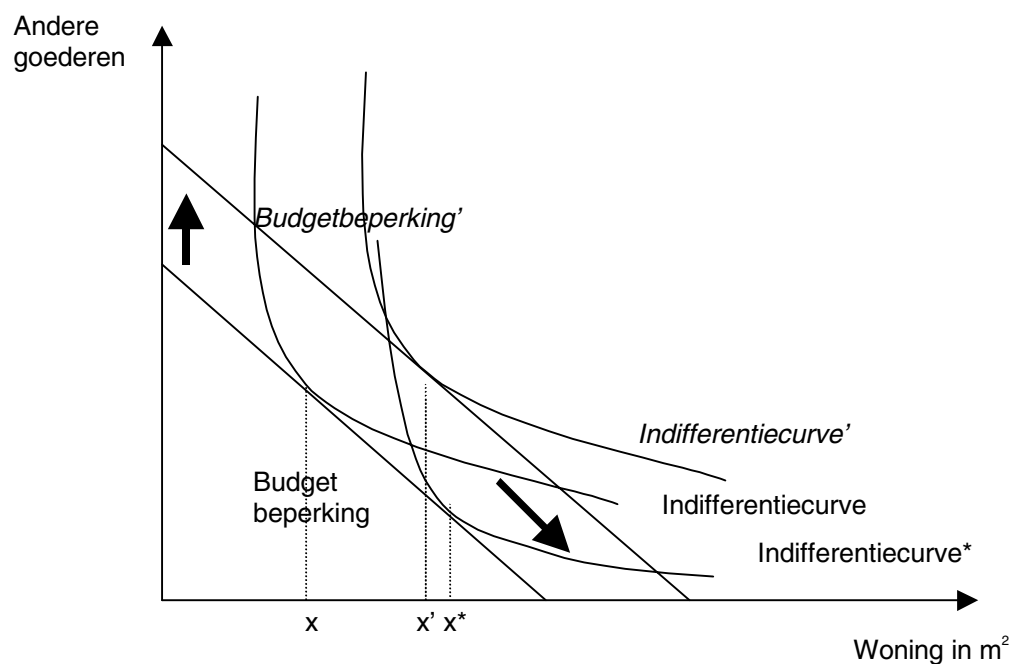
1. Plaatsnut of 'place utility' wordt door Wolpert (1965) gedefinieerd als 'the net composite of utilities which are derived from the individuals' integration at some position in space'.

2. Hier wordt bedoeld op alle verkeer vertrekkende van de woonplaats naar een plaats waar activiteiten die door (leden van) het gezin beoefend worden, doorgaan. Voorbeelden zijn het verkeer tussen de woonplaats en de school, het woonhuis, de sportclub, het theater, enz. Die reistijdwaarderingliteratuur wordt ook wel eens 'tijdsbudgettheorie' genoemd.

en Lindveld, 2001; Gille en Rienstra, 2002) een erg belangrijke variabele in het kiezen van een (nieuwe) woonplaats, zie ook Halleux, 2002).

Voor iedere combinatie van woon- en werkplaats ontstaat een 'joint utility' (Evers, 1989), die op de utilities van de woon- en werklocatie en de disutility van de woon-werk- en woon-interactieverplaatsing gebaseerd is. Disutilites kunnen aanleiding geven tot wijzigingen in de bovenstaande nutsfunctie. Wanneer de disutilites de bovenhand krijgen en het nut van een bepaalde huisvestingssituatie (te) sterk afneemt, zal het huishouden of individu op zoek gaan naar een nieuwe woonst die binnen de inkomensvoorwaarde opnieuw een maximaal nut oplevert. Dat zien we in onderstaande figuur door de verplaatsing van de indifferentiecurve. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren bij de geboorte van kinderen. Dat stadium in de levenscyclus zal de woningbehoefte doen veranderen, met als gevolg een grotere kans op migratie. De ideale woninggrootte zal met andere woorden toenemen van x tot x^* . We hebben in de grafiek ook een verplaatsing van de budgetbeperking aangegeven. Wanneer het gezinsinkomen stijgt door bijvoorbeeld een promotie van één van de werkende gezinsleden, wijzigt de beperkende voorwaarde en worden nieuwe indifferentiecurves bereikbaar. In deze figuur zal de optimale woninggrootte x' worden.

FIGUUR 2 - Oorzaken migratie

Vanuit economische invalshoek kunnen we dus stellen dat een verhuizing zal plaatsvinden als het verschil in nut tussen enerzijds de huidige woning en woonomgeving en anderzijds het nut van een eventuele nieuwe woning en woonomgeving groter is dan de totale (monetaire en niet-monetaire¹) kosten van verhuizen. Bepalende factoren die dat gedrag kunnen beïnvloeden, zijn:

- *Arbeidsmarktfactoren*: zo tonen Bonnerman, Hooimeijer en van Wissen (1991) aan dat gebeurtenissen in de arbeids carrière een sterke invloed hebben op het verhuisgedrag. Twee factoren spelen mee: enerzijds blijken veranderingen in de arbeidsparticipatie samen te gaan met veranderingen in het verhuisgedrag van huishoudens, anderzijds gaat toetreding tot de arbeidsmarkt samen met een grotere dynamiek in het verhuisgedrag van huishoudens dan het uittreden uit de arbeidsmarkt. Ook Evers en Van der Veen (1986) wijzen erop dat mensen (vooral vrouwen) die starten of stoppen met werken tweemaal zo vaak verhuizen dan gemiddeld. Een studie van Détang-Dessendre en Jayet (in Baumont, Combes, Derycke en Jayet, 2000) toont eveneens het belang aan van de arbeidsmarkt op migratiestromen. Hier wordt migratie gezien als een middel om de discrepantie in regionale lonen en verschillen in werkloosheid aan te pakken;
- *Woningkenmerken* zoals aantal kamers, woningtype (flat, rijtjeswoning, vrijstaande woning, ...);
- *Prijzen van de verschillende (typen) woningen*, waarbij ook de kenmerken van de woonomgeving van invloed zijn;
- Kenmerken van de *woonomgeving*, zoals de aanwezigheid van scholen en voorzieningen, het misdaadniveau en groenvoorzieningen;
- Kenmerken van het *verkeers- en vervoerssysteem, afstanden en reistijden tot relevante lokaties*: het betreft onder meer afstanden en reistijden tot de werklokatie, sociale contacten en voorzieningen;
- *Persoons- en huishoudensgebonden kenmerken*.

b. Uitbreiding-nutsfunctie

In Brueckner, Thisse en Zenou (1999) vinden we een licht aangepaste vergelijking. Hier wordt de nutsfunctie voorgesteld door

$$U = f(e, q, a)$$

met e een numerair niet-huis goed, q de consumptie van de woning, en a de ameniteiten. Ameniteiten zijn voordelen die gevalideerd worden door bewoners. We kunnen dit dus eigenlijk vergelijken met de *kenmerken van de woonomgeving* of *kenmerken van de woonlokaties* uit de vorige paragraaf. De auteurs gaan ervan uit dat hoe hoger het inkomen, hoe hoger de waarde die gehecht wordt aan deze ameniteiten². Zij onderscheiden drie ameniteiten, nl. natuurlijke, historische en moderne ameniteiten. *Natuurlijke ameniteiten* worden gegenereerd door de topografische eigenschappen van een gebied, zoals de heuvelachtige ligging, de

---

1. Niet-monetaire kosten zijn 'opportunity costs' en psychische kosten. Opportuniteitskosten zijn kosten die gepaard gaan met reizen, zoeken naar en leren van een nieuwe baan. Psychische kosten zijn de kosten die het verlaten van de bekende omgeving, familie en vrienden met zich meebrengen (Sjaastad, 1962).

2. Of, economisch vertaald, de marginale waardering van de ameniteiten stijgt sterk met het inkomen (Brueckner et al., 1999, p. 93).

nabijheid van rivieren, de kustlijn, enz. *Historische ameniteiten* zijn de aanwezigheid van monumenten, architecturale hoogstandjes, mooie parken, herenhuizen en ander aandelen aan vroegere tijden die een esthetische beleving oproepen bij de bewoners. *Moderne ameniteiten*, ten slotte, zijn een buitenbeentje. Ze worden immers endogeen bepaald in tegenstelling tot de twee vorige categorieën. Het niveau van deze laatste categorie wordt grotendeels bepaald door de huidige economische situatie in een buurt, in hoofdzaak het lokale inkomensniveau. Deze ameniteiten zijn bijvoorbeeld restaurants, theaterzalen, zwembaden enz.

Brueckner et al. stellen dan dat het beschikbaar inkomen gelijk is aan $y - tx$ met y het inkomen, t de pendelkost per afgelegde mijl, en x de afstand tot het CBD (Central Business District). De budgetbeperking wordt dan

$$e + pq = y - tx$$

met p de prijs per eenheid woning. De helling van de prijsfunctie wordt

$$p'(x) = -t/q(x) + a'(x)u^a/(p(x)u^e)$$

Wanneer geen rekening gehouden wordt met ameniteiten (zoals dit het geval is in het standaard stedelijk model, zie Alonso, 1964) valt deze laatste term weg zodat we merken dat de prijsfunctie daalt met de afstand tot het CBD en toeneemt met de grootte van de woning.

Indien wel rekening gehouden wordt met ameniteiten, dienen we twee scenario's te onderscheiden. In een eerste scenario zullen ameniteiten belangrijker zijn in het centrum dan in de periferie ($a'(x) < 0$ met $a(x)$ een functie die het niveau van ameniteiten weergeeft naargelang de afstand tot het centrum). Dit scenario zal er toe leiden dat bewoners geneigd zijn binnen de stadsmuren te blijven en de ruimtelijke uitzaaiing, waarvan eerder sprake, binnen de perken gehouden wordt. Wanneer $a'(x) > 0$ of meer ameniteiten vast te stellen zijn in de periferie, is de kans groot (het teken van $p'(x)$ is dan niet eenduidig vast te stellen) dat het woonpatroon omgekeerd wordt en dus meer gezinnen zich in de periferie willen vestigen.

Wanneer we, zoals in Brueckner, Thisse en Zénou, een onderscheid gaan maken volgens het inkomen van deze gezinnen (een tweedeling rijk-arm) en aannemen dat rijken een hogere marginale ameniteitswaardering hebben dan armen, dan zal naargelang de verdeling van de ameniteiten het traditionele lokatiepatroon omgekeerd worden, waardoor rijken zich in het centrum vestigen als de ameniteiten daar hoger zijn. Een tekenend voorbeeld is Parijs. Ameniteiten blijken dus een belangrijke determinant in het residentieel woonpatroon van gezinnen.

Na dit theoretisch overzicht van de migratieliteratuur bekijken we in de volgende paragrafen de woonsituatie in België. Heel specifiek is de opdracht na te gaan of en in hoeverre de Belgische bevolking geconcentreerd woont en of er een verandering is vast te stellen in het woongedrag van de bevolking, met andere woorden, of er gemigreerd werd/wordt en zo ja van waar naar waar. Een eerste stap bestaat erin enkele indicatoren te berekenen om de bevolkingsconcentraties vast te stellen. We lichten daarbij steeds de vijf Belgische grootsteden Brussel, Antwerpen, Gent, Charleroi en Luik op, omdat zij bij uitstek het onderwerp van deze studie uitmaken.

Indicatoren

In wat volgt, proberen we concentratiemaatstaven op te stellen om de lokalisatie van in eerste instantie de bevolking, in tweede instantie de gezinnen in kaart te brengen. In de literatuur over de bevolkingsconcentratie vinden we een aantal indicatoren terug die ons zullen toelaten het bestaan van de concentratie te testen en ook uit te maken welke zones/gemeenten een sterk residentieel karakter hebben en hoe dit in de loop van de tijd geëvolueerd is. We dienen hier allereerst een onderscheid te maken tussen *globale* en *lokale indicatoren*. Globale indicatoren geven aan in welke mate een gegeven geografische distributie ruimtelijk geconcentreerd dan wel verspreid is. De vorm die deze concentratie aanneemt, wordt echter niet geanalyseerd. Daarvoor zijn lokale indicatoren nodig. Lokale indicatoren worden voor elke gemeente afzonderlijk berekend. Ze maken een eerste ruimtelijke analyse mogelijk van de geobserveerde concentraties. Globale en lokale indicatoren vullen elkaar aan en geven samen een volledig beeld van de concentratietendensen van een territorium. Dit is dan ook de reden waarom we van elk type indicator een aantal maatstaven berekenen. We starten met een algemeen overzicht, gevolgd door de berekening van enkele lokale indicatoren.

A. Algemeen

In 2001 telde het Belgisch grondgebied 10 263 414 mensen op een oppervlakte van 30 528 km². Dat totaal wordt geografisch verdeeld over de drie gewesten op de volgende manier: het Brussels Hoofdstedelijk Gewest telt 964 405 mensen, het Vlaams Gewest telt 5 952 552 inwoners en het Waals Gewest 3 346 457.

TABEL 2 - Bevolkingsaantal, oppervlakte en bevolkingsdichtheid op 1 januari 2001

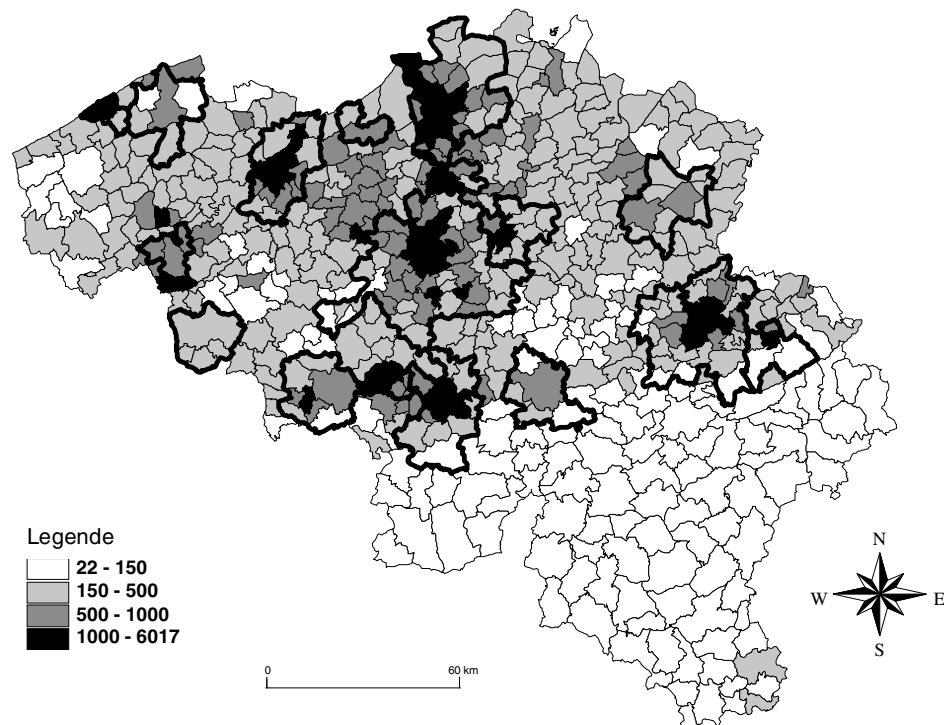
Gebied	Gemeenten	Inwoners	Oppervlakte (km ²)	Dichtheid (bew./km ²)
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	19	964 405	162	5 953
Vlaams Gewest	308	5 952 552	13 522	440
Waals Gewest	262	3 346 457	16 844	199
België	589	10 263 414	30 528	336

Bron: NIS.

Samen met buurland Nederland is België het dichtst bevolkte land van de EU. De gemiddelde bevolkingsdichtheid voor België bedraagt 336 inwoners per km². Toch blijken er grote verschillen tussen gemeenten en regio's te bestaan. Bij het bekijken van de tabel valt onmiddellijk de hoge dichtheid van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest op. Het is zelfs zo dat één op vijf Belgen in het Brussels

Hoofdstedelijk Gewest of de provincie Vlaams-Brabant woont. De zwakste bevolkingsdichtheid vindt men terug in Wallonië, ten zuiden van Samber en Maas (minder dan 67 inwoners per km²). Het Vlaams Gewest lijkt dus dichter bevolkt dan het zuidelijk deel van het land. Toch dienen we hier te nuanceren gezien dit cijfer een enorme diversiteit verbergt. Zo bevat het Vlaamse Gewest ook regio's waar de bevolking erg diffuus verspreid is. Traditioneel is de verspreide bewoning zelfs kenmerkend voor het noorden van het land¹. Zo zijn de Westhoek en Binnen-Vlaanderen gekend voor hun verspreid woonpatroon (Mérenne, Van der Haegen en Van Hecke, 1997). Wanneer we de bevolkingsdichtheid wat meer in detail gaan bestuderen, blijkt dat de driehoek Brussel-Gent-Antwerpen een zwaartepunt is. Die kern breidt zich uit ten noorden van Leuven, in het westen van de Kempen en in de zuidelijke rand van Brussel. De zogenaamde *Vlaamse Ruit* maakt hier integraal deel van uit, zoals ook onderstaande figuur illustreert.

FIGUUR 3 - Bevolkingsdichtheid op 1 januari 2001

Bron: NIS, eigen berekening.

Naast 3 gewesten telt België 17 stadsgewesten². Die stadsgewesten vormen niet alleen de basis van het Belgisch stedennet, maar omvatten ook niet minder dan 56 % van de bevolking en 67 % van de tewerkstelling, geconcentreerd op 26 % van de oppervlakte. Die cijfers geven al een eerste indicatie van het geconcentreerd wonen van de Belgische bevolking. In de volgende paragrafen zullen we dit aanvoelen staven met meer beschrijvende statistieken.

1. Bewijs wordt geleverd door de Gini-indices (voor een meer theoretische uitleg over Gini, zie III.C.3. Gini) voor de drie regio's te berekenen voor het jaar 2000. Deze zijn voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest 0,322 (*Gini Milanovic*: 0,341), voor Vlaanderen 0,399 (*Gini Milanovic*: 0,430) en voor Wallonië 0,583 (*Gini Milanovic*: 0,511). Hoe hoger de index, hoe geconcentreerder de bevolking. Hieruit blijkt dat de sterkste concentratie in het Waalse landsgedeelte vastgesteld kan worden.
2. Cf. I. Enkele definities.

B. Lokale indicatoren

1. Absoluut bevolkingsaantal

Lokale indicatoren geven een beeld van de situatie per gemeente. Een eerste interessante indicator is het *absolute bevolkingsaantal per gemeente*. Die indicator zal ons in staat stellen te bepalen welke gemeenten het belangrijkste zijn in termen van bevolkingsgrootte. De gemeenten met het grootste absolute bevolkingsaantal op basis van de Volkstelling van 1991 en meer recente cijfers van het NIS zijn in dalende volgorde Brussel, Antwerpen, Gent, Charleroi en Luik (niet toevallig de 5 stadscentra van de grote stedelijke regio's die we met bijzondere aandacht doorheen deze paper zullen volgen).

TABEL 3 - Absoluut bevolkingsaantal en evolutie, 1991-2000

	NIS	Gemeente	Inwoners 1991	Inwoners 2000	2000-1991(%)
1		BRUSSEL19	954 045	959 318	0,55 %
2	11002	ANTWERPEN	467 518	446 525	-4,49 %
3	44021	GENT	230 246	224 180	-2,63 %
4	52011	CHARLEROI	206 214	200 827	-2,61 %
5	62063	LUIK	194 596	185 639	-4,60 %

Bron: NIS, eigen berekening.

Een tweede belangrijke vaststelling die uit deze tabel duidelijk naar voren komt, is dat vier van de vijf grootsteden een aanzienlijk bevolkingsverlies geleden hebben gedurende de voorbije 10 jaar. Luik kende de grootste relatieve leegloop: het verloor bijna 5 procent van haar bevolking van 1991. Ook Antwerpen, Gent en Charleroi zagen hun bevolkingsbestand slinken met respectievelijk 4,5 % en bijna 3 %. Dat past volledig in het kader van de 'ruimtelijke uitzwerming' of stadsleegloop. Brussel is de enige stad die een stijging in haar inwonersaantal optekent voor het voorbije decennium. Mogelijk is dat te wijten aan het toenemend aantal buitenlanders dat zich in Brussel vestigt (zie ook Van Hecke, 2002), waaronder ambtenaren en functionarissen van internationale organisaties zoals de Europese Commissie, NAVO enz. alsmede burgers van buiten de EU-zone die aangetrokken zijn of juist verplicht worden zich te vestigen in grote steden.

2. Bevolkingsdichtheid

Het absolute bevolkingsaantal geeft al een eerste indicatie van de spreiding van de bevolking. Nog meer revelerend is echter de *bevolkingsdichtheid per km²*. Die dichtheidsmaatstaf geeft de concentratie van inwoners op de oppervlakte van de beschouwde gemeente. Dichtheid kan gezien worden als een gevolg van de hevige strijd om ruimte. In de inleiding werd reeds gesteld dat de historische stad ontstaan is als een manier om interacties tussen bewoners te maximaliseren, terwijl afstanden geminimaliseerd konden worden. Toen leidde dat tot compacte steden omdat het voornaamste vervoermiddel eigen spierkracht was (voetgangersstad). Door opeenvolgende technologische evoluties in de transportmodi

werd het mogelijk dat inwoners verder weg gingen wonen en nam de dichtheid gaandeweg af. Toch vindt men in de stadskernen nog steeds erg hoge dichtheden terug. Niet verwonderlijk dat Foskett dit als bepalend kenmerk van een stad opneemt in zijn zoektocht naar een definitie van een stad (zie II. *Theoretische beschouwingen*). Die dichtheid is dus minder het resultaat van een bewuste keuze, dan wel een noodzaak om de grenzen van de stad te limiteren en de afstanden tussen interacties en dagelijkse verplaatsingen voor stadsinwoners binnen de perken te houden.

Wanneer we de dichtheden gaan berekenen voor Belgische gemeenten, zien we dat Brusselse gemeenten de kroon spannen. Vooral de kleinste Brusselse gemeenten blijken de hoogste dichtheden te noteren. Zo is Sint-Joost-ten-Node slechts 1,1 km² groot, de oppervlakte van Sint-Gillis is 2,6 km² en het Koekelbergse grondgebied is amper 1 km². Anderlecht, Sint-Pieters-Woluwe, Brussel, Ukkel, Oudergem en Watermaal-Bosvoorde zitten dan weer onder de gemiddelde dichtheid van Brussel¹⁹. De verklaring hiervoor is tweeledig. Enerzijds gaat het om residentiële groene gemeenten met een aanzienlijk aandeel bosrijk gebied (Watermaal-Bosvoorde¹), anderzijds is er hier vaak meer werk- dan woongelegenheid. Een voorbeeld van dit laatste is de gemeente Brussel zelf. Een groot deel van de kernstad Brussel bestaat immers uit administratieve gebouwen en verkeersinfrastructuur. Vaak wordt dat in de vakliteratuur en door misnoegde architectuurliedhebbers afgedaan als 'Brusselisatie' (zie o.a. Goffette-Nagot, Thomas en Zénou, 2000, Brueckner, 2002), een fenomeen waarbij een substantieel deel van het historisch stadscentrum vernietigd werd om kantoorgebouwen op te trekken².

TABEL 4 - Top-10 bevolkingsdichtheid per gemeente, 2000

	NIS	Gemeente	Inw./opp. (km ²)
1	21014	SINT-JOOST-TEN-NODE	20 088,18
2	21013	SINT-GILLIS	16 330,00
3	21011	KOEKELBERG	16 211,00
4	21015	SCHAARBEEK	13 378,73
5	21005	ETTERBEEK	13 134,67
6	21012	SINT-JANS-MOLENBEEK	12 071,02
7	21009	ELSENE	11 614,92
8	21008	GANSHOREN	8 232,08
9	21010	JETTE	7 949,80
10	21007	VORST	7 468,03

Bron: NIS, eigen berekening.

1. Bovendien blijkt uit een recent onderzoek van het NIS over nieuwe woningen in België (Nieuwsflits, nr. 27, 23 juli 2002) dat in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest het kleinste aantal nieuwbouw opgetekend wordt in Watermaal-Bosvoorde en Sint-Gillis. In Watermaal-Bosvoorde werden slechts 88 huizen bijgebouwd in de periode 1999-2001, in Sint-Gillis 49. Deze laatste gemeente wordt waarschijnlijk afgeremd door haar kleine oppervlakte die bovendien reeds goed volgebouwd is.
2. Voor een volledige beschrijving, zie <http://www.petitions-patrimoine.be/buldozers.html>

Wanneer we deze analyse herhalen met Brussel19 als één gemeente, komen we tot een andere indeling die weergeeft hoe de dichtheden over de rest van het land verdeeld zijn.

TABEL 5 - Top-10 bevolkingsdichtheid met Brussel19, 2000

	NIS	Gemeente	Code	Inw/opp (km ²)
1		BRUSSEL19	1	5 929,04
2	62093	SAINT-NICOLAS	2	3 300,14
3	11029	MORTSEL	2	3 257,92
4	11007	BORSBEEK	2	2 729,74
5	62063	LUIK	1	2 702,17
6	11013	EDEGEM	2	2 528,75
7	11002	ANTWERPEN	1	2 187,78
8	23099	KRAAINEM	2	2 115,33
9	23103	WEZEMBEEK-OPPEM	2	2 033,13
10	11005	BOOM	4	2 007,6
11	52011	CHARLEROI	1	1 949,78
...				
26	44021	GENT	1	1 418,86

Bron: NIS, eigen berekening¹.

Brussel19 voert duidelijk het lijstje aan, gevolgd door agglomeratiegemeenten uit Luik, Antwerpen en Vlaams-Brabant. Het valt dus op dat stadscentra en agglomeratiegemeenten de hoogste dichtheden kennen, een bevinding die strookt met de theoretische grondslag van Halleux (2002).

De positie van de vijf grootsteden verdient een woordje uitleg. Naast Brussel19, dat de rangschikking aanvoert, duiken ook Luik en Antwerpen in de top-10 op, op respectievelijk de 5^e en de 7^e plaats. Charleroi valt net buiten de top-10, maar vooral de dichtheid van Gent valt laag uit in vergelijking met de andere grootsteden. We denken hierbij aan twee redenen. Enerzijds is dat toe te schrijven aan dunner bevolkte deelgemeenten die tot de gemeente Gent behoren. Gent staat immers niet alleen voor de stadscentrumgemeente Gent, maar telt ook een aantal eerder residentiële gemeenten zoals Afsnee, Drongen, Gentbrugge, Ledeborg, Mariakerke, Oostakker, Sint-Amandsberg, Sint-Denijs-Westrem, Wondelgem en Zwijnaarde. Vooral Afsnee, Drongen en Zwijnaarde halen het gemiddelde omlaag. De dichtheden van die gemeenten worden ter illustratie

1. De codes in deze en volgende tabellen geven de typering van de gemeenten weer in het stedelijk gebied. Zo zijn gemeenten met code 1 stadscentrumgemeenten, gemeenten met code 2 behoren tot de agglomeratie enz. Onderstaande tabel geeft de legende weer.

Code:	Type gemeente:
1	Gemeente stadscentrum
2	Agglomeratiegemeente
3	Banlieuegemeente
4	Forensenwoonzone
99	Buiten stedelijk gebied

Bron: Van der Haegen et al. (1996).

vermeld in de bijlagen. Een tweede reden voor de lage bevolkingsdichtheid in Gent is de grote industriële zone met het kanaal Gent-Terneuzen.

C. Globale indicatoren

Naast de lokale indicatoren hebben we eveneens enkele globale indicatoren berekend. Voor dit type van indicatoren is het belangrijk vooraf te bepalen met welke geografische eenheid er gewerkt zal worden. Als geografische eenheid kunnen we immers kiezen voor buurten, gemeenten, arrondissementen, gewesten, ... In deze studie zal er hoofdzakelijk gewerkt worden met *gemeenten* als basis ruimtelijke eenheid¹. Om toch enkele bijkomende afleidingen en vergelijkingen over de totale Belgische bevolking mogelijk te maken, zullen enkele tabellen eveneens arrondissementen² als ruimtelijke eenheid hebben. We berekenen hier de Herfindahl-index, de Hoover-index en twee indices uit de Ginifamilie.

1. Ruimtelijke Herfindahl

Als eerste globale indicator berekenen we de ruimtelijke Herfindahl-index. Die index is de geografische tegenvoeter van de traditionele Herfindahl-index uit de industriële organisatieliteratuur (zie o.a. Ellison en Glaeser, 1994) en laat toe na te gaan hoe (on)gelijk verdeeld de bevolking in België is. De lokale indicatoren gaven ons reeds een eerste indicatie. Toch geven deze nog altijd niet weer of de ruimtelijke distributie van de bevolking in België overal verspreid dan wel geconcentreerd gebeurt. De Herfindahl-indicator zal ons wel in staat stellen een idee te vormen over de mate waarin Belgen zich gaan concentreren op enkele plaatsen, of eerder ruim verspreid wonen over het hele grondgebied. De index wordt als volgt berekend:

$$H = \sum_{i=1}^m x_i^2$$

met x_i het aandeel van de X-variabele in de i-de entiteit in verhouding tot het referentieterritorium (hier: België) en m het aantal ruimtelijke entiteiten (hier: gemeenten of arrondissementen). De waarde van H ligt begrepen tussen $1/m$ en 1 . Wanneer de ganse bevolking in één enkele gemeente gelokaliseerd zou zijn, zou de geografische concentratie maximaal zijn en H gelijk aan 1 . In het tegenovergestelde geval, wanneer de bevolking perfect gespreid zou zijn over het hele territorium, dan zou de concentratie minimaal zijn en H gelijk aan $1/m$.

Ook de inverse van de ruimtelijke Herfindahl-index ($1/H$) heeft een interessante bijbetekenis: de index geeft immers het aantal ruimtelijke eenheden weer waarvoor de concentratie uniform gebeurt. Hoe hoger dit cijfer, hoe zwakker de geografische concentratie en hoe evenrediger verdeeld de bevolking.

---

1. In totaal zijn er 589 Belgische gemeenten. Wanneer we echter werken met het Brussel19-concept tellen we nog 571 gemeenten.
2. Op Belgische bodem bevinden zich 43 arrondissementen.

2. Hoover

De Hoover-index is een evenredige verdelingsindicator: de index laat toe de verdeling van de X-variabele te vergelijken met de distributie van de Y-variabele. Eigenlijk geeft de index het deel van de X-variabele weer dat tussen de i-entiteiten zou verschoven moeten worden om tot een evenredige verdeling te komen (zelfde verdeling als de Y-variabele). De Hoover-index schommelt tussen 0 (perfect gelijke verdeling) en 1 (maximale concentratie). De index wordt als volgt berekend:

$$\text{Hoover} = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^m |x_i - y_i|$$

met x_i het aandeel van de X-variabele (hier: totale bevolking) in de i-de ruimtelijke entiteit en y_i het aandeel van de Y-variabele (hier: totale oppervlakte) in de i-de ruimtelijke entiteit.

De index kan *relatief* of *absoluut* berekend worden. Met *relatief* wordt bedoeld dat de y_i -variabele de relatieve oppervlakte van elke gemeente aangeeft, terwijl de absolute manier elke gemeente met eenzelfde gewicht incalculeert. Elke gemeente zal met andere woorden een waarde 1 in de berekening toebedeeld krijgen, en y_i neemt dan de waarde 0,00175 (=1/571) aan.

3. Gini

Een derde concentratie-index is de ongelijkheidsmaatstaf Gini (Beguin, p. 14-17). Er zijn verschillende definities en typen Gini's in de omgang. Wij bespreken er hier twee. Een eerste indicator is de Gini-index type Milanovic.

a. Gini-Milanovic

Milanovic (1997) stelt volgende formule voor om de concentratie te meten:

$$G_M = \frac{1}{\sqrt{3}} \times \frac{\sigma_x}{\bar{x}} \times \rho(x, r_x)$$

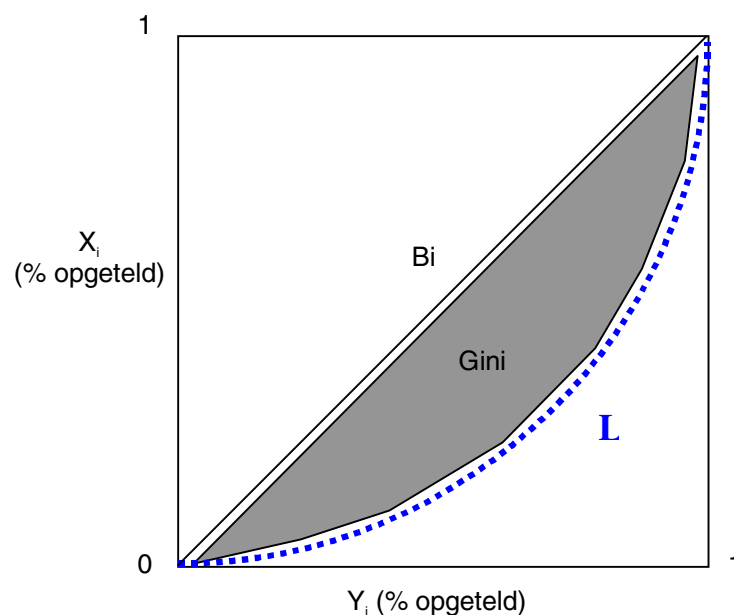
Deze formule is het product van een constante, de standaarddeviatie van de concentratievariabele, de inverse van het gemiddelde van deze variabele en de correlatiecoëfficiënt van de waarden van de variabele en haar rang r . Milanovic bewijst dat als er een strikt lineaire relatie bestaat tussen de variabelen en hun rang dat G_M dan gelijk is aan 1/3. In de werkelijkheid overschrijdt de index echter 1/3. Een index groter dan 1/3 duidt op een sterke geografische concentratie.

b. Relatieve Gini-index

Een tweede en meer bekende Gini-index is de relatieve Gini. Die indicator vinden we vaak terug in de traditionele literatuur. Deze Gini-index geeft een maat weer om de (on)gelijke verdeling tussen twee variabelen aan te duiden. Die twee variabelen zijn een variabele waarvan we de concentratie willen kennen (X), bijvoorbeeld de bevolking en een referentievariabele (Y), zoals bijvoorbeeld de oppervlakte of het aantal ruimtelijke basiseenheden. Het verschil met de Herfindahl- en Gini-Milanovic-index is dat de relatieve Gini een referentie gebruikt in de vorm van een bepaalde referentievariabele, terwijl dat niet het geval was bij de twee vorige maatstaven¹. De Gini-Milanovic en de Herfindahl-index worden dan ook 'absolute' indices genoemd.

De *relatieve Gini-index* kan eigenlijk het best begrepen worden in relatie met zijn tegenhanger, de Lorenz-curve. De Lorenz-curve wordt opgesteld vertrekkend van een indeling in stijgende volgorde van de verhoudingen (Z_i) tussen de concentratievariabele (X_i) en de referentievariabele (Y_i).

FIGUUR 4 - Relatieve Gini en Lorenz-curve

Wanneer we stellen dat er een perfecte gelijkheid zou bestaan tussen de verdelingen van de variabelen X en Y , dan zou de Lorenz-curve (L) samenvallen met de bissectrice. Hoe verder de Lorenz-curve zich verwijderd van de bissectrice en hoe convexer ze verloopt, hoe sterker de geografische concentratie van X is vergeleken met Y (sterke ongelijke verdeling tussen de twee distributies). De relatieve Gini-index zal dan een maat zijn om deze ongelijke verdeling te kwantificeren. Grafisch wordt ze voorgesteld door de oppervlakte tussen de bissectrice en de Lorenz-curve, gedeeld door de oppervlakte van de driehoek onder de bissectrice ($0,5$, gegeven de oppervlakte van het vierkant met zijden gelijk aan 1).

1. Merk op dat de Hoover-index ook gebruik maakt van een referentievariabele.

Krugman (1991a, in Devereux et al, 1999) stelt de volgende formule voor om de *locational Gini coefficient* te berekenen:

$$G_K = \frac{2}{m^2 \bar{Z}} \times \left[\sum_{i=1}^m \lambda_i (Z_i - \bar{Z}) \right]$$

met

$$Z_i = X_i / Y_i$$

X_i : de waarde van de concentratievariabele voor de i-de eenheid

Y_i : de waarde van de referentievariabele voor de i-de eenheid

λ_i : de rangorde voor de i-de eenheid van Z_i

$\bar{Z}$: het gemiddelde van alle Z_i 's

De index schommelt tussen 0 (geen concentratie) en 1 (maximale concentratie, vb. de totale bevolking geconcentreerd in 1 enkele gemeente).

Ook de Gini-coëfficiënt kan *absoluut* berekend worden. Wanneer we als referentievariabele eenzelfde gewicht toekennen aan elke ruimtelijke eenheid (hier: 1 delen door het aantal ruimtelijke eenheden) in plaats van de gemeentelijke oppervlakte relatief ten opzichte van het Belgische grondgebied, spreken we van een absolute Gini-coëfficiënt (Devereux et al., 1999).

4. Toepassing

De onderstaande tabel vat de belangrijkste globale indicatoren samen. We hebben in deze tabel de indicatoren berekend voor de jaren 1970, 1981, 1991 en 2000 en dit zowel op arrondissementele als op gemeentelijke schaal.

TABEL 6 - Samenvatting globale indicatoren

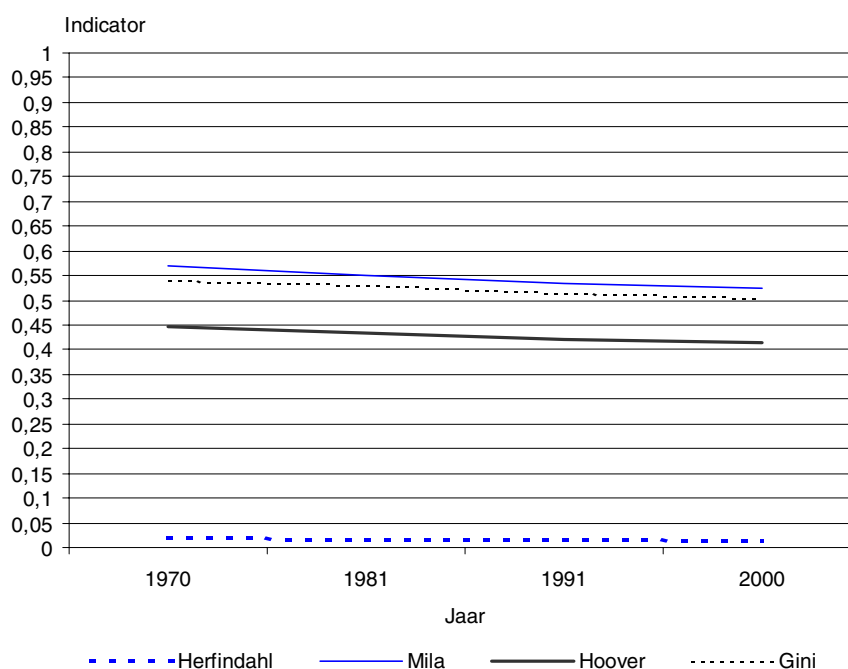
	1970 ^a	1981	1991	2000	Min	Max
Ruimtelijke eenheid: Arrondissement						
H	0,046	0,044	0,043	0,042	0,023	1
G _M	0,471	0,465	0,459	0,456	0,333	1
Hoover	0,354	0,344	0,336	0,329	0	1
Hoover-absoluut	0,340	0,339	0,336	0,333	0	1
G _K	0,562	0,545	0,532	0,525	0	1
G _K -absoluut	0,465	0,459	0,454	0,450	0	1

	1970 ^a	1981	1991	2000	Min	Max
Ruimtelijke eenheid: Gemeente						
H	0,019	0,016	0,015	0,014	0,0018	1
G _M	0,568	0,549	0,535	0,524	0,333	1
Hoover	0,446	0,434	0,422	0,413	0	1
Hoover-absoluut	0,417	0,399	0,385	0,375	0	1
G _K	0,542	0,532	0,514	0,505	0	1
G _K -absoluut	0,568	0,549	0,534	0,523	0	1

- a. Methodologische voetnoot: in 1970 en 1981 telde het NIS nog 596 gemeenten. Dat is toe te schrijven aan de fusie van gemeenten die doorging eind jaren 70, begin jaren 80. Bij de volkstellingen van 1970 en 1981 was de fusie van Antwerpen nog geen feit (en is er uiteraard geen sprake van Brussel19). Aangezien echter de berekening van de indicatoren sterk gevoelig is aan verschillende aantallen ruimtelijke eenheden, hebben we ervoor gekozen de fusies in praktijk al plaats te laten vinden. Dit betekent dat we Antwerpen (NIS-code 11002) samengevoegd hebben met Berchem (11003), Borgerhout (11006), Deurne (11012), Ekeren (11014), Hoboken (11019), Merksem (11028) en Wilrijk (11051) om de consistentie met latere berekeningen te garanderen. We hebben de berekeningen dus uitgevoerd alsof er in 1970 en 1981 571 gemeenten waren, met een gefuseerd Antwerpen en Brussel.

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

FIGUUR 5 - Globale indicatoren op gemeentelijk niveau, 1970-2000

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Uit de bovenvermelde tabel en figuur blijkt dat de Belgische bevolking geconcentreerd woont. Dat leiden we af uit de vaststelling dat de berekende waarden van de indices steeds tussen de minimum- en maximumwaarden liggen (vb. Herfindahl bevindt zich steeds tussen $1/m$ en 1). Ook merken we dat de indices de laatste drie decennia gedaald zijn. Een dalende index wil zeggen dat de bevolking meer gespreid gaat wonen, zich dus meer gelijkmatig over de natie gaat verdelen. Dit onderschrijft de stelling dat de bevolking wegtrekt uit gebieden met een hoge concentratie om zich te vestigen in iets minder dichtbevolkte zones. Een mogelijke hypothese is dat de bevolking de dichtbevolkte steden inruilt voor

minder drukke rurale gemeenten en gebieden (zie Van Hecke, 2002). Verder onderzoek is daarvoor wel aangewezen, aangezien we dat niet kunnen bewijzen aan de hand van deze geaggregeerde coëfficiënten. Algemeen stellen we dus vast dat de Belgische burgers geconcentreerd wonen, maar zich de laatste 30 jaar iets gelijkmatiger verspreid hebben over het territorium. Blijkbaar woonde de bevolking vroeger sterker geconcentreerd dan vandaag het geval is en heeft de populatie gebieden met hoge bevolkingsdichtheden ingeruild voor minder dichtbevolkte lokaties.

Eveneens valt op dat de waarden voor de indicatoren op gemeentelijk niveau systematisch hoger liggen dan de waarden op arrondissementeel niveau¹. Dat is toe te schrijven aan de sterke gevoeligheid van de berekende indicatoren voor het basisaantal ruimtelijke eenheden waarop men de berekeningen doorvoert (m). Op gemeentelijk niveau is m aanzienlijk hoger en dat heeft repercussies voor de waarde van de berekende indicator.

---

1. Deze vaststelling lijkt evenwel niet op te gaan voor de Herfindahl- en de relatieve Gini-index.

Ruimtelijke uitzaaiing

Uit de bovenstaande berekening van indicatoren valt af te leiden dat de bevolkingsconcentratie de laatste decennia gedaald is ten voordele van een meer verspreid woonpatroon. Die vaststelling past perfect in de 'ruimtelijke uitzaaiings'-hypothese. In dit deel staan we dan ook even stil bij de meer empirische kant van ruimtelijke uitzaaiing en gaan we na of België al dan niet gespaard blijft van *étalement urbain* of *urban sprawl*. We beroepen ons daarvoor op een studie van Mérenne-Schoumaker et al. (1998).

A. België

Om het ruimtelijk uitzwermingsproces in kaart te brengen voor het Belgisch grondgebied ondernamen Mérenne-Schoumaker et al. (1998) in hun Monografie over Verstedelijking een kwantitatieve analyse van de woonkernen¹ van meer dan 5 000 inwoners². Deze analyse maakt een opdeling naar woonkernen per provincie en per gewest. Om woonkernen af te bakenen, werd het criterium continuïteit van bebouwing gekoppeld aan de indeling in statistische sectoren³. De auteurs gaan de evolutie van het bevolkingsaantal in de woonkernen na. Ze onderzochten in hoeverre de bevolking tussen 1981 en 1991 (data van de twee volkstellingen) absoluut en relatief aangegroeid is per woonkern. Daaruit leidden zij af dat er een demografische achteruitgang van de zeer grote agglomeraties (50 000 inwoners en meer) te bemerken valt. De bevolking van de agglomeraties met meer dan 50 000 inwoners is sterk gedaald tussen 1981 en 1991. Geen enkele belangrijke agglomeratie is gevrijwaard gebleven van bevolkingsafname. Zo is het globale verlies van kernen van meer dan 100 000 inwoners 4 %. Ook valt op dat de grote Waalse steden meer getroffen werden dan hun soortgenoten uit het noorden van het land; de kernen Charleroi, Luik en Bergen kenden verliezen van respectievelijk -6,3 %, -5,7 % en -4,5 %. Dat zou kunnen wijzen op stadsvlucht en suburbanisatie. In het Vlaams Gewest worden de meeste grote steden (Antwerpen, Gent, Brussel, Kortrijk en Leuven) omringd door een gordel van verscheidene perifere woonkernen met een sterke bevolkingstoename.

-
1. Een woonkern wordt door het NIS gedefinieerd als 'het landschapsdeel dat aaneensluitend bebouwd is door huizen met hun hovingen, openbare gebouwen, kleine industriële of handelsuitrustingen met inbegrip van de tussenliggende verkeerswegen, parken, sportterreinen enz. Het wordt begrensd door landbouwgrond, bossen, braak en woeste gronden, waartussen zich eventueel een 'verspreide bewoning' bevindt. Zowel steden, dorpen als gehuchten kunnen woonkernen vormen. Ze kunnen ook de vorm aannemen van de in ons land zo veelvuldig voorkomende lintbebouwing' (Van der Haegen, Pattyn en Rousseau, Statistisch Bulletin, nr. 5-6, p. 266, 1981).
  2. In België zijn er 227 woonkernen van meer dan 5 000 inwoners.
  3. Statistische sectoren zijn de kleinste geografische eenheden waarvoor statistische gegevens beschikbaar zijn. In de praktijk zijn die sectoren vaak 'buurten'. België telt om en bij 20 000 dergelijke statistische sectoren.

In wat volgt, proberen we de analyse van Mérenne-Schoumaker et al. (1998) door te trekken naar de periode 1991-2000. Hiervoor gaan we na welke gemeenten¹ de grootste relatieve bevolkingsafname respectievelijk -toename² hebben. Er werd ook vermeld of de gemeenten stadscentrum-, agglomeratie, banlieuegemeenten, gemeenten in de forensenwoonzone of buiten het stedelijk gebied zijn. Dat gebeurde op basis van de typologie voorgesteld door Van der Haegen et al. (1996) (cf. voetnoot p. 29).

TABEL 7 - Top-30 gemeenten met dalend inwonersaantal, gerangschikt volgens relatieve afname (1991-2000)

	NIS	Gemeente	Code	Bevolking 1991	Bevolking 2000	2000-1991 (%)
1	52018	FARCIENNES	2	12 064	11 336	-6,03
2	53082	COLFONTAINE	2	21 530	20 480	-4,88
3	62063	LUIK	1	194 596	185 639	-4,60
4	11002	ANTWERPEN	1	467 518	446 525	-4,49
5	11013	EDEGEM	2	23 227	22 253	-4,19
6	52022	FONTAINE-L'EVEQUE	4	17 612	16 968	-3,66
7	11029	MORTSEL	2	25 958	25 086	-3,36
8	21008	GANSHOREN	1	20 422	19 757	-3,26
9	57003	ANTOING	3	7 727	7 481	-3,18
10	53068	QUIEVRAIN	4	6 928	6 713	-3,10
11	62093	SAINT-NICOLAS	2	23 817	23 101	-3,01
12	21018	SINT-LAMBRECHTS-WOLUWE	1	47 963	46 528	-2,99
13	53014	BOUSSU	2	20 676	20 059	-2,98
14	52012	CHATELET	2	36 538	35 452	-2,97
15	53028	FRAMERIES	2	21 270	20 679	-2,78
16	53020	DOUR	2	17 341	16 865	-2,74
17	62120	FLEMALLE	2	26 500	25 777	-2,73
18	44021	GENT	1	230 246	224 180	-2,63
19	44073	WACHTEBEKE	3	6 992	6 809	-2,62
20	52011	CHARLEROI	1	206 214	200 827	-2,61
21	85011	FLORENVILLE	99	5 689	5 546	-2,51
22	11056	ZWIJNDRECHT	3	18 239	17 801	-2,40
23	62108	WISE	3	17 019	16 617	-2,36
24	43018	ZELZATE	3	12 373	12 094	-2,25

1. Voor deze tabel werden enkel gemeenten opgenomen met inwonersaantal minstens 5 000 inwoners.
2. We dienen hier op te merken dat bevolkingsaan groei of -afname verklaard kan worden door twee processen: enerzijds is er de natuurlijke aangroei, anderzijds is er het migratiesaldo. Het migratiesaldo verklaart evenwel het grootste deel van de bevolkingsgroei. Bewijs daarvan vinden we o.a. in de Monografie nr. 2 (Eggerickx, Poulain, Schoumaker, 2002), waar gesteld wordt dat in België ongeveer 900 000 personen jaarlijks van woning veranderen, terwijl er slechts iets meer dan 100 000 geboren worden of sterven. De natuurlijke aangroei is dus gevoelig lager dan de migratiestroom.

	NIS	Gemeente	Code	Bevolking 1991	Bevolking 2000	2000-1991 (%)
25	57072	RUMES	3	5 172	5 064	-2,09
26	61080	ENGIS	2	5 810	5 689	-2,08
27	11018	HEMIKSEM	2	9 344	9 151	-2,07
28	53065	QUAREGNON	2	19 572	19 178	-2,01
29	56011	BINCHE	4	32 837	32 190	-1,97
30	52010	CHAPELLE-LEZ-HERLAIMONT	2	14 185	13 909	-1,95

Bron: Eigen berekening op gegevens van NIS.

Deze tabel geeft ons onmiddellijk een aanduiding van de ‘stadsleegloop’. Heel duidelijk komt naar voren dat gemeenten gesitueerd in de agglomeraties van de stadsgewesten (stadscentrum- en agglomeratiegemeenten) de grootste relatieve bevolkingsverliezen kennen. Zo wordt de top-5 uitgemaakt door Farciennes, Colfontaine, Luik, Antwerpen en Edegem, stadscentra en agglomeratiegemeenten van respectievelijk het stadsgewest van Charleroi, Bergen, Luik en Antwerpen. Opvallend is de positie van de 4 grote steden in deze top-30. Luik, Antwerpen, Gent en Charleroi kenden alle vier sterke bevolkingsdalingen de afgelopen 10 jaar. Dat blijkt ook uit de analyse van Mérenne-Schoumaker et al. Hun onderzoek toont aan dat die 4 grootsteden al sterke dalingen kenden in de periode 1981 tot 1991¹. Voor Antwerpen bedroeg de daling -3,46 %, voor Luik -5,68 %, Charleroi verloor 6,32 % van haar inwonersaantal en Gent zag 3,92 % van haar inwoners vertrekken doorheen de jaren 80.

We krijgen hier dus al een eerste indicatie van het verliezen van inwoners door sterk verstedelijkte gemeenten over een lange tijdsspanne. De vraag blijft echter waar die inwoners naartoe zullen migreren en welke gemeenten met andere woorden aan bevolking zullen winnen. Volgende tabel geeft een indicatie.

TABEL 8 - Top-30 gemeenten met toenemend inwonersaantal, gerangschikt volgens relatieve toename (1991-2000)

	NIS	Gemeente	Code	Bevolking 1991	Bevolking 2000	2000-1991 (%)
1	25121	OTTIGNIES-LOUVAIN-LA-NEUVE	3	22 816	27 380	20,00
2	11009	BRECHT	3	21 108	25 091	18,87
3	63038	JALHAY	3	6 312	7 497	18,77
4	25018	CHAUMONT-GISTOUX	3	8 554	10 141	18,55
5	25068	MONT-SAINT-GUIBERT	4	5 033	5 871	16,65
6	55039	SILLY	3	6 411	7 471	16,53
7	24109	TREMELO	4	11 555	13 339	15,44
8	25048	JODOIGNE	4	9 992	11 483	14,92
9	13016	HULSHOUT	99	7 521	8 626	14,69

1. Op te merken valt dat in de analyse van Mérenne-Schoumaker et al. (1998) ‘woonkernen’ gebruikt worden om de daling aan te tonen. Die woonkernen vallen echter niet altijd volledig samen met de gemeentegrenzen, wat een kleine vertekening met de tabellen laat vermoeden. Algemeen kunnen we echter stellen dat de afwijkingen marginaal zijn en dat de algemene conclusies overeenstemmen.

	NIS	Gemeente	Code	Bevolking 1991	Bevolking 2000	2000-1991 (%)
10	11053	WUUSTWEZEL	3	15 339	17 552	14,43
11	24043	HOLSBEEK	3	7 741	8 857	14,42
12	25120	ORP-JAUCHE	4	6 507	7 437	14,29
13	91141	YVOIR	99	6 932	7 914	14,17
14	24094	ROTSELAAR	3	12 808	14 587	13,89
15	71047	OPGLABBEEK	3	8 024	9 131	13,80
16	11025	LINT	3	6 918	7 864	13,67
17	25117	CHASTRE	4	5 710	6 487	13,61
18	25037	GREZ-DOICEAU	3	10 421	11 827	13,49
19	13035	RAVELS	99	11 552	13 099	13,39
20	25023	COURT-SAINT-ETIENNE	4	7 717	8 746	13,33
21	35002	BREDENE	2	12 427	14 076	13,27
22	25084	PERWEZ	4	6 234	7 057	13,20
23	24045	HULDENBERG	3	7 968	9 009	13,06
24	11016	ESSEN	3	14 537	16 407	12,86
25	83012	DURBUY	99	8 787	9 916	12,85
26	11057	MALLE	4	12 343	13 922	12,79
27	13014	HOOGSTRATEN	99	15 778	17 751	12,50
28	44048	NAZARETH	3	9 711	10 876	12,00
29	13004	BEERSE	99	14 018	15 698	11,98
30	61068	VILLERS-LE-BOUILLET	4	5 050	5 653	11,94
...						
471		BRUSSEL19	1	954 045	959 318	0,55

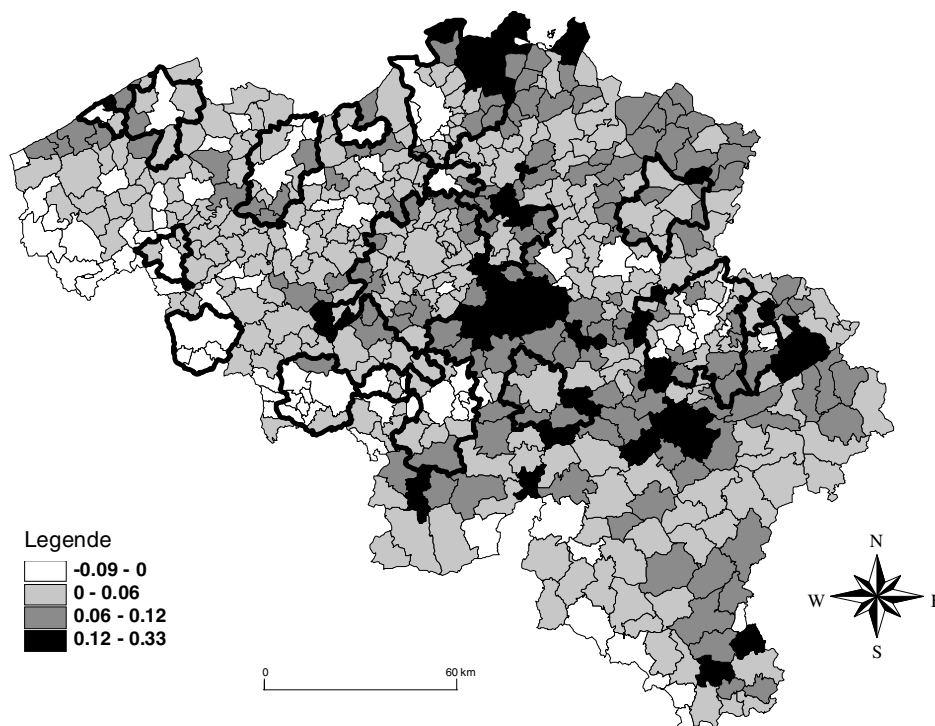
Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Onmiddellijk valt op dat in dit lijstje geen enkele grootstad te bespeuren valt. De gemeenten met de hoogste relatieve groei bevinden zich allen in de banlieue, de forensenwoonzone of buiten de stedelijke gebieden (code 99). Tekenende voorbeelden zijn de top-5, met Ottignies-Louvain-la-Neuve (in banlieue van Brussels stadsgewest), Brecht (in banlieue van Antwerps stadsgewest), Jalhay (in banlieue van stadsgewest van Verviers), Chaumont-Gistoux (in banlieue van Brussels stadsgewest), Mont-Saint-Guibert (in forensenwoonzone van Brussels stadsgewest) waar de relatieve bevolkingsaan groei bijna 20 % uitmaakt. Ook stippen we hier de rangorde van Brussel aan. Brussel bekleedt de 471^e plaats, maar belangrijker is dat zij, als enige van de 5 Belgische grootsteden, de afgelopen 10 jaar iets aan bevolking gewonnen heeft. Brussel heeft, samen met haar 18 deelgemeenten, ongeveer een halve procent bevolkingstoeloop gekend. Dat cijfer is niet spectaculair, maar op het eerste zicht lijkt aan de massale bevolkingsleegloop van de daaraan voorafgaande jaren een halt toegeroepen. Mérenne-Schoumaker et al. vonden hier voor de periode 1981-1991 immers nog een daling van 3,12 %.

In de literatuur over ruimtelijke uitzaaiing wordt traditioneel ook gekeken naar de wijziging in bevolkingsdichtheden. Wanneer we dat cartografisch weergeven,

bekomen we onderstaande kaart. Op deze kaart wordt het duidelijk dat het merendeel van de agglomeraties worstelt met een daling van de dichtheid, terwijl in de banlieue en buiten het stadsgewest sterke stijgingen zijn vast te stellen.

FIGUUR 6 - Evolutie in inwonersaantal van Belgische gemeenten voor de periode 1991-2001

Bron: NIS, eigen berekening.

De combinatie van voorgaande tabellen en bovenvermelde kaart wijzen in de richting van een stadsleegloop en de daarmee samenhangende suburbanisatie, gelet op de stagnerende bevolking. Enerzijds stellen we vast dat gemeenten met een hoog inwonersverlies centrumsteden of agglomeratiegemeenten zijn, terwijl de hoogste bevolkingsaan groei systematisch kan vastgesteld worden in banlieuegemeenten of gemeenten in de forensenwoonzones van de stadsgewesten. We kunnen voorzichtig stellen dat we hierin een aanwijzing vinden waarom de bevolking uit de kernsteden wegtrekt en zich vestigt in de nabijheid van de steden met een voet in de groene rand.

Dat leidt letterlijk tot een grenzenverlegging van de steden, met andere woorden de traditionele middelgrote en grote steden evolueren zo tot een regionale stedelijkheid. De stad is niet langer kernstad, maar wordt een *stadsgewest* (Van der Haegen & Pattyn, 1979) waarin de agglomeratie aangevuld wordt met een belangrijke buitenzone, de *banlieue*. Ook de *forensenwoonzone* (gemeenten die als gevolg van de *rurbanisatie* van het vroegere platteland meer en meer inwoners aantrekken die pendelen tussen hun woonplaats in het rurale gebied en hun werkplaats in de agglomeratie) vult dat stadsgewest verder aan (maar maakt er in theorie geen deel van uit) en vormt zo een nog ruimer stedelijk geheel, het *stedelijk leefcomplex* genaamd. De uitzwerming naar de forensenwoonzone is te verklaren door onder andere de lagere kostprijs van bouwgrond op grotere af-

stand van het stadscentrum¹ (Alonso, 1964) en doordat mensen in bepaalde fases van hun leven meer ruimte wensen.

B. Gewesten

Wanneer we dit fenomeen bekijken op gewestelijk niveau, zien we dat elk gewest op zijn manier af te rekenen krijgt met ruimtelijke uitzaaiing.

In *Vlaanderen* zien we dat maar liefst 274 van de 308 gemeenten (89 %) aan bevolking winnen. Vlaamse gemeenten met de hoogste aanwinst situeren zich voornamelijk in de banlieue en buiten het stadsgewest, zoals Holsbeek, Rotselaar en Huldenberg. In totaal kent Vlaanderen een bevolkingsaanwinst van 3 %. Toch zijn er ook een aanzienlijk aantal gemeenten die een bevolkingsverlies noteren. Dat bevolkingsverlies valt voornamelijk op te tekenen voor stadscentra en agglomeratiegemeenten zoals Aalst, Tienen, Brugge, Oostende, Gent en Antwerpen en de ganse streek rond Ieper en Kortrijk. Van de tien Vlaamse stadsgemeenten winnen er vijf aan inwoners (Leuven, Genk, Hasselt, Mechelen en Sint-Niklaas), vijf verliezen inwoners (Brugge, Kortrijk, Oostende, Gent en Antwerpen). In totaal is de bevolkingsaanwinst voor de vijf steden 6 158 nieuwe inwoners, het verlies van de overige vijf steden is 30 448 Belgen.

Wanneer we voor *Brussel* een gelijkaardige analyse doorvoeren, zien we dat 11 van de 19 gemeenten een bevolkingstoename kennen. Globaal genomen is het inwonersaantal van Brussel¹⁹ met ongeveer een halve procent gestegen, maar bij het verder ontleden van dit cijfer zien we dat enkele gemeenten het leeuwedeel van deze toename op hun conto kunnen schrijven, terwijl vooral Ganshoren en Sint-Lambrechts-Woluwe zware verliezen moeten incasseren (om en bij de 3 %). Sterke Brusselse groeiers zijn Evere, Jette, Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek.

Voor *Wallonië* zien we dat 41 van de 262 Waalse gemeenten (16 %) een bevolkingsverlies kennen, terwijl 221 gemeenten (84 %) aan inwoners winnen. In totaal heeft Wallonië 2,57 % nieuwe inwoners verwelkomd. Ook hier weer zien we dat voornamelijk stadscentra en agglomeratiegemeenten zoals Verviers, Bergen, Charleroi en Luik het onderspit delven, terwijl rurale gemeenten en kleine steden zoals Ottignies-Louvain-la-Neuve (20 %), Chaumont-Gistoux (18,5 %) en Jodoigne (15 %) aanzienlijke bevolkingswinsten optekenen. Wanneer we de Waalse steden bekijken, zien we dat Namen en La Louvière een bevolkingsaanwinst van 2 112 mensen optekenden, de overige vijf steden (Luik, Charleroi, Bergen, Verviers en Doornik) kenden een leegloop van in totaal 15 822 inwoners. Uit dit overzicht lijken we aanwijzingen gevonden te hebben die de hypothese van stadsvlucht en periurbanisatie zowel in Vlaanderen als in Wallonië ondersteunen, maar verder onderzoek is daarvoor aangewezen.

---

1. Zo worden suburbane bewoners gecompenseerd voor hun hogere pendelkosten.

Migraties

Zoals ook al uit de theoretische beschouwingen bleek, is het na ruimtelijke uitzaaiing de beurt aan migraties. Bovendien bleek uit het beschrijvend deel zeer duidelijk dat er de afgelopen twintig (en zelfs dertig) jaar een dalende concentratie op te merken valt. Gelet op de stagnatie van de bevolking, zullen mensen verhuizen van lokaties met een sterke concentratie naar minder dichtbevolkte zones. Om die beweging te bestuderen, kijken we in dit deel naar migraties, met specifieke aandacht voor de migraties die het ruimtelijk uitzaaiingsfenomeen onderschrijven. Eerst stippen we de belangrijkheid van het migratiefenomeen in België aan, vervolgens kijken we hoe de migratiestromen zich op gewestelijk niveau voltrekken en hoe ze ruimtelijke uitzaaiing ondersteunen.

A. Migraties in België

Om de belangrijkheid van het fenomeen op Belgische bodem aan te stippen, grijpen we terug naar een recent onderzoek van het NIS¹. Het leert ons dat jaarlijks ongeveer 1 Belg op 10 verhuist. Een kleine vergelijking met buurland Frankrijk leert ons dat ongeveer 8 % van de Fransen jaarlijks van woning verandert², terwijl deze ratio in de Verenigde Staten oploopt tot jaarlijks 16 % van de Amerikaanse bevolking³. In zijn leven zal een Belg tussen 5 en 10 maal van woonplaats veranderen. Jaarlijks zullen ongeveer 1 000 000 Belgen hun wettelijke woonplaats wijzigen (NIS, Monografie nr. 2, 2002). Het NIS wijt dit aan het feit dat een deel van de bevolking vaak of zeer vaak verhuist, waardoor het gemiddelde sterk oploopt. Van die migrerende inwoners verhuist meer dan 50 % naar een ander adres binnen dezelfde gemeente, minder dan de helft van de andere woonplaatsveranderingen waarbij een gemeentegrens wordt overschreden, zijn bewegingen tussen twee verschillende arrondissementen. Een derde van die veranderingen, ten slotte, zijn intergewestelijke migraties.

Het aantal verhuizingen neemt echter al enkele jaren af. In 1997 waren er nog 1 048 154, in 1998 1 038 646, in 1999 1 032 431 en in 2000 987 446. Die (licht) dalende tendens kan wellicht verklaard worden door de toenemende gemiddelde leeftijd van de bevolking. Zoals ook uit Baccaïni (2001) blijkt, vindt het NIS dat twintigers het meest van stek veranderen, gevolgd door dertigers. Wanneer die

-
1. NIS, *Loop van de bevolking en migraties in 2000*, verschenen op 4 juni 2002.
  2. Op 100 Fransen zijn er aldus jaarlijks 8 die verhuizen. 5,3 daarvan kiezen voor een andere gemeente, 2,5 veranderen van departement en 1,6 gaan zelfs in een andere regio resideren (Baccaïni, 2001).
  3. Dit zijn cijfers van het US Census Bureau. Van deze 16 % Amerikaanse staatsburgers verhuist 9 % naar een woning in dezelfde 'county', terwijl 6,4 % een andere 'county' uitkiest. Dit laatste percentage kan dan opgesplitst worden naar 3,3 % burgers die een nieuwe stek zoeken in dezelfde staat, terwijl 3,1 % een andere staat verkiest. 0,6 % zijn burgers die van buiten de States naar het continent verhuizen.

leeftijdsgroepen in omvang dalen, daalt het aantal verhuisbewegingen eveneens. Verhuizen hangt dus sterk samen met de levenscyclus¹. In de jonge kinderjaren en als jongvolwassenen wordt vrij vaak verhuisd. Nadat men 'gesetteld' is, daalt het aantal verhuizingen drastisch. Een laagtepunt wordt bereikt rond het zeventigste levensjaar. Daarna treedt er opnieuw een stijging op. Mensen van vooraan in de negentig verhuizen opnieuw in 1 op de 10 gevallen. Dit is te verklaren door het feit dat ze intrekken bij de kinderen, bij familie of verhuizen naar een instelling. Mannen blijken iets vaker te verhuizen dan vrouwen. Voor emigraties naar het buitenland is het verschil tussen de twee geslachten nog veel groter: in 2000 emigreerden 42 951 mannen, tegenover 32 369 vrouwen. De immigraties laten hetzelfde beeld zien. In 2000 kwamen 47 457 mannen en 40 000 vrouwen naar ons land².

1. Belgische steden

We hebben voor de 18 Belgische steden naar de toestand gepeild wat betreft interne en externe migraties. Onderstaande tabel geeft het saldo weer van het totaal aantal inwijkelingen min het totaal aantal uitwijkelingen. We zien hier heel duidelijk dat er slechts zes steden zijn die een positief saldo vertonen, waar met andere woorden op 1 januari 1996 meer mensen toekwamen dan vertrokken. Dit waren Brussel, Leuven, Hasselt, Bergen, Doornik en Namen. De twaalf andere steden leden allemaal aan een 'stadsleegloop' waarbij het bevolkingsverlies bij sommigen erg hoop opliep (vb. Antwerpen -1 462 inwoners, Gent -731 inwoners). Van de vijf grootsteden die we doorheen de studie gevolgd hebben, zien we dat enkel Brussel een positief saldo vertoont, terwijl Antwerpen, Gent, Luik en Charleroi allen een verlies optekenen.

TABEL 9 - Saldo interne en externe migraties (1996)

NIS	Woonplaats	Totaal verschil
	Brussel	3 815
24062	Leuven	466
71022	Hasselt	47
53053	Bergen	23
57081	Doornik	19
92094	Namen	10
55022	La Louvière	-29
62063	Luik	-30
63079	Verviers	-98
71016	Genk	-121

1. De levenscyclus is een reeks veranderingen in huishoudensgrootte en inkomen van een gezin in samenhang met de leeftijd van de leden van het gezin. De levenscyclus wordt ook wel eens omschreven als de groei en afname van het aantal leden van een gezin. De levenscyclus is eveneens de integratie van de relatie tussen mobiliteit en leeftijd (Clark en Dieleman, 1996, Willaert, 1999).
2. Wegens gebrek aan gegevens zijn illegalen niet meegerekend.

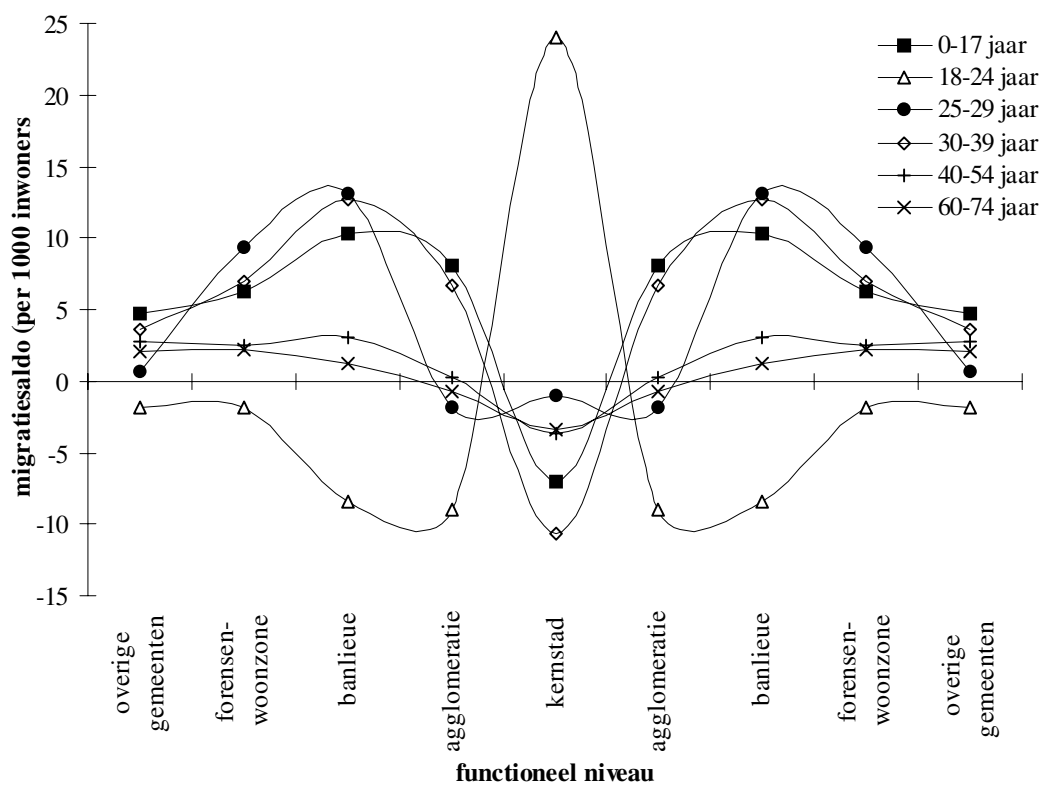
NIS	Woonplaats	Totaal verschil
46021	Sint-Niklaas	-126
12025	Mechelen	-135
35013	Oostende	-158
34022	Kortrijk	-199
31005	Brugge	-308
52011	Charleroi	-587
44021	Gent	-731
11002	Antwerpen	-1 462

Bron: NIS, Rijksregister 1996.

2. Gewesten

In deze paragraaf kijken we naar migratiestromen, meer bepaald naar het migratiesaldo volgens functionele categorie van de gemeente (kernstad, agglomeratie, banlieue, forensenwoonzone of overige gemeenten) en naar leeftijd. Een tabel met deze informatie op gewestelijk niveau is te vinden in de bijlagen. We beroepen ons hiervoor op een studie van Van Hecke (2002).

FIGUUR 7 - Migratiesaldo (per 1000 inwoners) naar functioneel niveau en leeftijdsgroepen, 1998-1996

Bron: Van Hecke, *Demografische analyse van de stedelijke bevolking in België*, 2002.

Een eerste vaststelling die Van Hecke maakt, is dat de bevolking de kernsteden verlaat en dit in de eerste plaats voor de banlieue. Bovendien stelt de auteur vast dat er een sterke relatie bestaat tussen het migratiefenomeen en de leeftijdsstructuur. Zo bestaat er een belangrijke trek van jongeren van 18-24 jaar naar het centrum van de steden; na die leeftijd brengt een veranderende gezinsstatus nieuwe woonwensen met zich mee en bekomt men positieve saldi in de banlieue voor de leeftijdsklasse tussen 29 en 35 jaar. De leeftijdsklasse jonger dan 17 jaar blijkt hier hun ouders te volgen. Na de leeftijd van 45 jaar, maar vooral na 50 jaar, worden de positieve saldi groter buiten het stadsgewest. De bevolking zoekt aantrekkelijke milieus op of de familie: de relatie van de stad als werkplaats is nu immers weggefallen. Over de functionele categorieën kan ten slotte nog het volgende gezegd worden: ten opzichte van de agglomeratie grijpt er een doorschuifoperatie plaats. Ten opzichte van de kernstad is het saldo van de agglomeratie positief, maar de agglomeratie verliest aan de banlieue en de forensenwoonzone. Voor de kernstad wordt het sterk negatieve binnenlandse migratiesaldo afgezwakt door een immigratieoverschot van personen afkomstig uit het buitenland.

Voor de stadsgewesten kan vastgesteld worden dat Vlaanderen en Brussel een aangroei van het aantal 15- tot 29-jarigen kennen, maar bevolking verliezen o.a. in de groep 30-39-jarigen. Dat zou kunnen wijzen op een suburbanisatie die de grenzen van de banlieue overschrijdt. De Waalse stadsgewesten verliezen echter in hun geheel bevolking in de groep 20-29-jarigen.

Na deze empirische bevindingen over ruimtelijke uitzaaiing en migraties op Belgische bodem, kijken we in een volgend deel in hoeverre de Belgische bevolking anno 2000 (nog) verstedelijkt is. We weten immers uit het voorgaande dat de steden een zekere leegloop gekend hebben, maar in wat volgt gaan we na of dat een druppel op een hete plaat was en de stadsomgeving nog steeds in grote mate het woonpatroon van de Belg domineert of er eerder een ware exodus is vast te stellen en Belgische steden spooksteden worden.

VI Verstedelijking

In dit deel wordt gekeken of de bevolking zich al dan niet in de stad of in de onmiddellijke nabijheid van de stad gaat vestigen of resoluut kiest voor een plek buiten de stedelijke invloed, waar woningen gemiddeld genomen een stuk groter en vaak ook goedkoper zijn. Om die 'verstedelijking' na te gaan, werd gekozen voor een absolute concentratie-indicator: de *verstedelijgingsgraad*. De verstedelijgingsgraad is de ratio stedelijke/totale bevolking (Caruso, 2001). De gehanteerde formule is:

$$P_i = x_i/X$$

Voor deze indicator is het belangrijk vooraf te bepalen welke definitie van de stad we gaan hanteren. De definitie is des te pertinenter gelet op de ruimtelijke uitzaaiing. Ruimtelijke uitzaaiing leidt ertoe dat de stad, zoals ze vroeger gepercipieerd werd, niet langer de stedelijke werkelijkheid van vandaag omvat. Door de ruimtelijke uitzaaiing is de stad immers uitgegroeid tot een stadsgewest, meer zelfs, een stedelijk complex, waarbij alle delen sterk op de stadskern geënt zijn. Dat stedelijk complex bestaat uit 4 verschillende entiteiten, met name de *kernstad*, de *agglomeratie*, de *banlieue* en de *forensenwoonzone*. Naargelang de entiteit die we beschouwen, bekommen we verschillende verstedelijgingsgraden.

A. Totale bevolking en oppervlakte

TABEL 10 - Verstedelijgingsgraad totale bevolking, 2000

	(1) Stads- gemeente	(2) Agglomeratie- gemeente	(3) Agglomeratie (1+2)	(4) Banlieue gemeente	(5) Stadsgewest (3+4)	(6) Buiten stadsgewest	(7) Forensen- woonzone
Totale bevolking							
Brussel	9,37 %	3,74 %	13,11 %	3,9 %	17,01 %		8,70 %
Antwerpen	4,36 %	2,12 %	6,48 %	2,34 %	8,82 %		2,55 %
Luik	1,81 %	2,81 %	4,62 %	1,47 %	6,09 %		1,00 %
Gent	2,19 %	0,29 %	2,48 %	1,35 %	3,83 %		1,68 %
Charleroi	1,96 %	0,85 %	2,81 %	0,96 %	3,77 %		0,94 %
Top 5	19,69 %	9,81 %	29,5 %	10,02 %	39,52 %		14,87 %
Tot17	29,60 %	12,17 %	41,78 %	14,2 %	55,98 %	44,02 %	20,28 %

	(1) Stads- gemeente	(2) Agglomeratie- gemeente	(3) Agglomeratie (1+2)	(4) Banlieue gemeente	(5) Stadsgewest (3+4)	(6) Buiten stadsgewest	(7) Forensen- woonzone
Oppervlakte							
Brussel	0,53 %	1,35 %	1,9 %	3,4 %	5,3 %		9,20 %
Antwerpen	0,7 %	0,6 %	1,3 %	1,8 %	3,1 %		1,88 %
Luik	0,2 %	1,0 %	1,2 %	2,3 %	3,4 %		2,31 %
Gent	0,5 %	0,2 %	0,7 %	1,1 %	1,8 %		1,95 %
Charleroi	0,3 %	0,3 %	0,7 %	1,4 %	2,0 %		2,14 %
Top 5	2,23 %	3,45 %	5,7 %	9,9 %	15,6 %		17,48 %
Tot17	6,46 %	4,35 %	10,8 %	15,5 %	26,3 %	73,7 %	23,92 %

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS (2000).

1. Stadsgewesten

Hieruit wordt duidelijk dat op een kleine 7 procent van het Belgisch territorium bijna één derde van de Belgische bevolking woont. Die 7 % wordt uitgemaakt door de stadsgemeenten van de 17 stadsgewesten. Nog frappanter is dat op iets meer dan 2 % van het territorium (oppervlakte van de stadsgemeenten van de 5 grootste stadsgewesten) ongeveer één vijfde van de bevolking resideert. In totaal telt het grondgebied van de stadsgewesten (26,3 % van het territorium) 56 % van de bevolking. Dit betekent dat ongeveer 44 % van de bevolking buiten het stadsgewest woont. Dit kan de forensenwoonzone zijn (waar ongeveer 20 % van de Belgische bevolking woont), maar ook rurale plattelandsgemeenten, kleine regionale steden, gemeenten die zich langs de landsgrenzen bevinden en meer invloed ondervinden van de grootsteden van de buurlanden, ... Opvallend is ook de meer verspreide bewoning in de banlieue. Daar woont ongeveer 14 % van de inwoners op 15,5 % van de oppervlakte.

Wanneer we de tabel horizontaal gaan lezen, kunnen we de volgende bevindingen afleiden. Brussel steekt met kop en schouders uit boven de rest van de grootsteden. Met een bevolking in het centrum van om en bij de 10 % voert het de rangschikking aan. Ook Antwerpen is goed vertegenwoordigd in relatieve bevolking. Relatief gezien wonen in Antwerpen 2 maal meer inwoners dan in de centra van de drie andere grootsteden (Gent, Charleroi en Luik). Wat de agglomeratie betreft, voert Brussel weerom de boventoon. Maar liefst 13 % van de Belgische bevolking woont in de agglomeratie van Brussel. Gent en Charleroi zijn de hekkensluiters. Ook de banlieue van Charleroi trekt niet veel inwoners aan (ongeveer 1 %). Algemeen gesteld kunnen we dus besluiten dat het Brusselse stadsgewest het sterkst bevolkt is, gevolgd door Antwerpen (ongeveer de helft van Brussel), Luik en de twee hekkensluiters Gent en Charleroi.

2. Gewesten

Wanneer we de verstedelijking op gewestelijk niveau bekijken, zien we dat er een verschil bestaat tussen Vlaamse en Waalse verstedelijking. De bevolking in de Waalse centrumsteden (Doornik, Bergen, La Louvière, Charleroi, Namen, Luik en Verviers) bedraagt 23,35 % van de totale Waalse bevolking. Dit betekent dat in Wallonië ongeveer één inwoner op vier in een stadscentrum woont. In de negen Vlaamse steden (Hasselt, Genk, Sint-Niklaas, Leuven, Mechelen, Antwerpen, Gent, Brugge en Oostende) wonen 20,49 % van de inwoners in het centrum van de stad. Voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is dat cijfer 36,44 %.

Na de ruimtelijke uitzaaiing, migratie en verstedelijking in kaart gebracht te hebben, richten we ons in dit deel op de mogelijke determinanten en verklarende factoren. *Leeftijd, grootte van gezinnen, inkomens, werkgelegenheid* en behaald *diploma* kunnen een invloed hebben op de lokatie van een gezin. Daarom zullen deze thema's in de volgende paragrafen nauwkeuriger bestudeerd worden. Ten slotte wordt de aandacht gericht op een specifieke subgroep van de Belgische bevolking, de *buitenlanders*.

Beschrijving van enkele thema's

A. Leeftijd

1. Leeftijdsklasse

In dit deel wordt de totale bevolking opgedeeld in drie verschillende leeftijdsklassen. Deze klassen zijn: de klasse van 0-14 (0-17), van 15 tot 64 (18-64) en 65 en ouder. Jammer genoeg zijn de klassen verschillend voor de drie onderzochte jaren, wat een echte vergelijking onmogelijk maakt. Toch kunnen we gelijkaardige trends waarnemen.

TABEL 11 - Indicatoren voor verschillende leeftijdsklassen (1981)

Leeftijdsklasse	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini ^a
1981				
-0-17	0,0125	0,415	0,527	0,515
18-64	0,0163	0,439	0,554	0,538
65+	0,0230	0,458	0,580	0,549
1991				
0-14	0,0134	0,405	0,517	0,502
15-64	0,0143	0,423	0,535	0,515
65+	0,0197	0,447	0,567	0,536
2000				
0-17	0,0134	0,398	0,506	0,496
18-64	0,0139	0,414	0,525	0,504
65+	0,0153	0,432	0,547	0,527

a. Voor de berekening van de Gini-index in dit en volgende delen, hebben we geopteerd enkel de Gini-index met als referentie 'oppervlakte van de gemeente' weer te geven.

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Wanneer we de indices bekijken, blijken deze redelijk gelijklopend te zijn voor de drie klassen. De hoogste waarde wordt systematisch ingenomen door 65-plussers. Ook merken we hier weer op dat de leeftijdsconcentratie-indicatoren gedaald zijn de voorbije twintig jaar. Een echte vergelijking is niet mogelijk gelet op de verschillende classificatie, maar toch kunnen we stellen dat de indicatoren de laatste twintig jaar gedaald zijn.

2. Verstedelijkingsgraad

Nu we weten dat de verschillende leeftijdsklassen geclusterd wonen, proberen we in dit deel te achterhalen waar die leeftijdscategorieën zich bij voorkeur gaan installeren, meer bepaald met betrekking tot de verschillende onderdelen van de stad. Het stedelijk woonpatroon van de verschillende leeftijdsklassen (0 tot 17, 18 tot 64, 65 en ouder) wordt dus in kaart gebracht. Daartoe hebben we gebruik gemaakt van de *relatieve concentratie*. Die index berekent het aandeel van een bepaalde leeftijdsklasse in een bepaalde ruimtelijke entiteit (hier: steden), vergeleken met het aandeel van die leeftijdsklasse in de leeftijdsstructuur van de totale Belgische bevolking. Mathematisch uitgedrukt wordt dit:

$$IC_{i,k} = \frac{X_{i,k}/X_{I,k}}{X_{i,K}/X_{I,K}}$$

met

- X: de bevolking
- i: de leeftijdsgroep (0 tot 17, 18 tot 64 en 65 en ouder)
- k: de ruimtelijke entiteit (stads-, agglomeratie-, banlieuegemeente of forensenwoonzone)
- I: het totaal van alle leeftijdsgroepen samen (de totale bevolking)
- K: het totale Belgische territorium

Die index geeft ons aldus een idee over de relatieve vertegenwoordiging van een bepaalde variabele (hier: leeftijdsklasse), gemeten ten opzichte van de verdeling van deze variabele in het Belgische land. Een relatieve concentratie-index gelijk aan één betekent dat de verdeling van die variabele in die gemeente hetzelfde verloop kent als de verdeling in België. Indien de waarde hoger is dan één, betekent dit dat de variabele relatief sterker vertegenwoordigd is in die entiteit. Een waarde lager dan één duidt op een relatieve ondervertegenwoordiging. Toegepast op de verdeling van de verschillende leeftijdsklassen over de 5 grootsteden en voor het geheel van de 17 stedelijke regio's, geeft dit volgende tabel.

TABEL 12 - Relatieve concentratie voor verschillende leeftijdsklassen, 2000¹

	Stadsgemeente	Agglomeratiegemeente	Banlieuegemeente	Forensen
0-17				
Brussel	0,995	<i>1,026</i>	<i>1,060</i>	0,953
Antwerpen	0,927	0,996	<i>1,069</i>	0,974
Luik	0,884	0,997	<i>1,071</i>	<i>1,071</i>
Gent	0,894	0,982	0,976	0,964
Charleroi	0,993	<i>1,048</i>	<i>1,052</i>	<i>1,079</i>
Tot17	0,959	<i>1,018</i>	<i>1,055</i>	0,981
18-64				
Brussel	<i>1,001</i>	0,988	<i>1,005</i>	<i>1,012</i>
Antwerpen	0,969	0,998	<i>1,017</i>	<i>1,014</i>
Luik	0,994	0,980	0,999	0,984
Gent	<i>1,008</i>	<i>1,013</i>	<i>1,022</i>	<i>1,010</i>
Charleroi	0,984	0,980	0,999	0,983
Tot17	0,994	0,987	<i>1,011</i>	<i>1,008</i>
65+				
Brussel	<i>1,001</i>	<i>1,010</i>	0,905	<i>1,014</i>
Antwerpen	<i>1,206</i>	<i>1,012</i>	0,851	0,980
Luik	<i>1,170</i>	<i>1,079</i>	0,913	0,969
Gent	<i>1,104</i>	0,974	0,950	<i>1,007</i>
Charleroi	<i>1,069</i>	<i>1,013</i>	0,939	0,963
Tot17	<i>1,075</i>	<i>1,025</i>	0,889	0,995

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS (2000).

¹ Waarden in italic duiden op plaatsen waar een relatieve oververtegenwoordiging kan worden vastgesteld.

Deze tabel geeft een eerste antwoord op de vraag waar de verschillende klassen gaan resideren. De indicatoren tonen ons dat de stadscentra oververtegenwoordigd zijn in de leeftijdsklasse van 65-plussers en ondervertegenwoordigd in de leeftijdsgroep van 0-tot 17-jarigen (zie ook Willaert, 1999).

a. Jeugd

De eerste leeftijdscategorie (0-17) is relatief ondervertegenwoordigd in de stadscentra. Alle stadscentragedeementen hebben een coëfficiënt lager dan 1. Brussel en Charleroi benaderen de eenheid het dichtst, de andere steden lijken een zware ondervertegenwoordiging van deze leeftijdsgroep te noteren. Voor de agglomeratiegemeenten geldt dezelfde bevinding, ook hier zijn Brussel en Charleroi goed vertegenwoordigd; de andere grootsteden kennen een ondervertegenwoordiging. Jongeren lijken vooral in de banlieue te wonen. Ook de forensenwoonzones van Luik en Charleroi kennen een sterke jongerenrepresentatie.

b. 18- tot 64-jarigen

De leeftijdsklasse van 18 tot 64 volgt ongeveer eenzelfde verdeling als de verstedelijkinggraad van de totale bevolking (zie VI. Verstedelijking). Dit is waarschijnlijk te verklaren door de grote groep inwoners die deze categorie telt. We zien dat voor de stadscentra, Brussel en Gent iets beter vertegenwoordigd zijn. Voor de banlieue en forensenwoonzone blijkt die leeftijdsgroep bij voorkeur in Brussel, Antwerpen en Gent te resideren, niet toevallig ook de steden die in de tabellen over werkgelegenheid het voortouw nemen. In die leeftijdsgroep bevindt zich immers het leeuwendeel van de beroepsbevolking, wat kan verklaren waarom die groep in de stadsgewesten wil resideren waar het werkaanbod het hoogst is.

c. 65-plus

Voor de groep *65-plussers* zien we een sterke oververtegenwoordiging in de stadscentra (zie ook Van Hecke, 2002). Enkel het centrum van Brussel kent een quasi gelijke verdeling dan de Belgische leeftijdsverdeling. De 4 andere grootsteden en de 12 steden van de verschillende stadsgewesten vertonen een sterke vertegenwoordiging van de oudste leeftijdsklasse. De reden waarom die steden zoveel 65-plussers aantrekken, is waarschijnlijk de aanwezigheid van geriatrie instellingen en ziekenhuizen in het centrum van de steden en de voorkeur van deze leeftijdsgroep om na het pensioen te migreren naar kustgemeenten zoals Oostende en De Haan. Een bewijs daarvan vinden we eveneens in een recent onderzoek van het NIS¹.

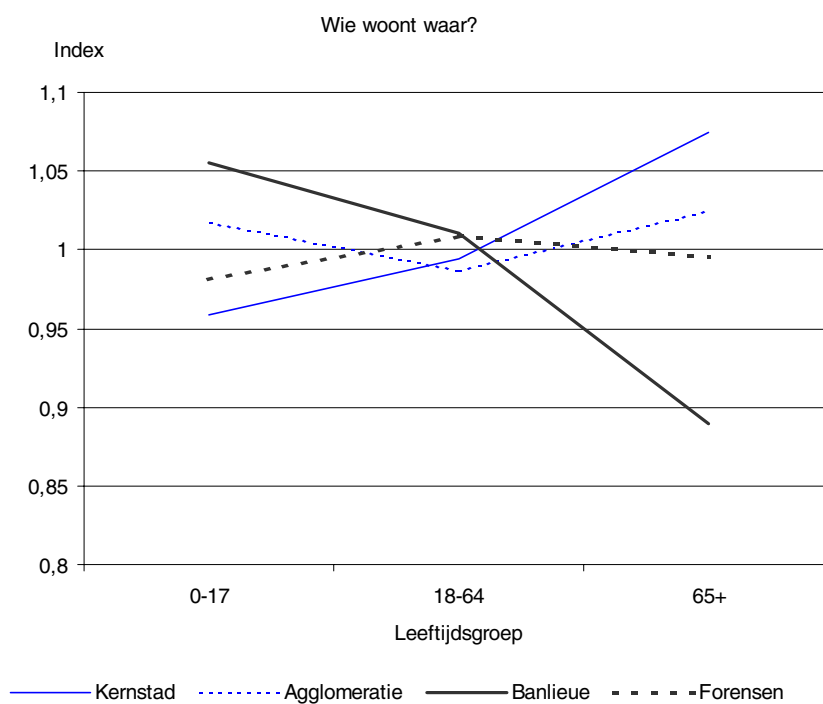
Onderstaande figuur geeft de lokalisatievoorkeur per verschillende leeftijdsgroep visueel weer. Wanneer we een 'levensloopwoningpatroon' proberen te schetsen, zien we dat kinderen en jonge adolescenten voornamelijk in de banlieue zullen wonen, vervolgens (eventueel) verhuizen naar de forensenwoonzone en na het pensioen een stek zoeken in de kernstad.

---

1. "Aan de kust is er nog altijd een plaatsje vrij", De Morgen, 24 juli 2002.

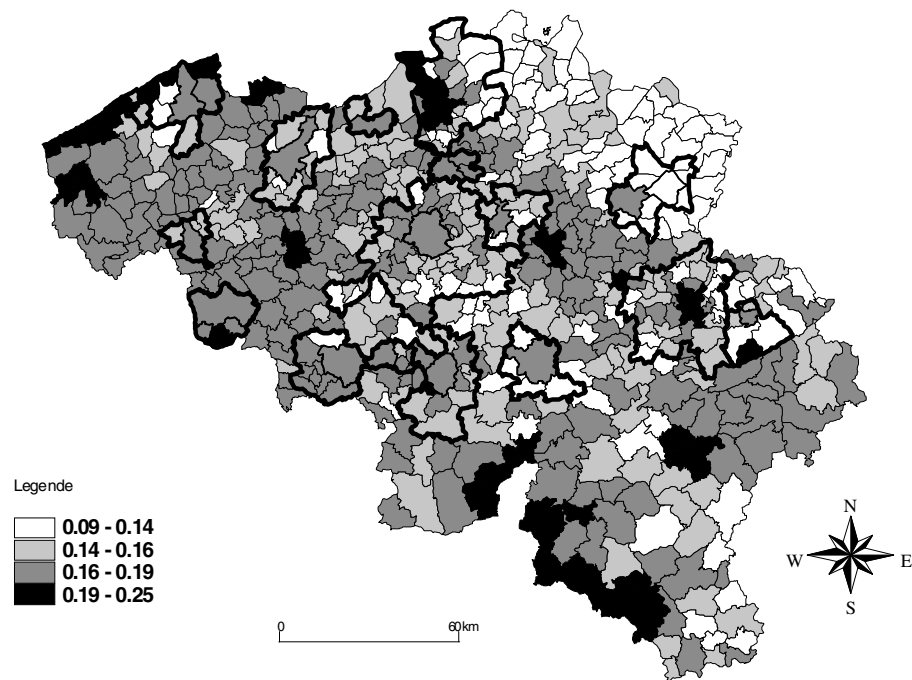
FIGUUR 8 - Stedelijke woonpatronen voor de 17 Belgische stadsgewesten per leeftijdsgroep anno 2000

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS (2000).

In wat volgt, gaan we dieper in op de oudste leeftijdsgroep. Dit doen we omdat de groep van 65-plussers de sterkste agglomeratietendensen lijkt te ondervinden en het sterkst vertegenwoordigd is in de steden. Gezien we in deze paper voornamelijk stedelijke woonpatronen in kaart willen brengen, is deze groep dan ook bijzonder interessant om volgen. Onderstaande figuur geeft het relatieve woonpatroon van 65-plussers in België weer.

FIGUUR 9 - Relatieve concentratie 65-plussers, 2001

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS (2001).

Hieruit blijkt een zeer sterke vertegenwoordiging van die leeftijdsgroep in de *kustgemeenten*. De Panne voert de rangschikking aan, gevolgd door Oostende en Knokke-Heist. Ook Koksijde, Blankenberge en Middelkerke zijn kustgemeenten die een hoog percentage 65-plussers onder hun bevolkingsaantal mogen rekenen (ongeveer een kwart van de bevolking is 65 of ouder). Daarnaast merken we dat de streek rond de Semois en de Maas, een van nature uit prachtige streek, eveneens een zeer sterke concentratie van deze leeftijdsgroep optekent, evenals enkele andere *toeristische trekpleisters* in de *Ardennen*: Vresse-sur-Semois, Bouillon, Spa en La Roche zijn tekenende voorbeelden. De concentratie in kust- en sterk toeristisch getinte gemeenten is te verklaren door de talrijke faciliteiten die bereikbaar blijven ondanks de verminderde mobiliteit, evenals de aanwezigheid van wat men in de literatuur 'natuurlijke ameniteiten' (*aménités* of *natural amenities*, Diamond, 1980, Brueckner, Thisse en Zénou, 1999, Goffette-Nagot, Thomas, Zénou, 2000) noemt¹. Gemeenten die sterk begenadigd zijn met natuurlijke of ecologische ameniteiten zijn dus bij uitstek aantrekkingspolen voor bejaarden.

Wat eveneens opvalt, is dat de streek tussen Turnhout en Maaseik in het noord-oostelijk deel van het land lage concentraties aan 65-plussers noteert. Twee verklaringen zijn voorhanden. Enerzijds kan dat fenomeen toe te schrijven zijn aan de relatief hoge concentratie buitenlanders in die gemeenten. Buitenlanders hebben immers een jongere samenstelling en een hogere fertiliteit, vergeleken met de rest van het land. Daarenboven is die streek ook een aantrekkingspool voor jonge gezinnen door de aangename woonomgeving, terwijl de nabijheid van het werk toch gegarandeerd blijft.

1. Zie ook II.C.2.b. Uitbreiding nutsfunctie.

Onderstaande tabel geeft de cijfers weer, evenals de positie die de 5 grootsteden innemen.

TABEL 13 - Gemeenten met hoogste relatieve aandeel 65-plussers

	NIS		Code	65+2000		65+1991	
1	38008	DE PANNE	99	2 389	24,57 %	2 003	20,61 %
2	35013	OOSTENDE	1	15 988	23,76 %	13 841	20,21 %
3	31043	KNOKKE-HEIST	4	7 728	23,31 %	6 214	19,55 %
4	84016	DAVERDISSE	99	314	23,09 %	272	18,54 %
5	91143	VRESSE-SUR-SEMOIS	99	647	23,02 %	583	21,84 %
6	38014	KOKSIJDE	99	4 499	22,80 %	3 126	17,56 %
7	85011	FLORENVILLE	99	1 218	21,96 %	1 173	20,62 %
8	84029	HERBEUMONT	99	313	21,83 %	325	22,97 %
9	31004	BLANKENBERGE	4	3 793	21,78 %	3 134	18,88 %
10	35011	MIDDELKERKE	4	3 592	21,66 %	2 550	16,62 %
11	84010	BOUILLON	99	1 172	21,45 %	1 061	19,40 %
12	11005	BOOM	4	3 150	20,92 %	3 079	22,19 %
13	63072	SPA	99	2 159	20,89 %	1 871	18,45 %
14	38016	NIEUWPOORT	99	2 137	20,83 %	1 647	17,21 %
15	51019	FLOBECQ	4	658	20,60 %	600	20,02 %
16	83031	LA ROCHE-EN-ARDENNE	99	841	20,48 %	790	19,98 %
17	11030	NIEL	3	1 718	20,44 %	1 599	20,48 %
18	45059	BRAKEL	4	2 795	20,39 %	2 396	17,63 %
19	93090	VIROINVAL	99	1 143	20,33 %	1 039	18,56 %
20	52048	MONTIGNY-LE-TILLEUL	2	2 103	20,32 %	1 808	17,89 %
21	35029	DE HAAN	4	2 299	20,25 %	1 625	15,64 %
22	91054	GEDINNE	99	878	20,21 %	762	17,84 %
23	11002	ANTWERPEN	1	90 186	20,20 %	88 254	18,88 %
24	11050	WIJNEGEM	3	1 746	20,16 %	1 535	18,23 %
25	62022	CHAUDFONTAINE	2	4 149	20,13 %	3 185	15,59 %
...							
39	62063	LUIK	1	36 367	19,59 %	35 932	18,46 %
85	44021	GENT	1	41 444	18,49 %	40 303	17,50 %
128	52011	CHARLEROI	1	35 972	17,91 %	34 218	16,59 %
238		BRUSSEL19	1	160 908	16,77 %	166 837	17,49 %

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Voor de grootsteden geldt dat enkel Antwerpen (de Sinjorenstad) in de top-25 voorkomt. Ongeveer één Antwerpenaar op vijf is 65 of ouder. Luik, Gent en Charleroi hebben een aanzienlijk lagere plaats in de rangschikking, maar de laagste

plaats wordt door Brussel ingenomen. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest telt onder zijn bevolking slechts een aandeel van iets minder dan 17 % ouderen. 83 % van de Brusselse bevolking is dus jonger dan 65. Een verklaring valt waarschijnlijk te zoeken in de sterke aantrekkingskracht van Brussel op 18-64-jarigen (werkgerichte leeftijd) wegens de nabijheid van de job, maar het verlies van deze *pull*kracht eenmaal de pensioengerechtigde leeftijd nadert. Van de constituerende gemeenten van Brussel zien we dat Ganshoren de Brusselse rangschikking aanvoert met een kwart van alle inwoners 65 of ouder. Sint-Joosten-Node is de Brusselse gemeente met de laagste concentratie van die leeftijdscategorie. Amper 10 % is 65 jaar of ouder.

3. Vergrijzing, ontgroening, afhankelijkheid

a. Algemeen

Naast de berekening van de verstedelijkingsgraden is het eveneens leerrijk na te gaan in hoeverre de bevolking van de 18 grote Belgische steden¹ vergrijsd, ontgroend en afhankelijk is. Dat gebeurde aan de hand van enkele maatstaven. De vergrijzing geeft de verhouding weer van de mensen ouder dan 60 tot de totale bevolking van de stad. Hieruit kunnen we dus de relatieve aanwezigheid afleiden van inwoners ouder dan 60. De ontgroening geeft de verhouding van de inwoners jonger dan 19 tot de totale bevolking van de stad. Die maatstaf geeft een indicatie van de relatieve aanwezigheid van jeugd in de totale bevolking. De afhankelijkheidsgraad of '*age dependency ratio*' (zie o.a. Veerle Magits, Dossier Demografie²) geeft de verhouding weer van de mensen tot 19 jaar en ouder dan 60, tot de mensen uit de leeftijdsgroep 20 tot 59 jaar. Deze laatste maatstaf geeft een idee van de verhouding tussen de beroepsbevolking en de niet-actieven.

b. 18 Belgische steden

TABEL 14 - Demografie: vergrijzing, ontgroening en afhankelijkheidsgraden van de 18 Belgische steden (1997)

		Woonplaats	0-19	20-59	>60	Vergrijzing	Ontgroening	Afhgraad
1	11002	ANTWERPEN	98 681	238 081	116 268	25,66	21,78	90,28
2	12025	MECHELEN	17 618	39 673	17 964	23,87	23,41	89,69
3		BRUSSEL	220 549	520 867	209 181	22,01	23,20	82,50
4	24062	LEUVEN	17 737	50 436	19 616	22,34	20,20	74,06
5	31005	BRUGGE	25 488	62 763	27 249	23,59	22,07	84,03
6	34022	KORTRIJK	17 712	40 173	17 754	23,47	23,42	88,28
7	35013	OOSTENDE	13 089	35 222	19 738	29,01	19,23	93,20
8	44021	GENT	48 325	123 644	53 500	23,73	21,43	82,35

1. Er zijn in feite 18 grote Belgische steden, terwijl we in de inleiding gesteld hebben dat er maar 17 stadsgewesten gedefinieerd worden. Die discrepantie is toe te schrijven aan het feit dat Hasselt en Genk samen één stadsgewest vormen.
2. <http://www.uvv.be/uvv3/pub/tijdsch/uinfo/dem/concept.html>

		Woonplaats	0-19	20-59	>60	Vergrijzing	Ontgroening	Afhgraad
9	46021	SINT-NIKLAAS	15 754	37 077	15 218	22,36	23,15	83,53
10	52011	CHARLEROI	48 048	110 301	46 550	22,72	23,45	85,76
11	53053	BERGEN	22 067	50 460	19 470	21,16	23,99	82,32
12	55022	LA LOUVIERE	18 883	41 346	16 580	21,59	24,58	85,77
13	57081	DOORNIK	15 998	36 326	15 567	22,93	23,56	86,89
14	62063	LUIK	39 898	102 765	46 847	24,72	21,05	84,41
15	63079	VERVIERS	13 816	27 811	11 993	22,37	25,77	92,80
16	71016	GENK	17 284	34 258	10 794	17,32	27,73	81,96
17	71022	HASSELT	14 948	38 429	14 175	20,98	22,13	75,78
18	92094	NAMEN	25 426	56 888	22 929	21,79	24,16	85,00

Bron: Eigen berekening op gegevens Rijksregister (1997).

Wanneer we de vergrijzing bekijken, zien we dat de rangschikking aangevoerd wordt door Oostende. Dat is niet echt verwonderlijk gelet op de aantrekkingskracht van de kuststad op de oudere generatie. Vooral voor de 60-plussers is Oostende een trekpleister. Antwerpen, Luik, Mechelen en Gent volgen in de rangschikking van vergrijzing. Wanneer we naar de ontgroening kijken, merken we dat ditmaal Genk het lijstje aanvoert. Na Genk volgen alle Waalse steden, met in volgorde: Verviers, La Louvière, Namen, Bergen, Doornik en Charleroi. Enkel Luik bevindt zich op de zestiende plaats. De berekening van de afhankelijkheidsgraad zorgt dan ook niet meer voor verrassingen. Opnieuw wordt de lijst aangevoerd door Oostende, gevolgd door Verviers, Antwerpen, Mechelen en Kortrijk. Charleroi bekleedt de 8^e plaats, Luik de 10^e, Brussel en Gent respectievelijk de 13^e en 14^e plaats. De laagste afhankelijkheidsgraad van alle Belgische steden wordt in Leuven opgetekend¹.

Wanneer we nog even de 5 grootste Belgische steden eruit lichten, zien we dat Antwerpen een erg hoge vergrijzingsgraad heeft en, daarmee samenhangend, een hoge afhankelijkheidsgraad. Charleroi scoort voor de drie maatstaven ongeveer in de middenmoot. Luik heeft dan weer een erg lage ontgroening; het telt blijkbaar een klein aantal inwoners jonger dan 19, een bemerking die ook al uit tabel 12 afgeleid kon worden. Gent heeft een relatief hoge vergrijzing en een relatief lage ontgroening, wat leidt tot een iets lagere afhankelijkheidsgraad dan Brussel. Brussel kent een relatief lage vergrijzing, een acceptabele ontgroening en dus geen al te hoge afhankelijkheidsgraad.

c. Brussel

De positie van Brussel wordt hier verder uitgespit². Uit tabel 9 hebben we geleerd dat Brussel de enige grootstad is die een bevolkingsaan groei op zijn conto kan schrijven. Bovendien merken we hier op dat de vergrijzing de laagste is van de 5

1. Het gaat hier wel degelijk om inwoners waarvan de wettelijke verblijfplaats Leuven is. De studentenbevolking speelt alleen in die mate een rol als ze ook als dusdanig gedomicilieerd is in de studentenstad.
2. Het vervolg van deze paragraaf is grotendeels geïnspireerd op een interview in het Tijdschrift UVV Info 19/3, Dossier Demografie (<http://www.uvv.be/uvv3/pub/tijdsch/uinfo/dem/interv.html>) waar een interview gepubliceerd werd met Patrick Deboosere en Johan Surkyn (VUB).

grootsteden en het aandeel 0-19-jarigen in het totale Brusselse bevolkingsbestand het op één na hoogste cijfer van de grootsteden is (na Charleroi), wat duidt op een relatief sterke vertegenwoordiging van deze leeftijdscategorie in Brussel. Die bevinding kwam ook al duidelijk naar voren uit de tabel die de verstedelijkingsgraad voor de verschillende leeftijdsklassen weergeeft. Dat is voornamelijk toe te schrijven aan de samenstelling van de Brusselse populatie. Brussel telt immers onder zijn bevolking een aanzienlijk deel inwoners van vreemde afkomst (iets meer dan 30 %, zie VII.F. Buitenlanders). Die bevolkingsgroep heeft een jongere samenstelling en een hogere fertiliteit dan de rest van het land. Die samenstelling zorgt ervoor dat Brussel in mindere mate te kampen heeft met de fenomenen van vergrijzing en ontgroening, maar dat brengt ook andere problemen met zich mee die te maken hebben met die specifieke samenstelling met grote aantallen jonge migranten of met de oudere Belgische bevolking¹.

d. Gewesten

We kunnen deze paragraaf besluiten met de situatie voor de drie gewesten te bekijken. Hieruit volgt dat vergrijzing voorlopig de laagste waarde bereikt in Vlaanderen². De ontgroening is evenwel lager in Vlaanderen dan in het zuidelijk deel van het land, wat reden tot zorgen kan baren³. Uit onderstaande tabellen en grafieken met bevolkingsvooruitzichten van het NIS blijkt dat deze trends zich verder zullen doorzetten de komende jaren en dat bovendien verwacht wordt dat de gevolgen van beide fenomenen veel zwaarder zullen doorwegen in Vlaanderen dan in de twee andere gewesten.

TABEL 15 - Demografie voor de drie gewesten (1997)

	Vlaanderen	Wallonië	Brussel
Vergrijzing	21,45	21,52	22,01
Ontgroening	23,56	24,83	23,20
Afhgraad	81,85	86,37	82,50

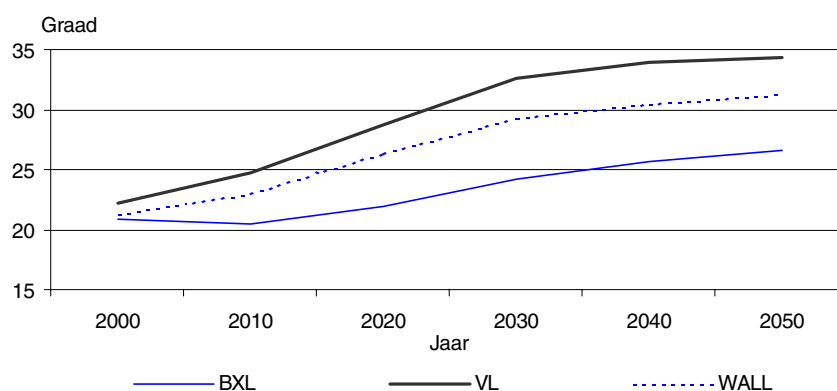
Bron: Eigen berekening op gegevens Rijksregister (1997).

TABEL 16 - Verwachte afhankelijkheidsgraad voor 2000-2050

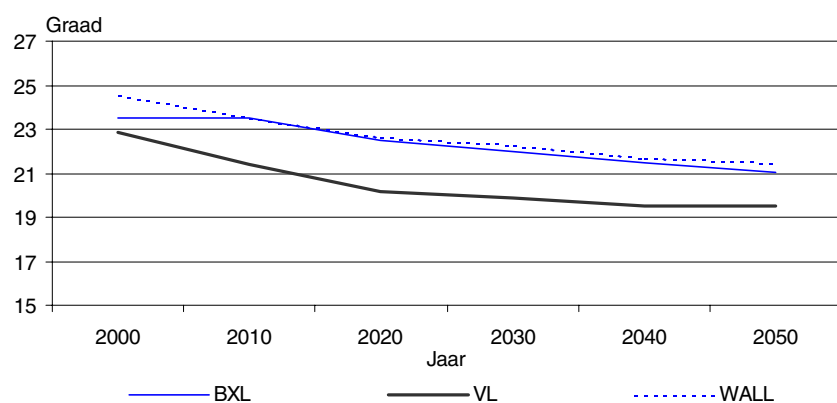
	2000	2010	2020	2030	2040	2050
Mannen	77,42	80,16	89,20	101,03	104,24	106,38
Vrouwen	88,87	90,59	99,34	111,82	115,87	117,76
Algemeen	83,09	85,33	94,22	106,37	109,99	112,00

Bron: NIS en FPB, Bevolkingsstatistieken.

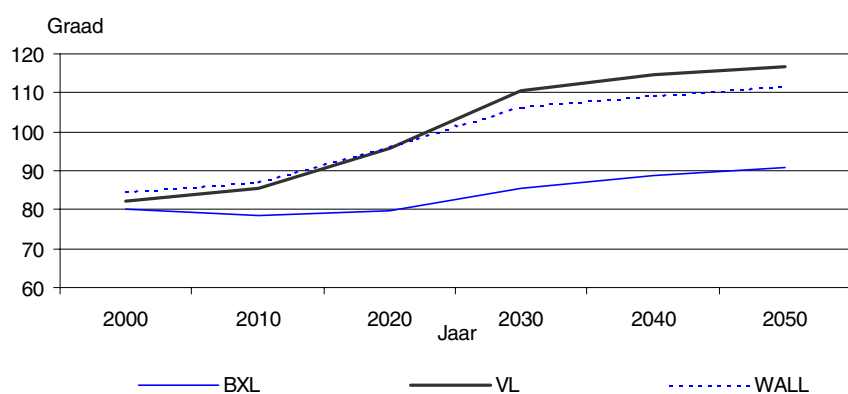
1. Bij die jonge migranten zijn bijvoorbeeld hoge werkloosheidscijfers vast te stellen waaruit een heleboel andere problemen kunnen ontstaan in het Brussels Gewest die niets te maken hebben met vergrijzing en ontgroening, maar eerder met conflicten tussen minder en meer welgestelden en met gemarginaliseerde bevolkingsgroepen.
2. Niettegenstaande kunnen we in de studie van Van Hecke (2002) lezen dat de leeftijdsstructuur in de Vlaamse kernsteden en enigszins nog in de stadsgewesten een grotere veroudering kent (>65 jaar) dan de totale bevolking (respectievelijk 19,01 % en 17,42 % tov. van 16,95 %).
3. Zie ook VII.B.5.b. Motieven voor meer uitleg over fertiliteitsverschillen tussen het Vlaams en Waals Gewest.

FIGUUR 10 - Vergrijzingsvooruitzichten voor de drie gewesten

Bron: Berekeningen op gegevens NIS.

FIGUUR 11 - Ontgroeningsvooruitzichten voor de drie gewesten

Bron: Berekeningen op gegevens NIS.

FIGUUR 12 - Afhankelijkheidsgraden 2000-2050 voor de drie gewesten

Bron: Berekeningen op gegevens NIS.

Uit die grafieken blijkt dus de penibele situatie waar België in het algemeen en Vlaanderen in het bijzonder de komende jaren mee af te rekenen zal krijgen. Zo neemt Vlaanderen de laagste waarde in voor ontgroening, terwijl het de rangschikking aanvoert voor de vergrijzing en de afhankelijkheid.

4. Leeftijdsgroepen

Na de indeling in leeftijdsklassen leek het nuttig eveneens een opdeling te maken naar leeftijdsgroepen. Die indeling zal ons toelaten een nauwkeuriger beeld te schetsen van de concentratietendensen per leeftijd. Hiervoor hebben we een beroep gedaan op twee indicatoren uit de lijst van vier, met name de Gini-Milanovic en de relatieve Gini (met als referentie de oppervlakte van de gemeente). De twee niet-afgebeelde indicatoren (Herfindahl en Hoover) geven een gelijkaardig resultaat. Twee bijkomende kolommen zijn eveneens toegevoegd om de respectievelijke rangordes van de indicatoren weer te geven. Hieruit blijkt dat, mits een paar uitzonderingen, de rangorde voor het overgrote deel overeenstemt¹ en de indicatoren dus dezelfde tendensen dekken.

TABEL 17 - Verschillende Gini-indices per leeftijdsgroep (2001)

Leeftijdsgroep	Milanovic	Rank	Gini	Rank
0-4	0,524	13	0,500	15
5-9	0,503	19	0,494	19
10-14	0,499	20	0,495	18
15-19	0,509	18	0,498	17
20-24	0,545	7	0,512	10
25-29	0,564	5	0,515	8
30-34	0,535	9	0,500	14
35-39	0,512	16	0,492	20
40-44	0,511	17	0,499	16
45-49	0,515	15	0,502	12
50-54	0,515	14	0,501	13
55-59	0,529	11	0,511	11
60-64	0,527	12	0,513	9
65-69	0,530	10	0,518	7
70-74	0,539	8	0,527	6
75-79	0,552	6	0,532	4
80-84	0,566	4	0,537	3
85-89	0,568	3	0,531	5
90-94	0,582	2	0,540	2
95+	0,625	1	0,575	1

Bron: Eigen berekening op gegevens Rijksregister.

1. Correlatiecoëfficiënt tussen rangen 0,934, tussen waarden 0,971.

Hieruit blijkt dat de oudste bevolkingslagen het sterkst geconcentreerd wonen, wat ook al duidelijk naar voren kwam in het vorige deel. Toch vallen enkele andere leeftijdscategorieën eveneens op, met name de categorie van 0 tot 4 en de twintigers tot midden dertigers. Dat fenomeen kan eigenlijk gepaard verklaard worden door het feit dat die twee klassen jonge gezinnen zijn waarvan de ouders tot de tweede leeftijdscategorie behoren (20-34 jaar) en de kinderen hun prille levensjaren (0-4 jaar) bereikt hebben. Een mogelijke hypothese is dat die jonge gezinnen sterk geconcentreerd wonen aan de rand van de steden (banlieue en forensenwoonzone) (zie Willaert, 1999). Een andere mogelijke hypothese is dat de leeftijdsgroep van twintigers tot midden dertigers alleenstaanden zijn die zich in de steden gaan vestigen (cf. volgende paragraaf) omwille van de hogere concentratie van ontspannings- en uitgaansmogelijkheden en de nabijheid van het werk of de (hoge)school (zie o.a. Savenberg en Van Hecke, 1998, Grimmeau et al., 1998¹). Verder onderzoek zal uitwijzen welke van de twee hypothesen het meest waarheidsgetrouw is.

B. Grootte huishouden

De opsplitsing naar verschillende typen huishouden geeft een meer gevarieerd beeld. We starten met een definitie van gezin, vervolgens berekenen we de concentratie-indicatoren voor verschillende gezinsgroottes en nadien bestuderen we systematisch de groepen met hoogste concentratie.

1. Definitie

Volgens het NIS is een gezin: "een persoon die gewoonlijk alleen leeft, ofwel twee of meer personen, al dan niet met elkaar verwant, die gewoonlijk in dezelfde woning wonen en er samenleven" (NIS, 1987:7). Hoewel er in het Franse taalgebruik een onderscheid gemaakt wordt tussen 'famille' en 'ménage' (de ene duidend op wat wij gezin zouden noemen, de andere op huishouden) neemt het NIS die splitsing niet over en worden 'gezin' en 'huishouden' als synoniemen gebruikt. Gezinnen of huishoudens kunnen verder onderverdeeld worden in *private* en *collectieve* huishoudens. Collectieve huishoudens zijn 'kloostergemeenschappen, rusthuizen, weeshuizen, studenten- of arbeidershomes, verplegingsinrichtingen, gevangenissen' (NIS, 1987:7). Alle andere huishoudens zijn private huishoudens.

2. Algemeen

In België werden op 1 januari 2001 4 277 670 huishoudens geteld. Het aantal huishoudens is sterk toegenomen ten opzichte van de voorbije volkstellingen. Zo noteerde men in 1970 nog 3 238 777 huishoudens. Ook in vergelijking met de volkstelling van 1991 is er een sterke stijging in het aantal private huishoudens vast te stellen, met name een stijging van 8 %, wat neerkomt op een jaarlijkse toename van 0,8 %.

---

1. Savenberg S. en Van Hecke E., *Typologie van de migraties naar leeftijd*, DWTC – Hefbomen voor een beleid gericht op duurzame ontwikkeling, Instituut voor Sociale en Economische Geografie, KULeuven, 1998, onuitgegeven; J-P. Grimmeau, Van Crielingen M. en Roelandts M., *Les migrations d'émancipation en Belgique*, Espace, Populations, Société, 1998, n. 2, pp. 235-247.

TABEL 18 - Gemiddelde grootte van de private huishoudens - België en Gewesten (1970-2001)

	1970	1981	1991	1999	2000	2001
België	2,95	2,70	2,49	2,39	2,38	2,37
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	2,37	2,17	2,04	2,01	2,02	2,02
Vlaams Gewest	3,14	2,82	2,58	2,46	2,45	2,43
Waals Gewest	2,88	2,68	2,49	2,40	2,39	2,37

Bron: Tot en met 1991, Volks- en woningtelling NIS (toestand op 1 maart); vanaf 1998, Rijksregister (toestand op 1 januari) - berekeningen NIS.

De toename van het aantal huishoudens is voornamelijk toe te schrijven aan wat men 'gezinsverdunding' noemt (Monografie nr. 4, 1997). Gezinsverdunding duidt op een dalende gemiddelde omvang van de huishoudens, wat duidelijk uit bovenstaande cijfers blijkt. In 1970 bestond een huishouden gemiddeld uit 2,95 personen, in 1981 uit 2,70 en in 1991 nog uit 2,49 personen. Die evolutie is al een tijdje waar te nemen. In de eerste helft van de eeuw was de verdunding vooral toe te schrijven aan de daling van de vruchtbaarheid en dus aan de krimp in het aantal kinderen per huishouden. Sinds 1970 zijn huishoudens van vijf of meer personen immers aanzienlijk gedaald, terwijl de eenpersoonsgezinnen een sterke bloei ken(d)en. Die bloei van eenpersoonsgezinnen gaat eveneens samen met de exponentiële toename van het aantal echtscheidingen en het minder en minder voorkomen van de 'traditionele' familie omwille van verschijnselen als geboortebeperving en het 'uit huis werken' van vrouwen.

3. Globale indicatoren

Wanneer we de concentratie-indicatoren berekenen voor de verschillende gezinsgroottes¹ voor de jaren van de meest recente volkstellingen, bekomen we volgende cijfers:

TABEL 19 - Indicatoren voor verschillende huishoudensgroottes (1981, 1991, 2001)

Huishouden	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini
1981				
Man alleenstaand	0,068	0,567	0,708	0,631
Vrouw alleenstaand	0,060	0,571	0,711	0,646
2 personen	0,022	0,473	0,594	0,573
3 personen	0,014	0,443	0,554	0,544
4 personen	0,011	0,416	0,520	0,517
5 personen	0,009	0,390	0,492	0,492
6 personen	0,009	0,374	0,484	0,470
7 personen	0,011	0,381	0,506	0,480
8 en + personen	0,020	0,413	0,557	0,507
Alle gezinnen	0,0229	0,461	0,584	0,555

1. Bij de berekening van deze tabel zijn collectieve huishoudens buiten beschouwing gelaten.

Huishouden	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini
1991				
Man alleenstaand	0,0550	0,550	0,693	0,613
Vrouw alleenstaand	0,0496	0,545	0,685	0,617
2 personen	0,0167	0,449	0,566	0,544
3 personen	0,0110	0,420	0,525	0,515
4 personen	0,0083	0,391	0,489	0,488
5 personen	0,0087	0,372	0,473	0,474
6 personen	0,0130	0,378	0,498	0,476
7 personen	0,0276	0,429	0,572	0,513
8 en + personen	0,0767	0,568	0,727	0,617
Alle gezinnen	0,0205	0,448	0,570	0,536
2001				
Man alleenstaand	0,0446	0,521	0,666	0,586
Vrouw alleenstaand	0,0395	0,515	0,654	0,591
2 personen	0,0132	0,428	0,540	0,523
3 personen	0,0101	0,402	0,503	0,495
4 personen	0,0081	0,379	0,472	0,474
5 personen	0,0102	0,374	0,477	0,479
6 personen	0,0183	0,403	0,524	0,505
7 personen	0,0369	0,469	0,614	0,550
8 en + personen	0,0788	0,597	0,756	0,654
Alle gezinnen	0,0185	0,435	0,555	0,523

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Systematisch zijn er twee groepen die de hoogste waarden innemen, nl. alleenstaanden (zowel mannen als vrouwen) en zeer kroostrijke gezinnen (8 personen en meer)¹.

We zien echter een eigenaardig fenomeen opduiken tijdens het laatst bestudeerde decennium (1991-2001). Alleenstaanden en grote gezinnen blijven voor de sterkste concentratie zorgen, maar er is een trendverandering. De kleine gezinnen (van alleenstaanden tot gezinnen van 4 personen) verliezen aan concentratie, terwijl de grote gezinnen zich nog sterker gaan agglomereren.

1. Merk eveneens op dat voor 1981 de gezinnen van twee en drie personen een erg sterke concentratie kenden.

TABEL 20 - Verschil 2001-1991

Huishouden	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini
Man alleenstaand	-18,88 %	-5,27 %	-3,95 %	-4,42 %
Vrouw alleenstaand	-20,43 %	-5,50 %	-4,59 %	-4,20 %
2 personen	-21,01 %	-4,68 %	-4,67 %	-3,81 %
3 personen	-8,48 %	-4,29 %	-4,28 %	-3,96 %
4 personen	-2,75 %	-3,07 %	-3,53 %	-2,83 %
5 personen	17,51 %	0,54 %	0,83 %	1,12 %
6 personen	40,72 %	6,61 %	5,20 %	6,14 %
7 personen	33,59 %	9,32 %	7,29 %	7,23 %
8 en + personen	2,78 %	5,11 %	3,96 %	5,96 %

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Eenzijds is dat fenomeen te wijten aan de 'gezinsverdunding'. Gezinnen worden hoe langer hoe kleiner, grote gezinnen duiken dus al minder vaak op in het Belgisch landschap. Ook is het mogelijk dat die heel grote gezinnen allochtone gezinnen zijn die zich clusteren in bepaalde buurten van de stadscentra. De reden waarom de kleinere gezinnen dan aan concentratie inboeten, heeft hoogst waarschijnlijk te maken met de algemene trend tot deconcentratie. Vermoedelijk is de verklaring te zoeken in het feit dat gezinnen in het algemeen verspreider gaan wonen.

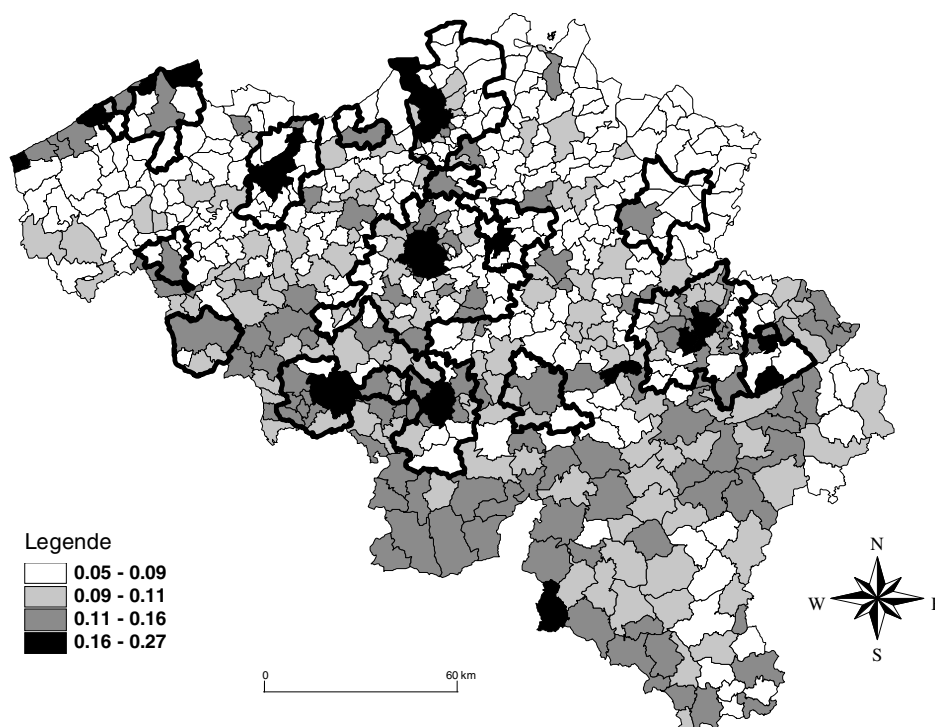
In onderstaande paragrafen worden de twee groepen met de sterkste concentratie meer systematisch besproken.

4. Alleenstaanden

a. Singlegemeenten

De hoogste concentratie van alleenstaanden is te vinden in sterk verstedelijkte arrondissementen¹. Zoals uit onderstaande kaart en tabel 21 blijkt, zijn de gemeenten met hoge percentages, voor het overgrote deel stadscentra- of agglomeratiegemeenten en/of gemeenten met een relatief sterke vertegenwoordiging aan natuurlijke ameniteiten (zoals De Panne, Blankenberge, Spa, Vresse-sur-Se-mois, ...). Globaal gezien valt de sterke vertegenwoordiging van singles in het zuiden van het land op.

1. In alle arrondissementen zijn de alleenstaanden overwegend vrouwen. Dat heeft vooral te maken met het groter aantal oudere vrouwen dat als gevolg van een hogere levensverwachting hun partner overleeft.

FIGUUR 13 - Relatieve concentratie van alleenstaanden in België, 2001

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Onderstaande tabel geeft het relatieve aandeel van alleenstaanden per gemeente weer. Het grootste absolute aantal alleenstaanden woont in Brussel19 waar volgens de volkstelling van 2001, 237 676 inwoners alleen woonden. Dit betekent dat in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ongeveer één inwoner op vier alleen woont. Toch voert Luik de relatieve rangschikking aan met een licht hoger percentage. Antwerpen volgt op de voet en neemt de derde plaats in, in Gent en Charleroi wonen ongeveer één op vijf mensen alleen.

TABEL 21 - Procentueel aandeel eenpersoonsgezinnen, 2001

	NIS	Gemeente	Code	Singles	Bevolking	% singles
1	62063	Luik	1	49 147	184 604	26,62 %
2		Brussel19	1	237 676	973 565	24,41 %
3	11002	Antwerpen	1	101 831	447 664	22,75 %
4	24062	Leuven	1	19 316	88 616	21,80 %
5	35013	Oostende	1	13 967	67 500	20,69 %
6	61031	Hoei	99	3 904	19 256	20,27 %
7	44021	Gent	1	44 195	225 422	19,61 %
8	53053	Bergen	1	17 000	90 612	18,76 %
9	52011	Charleroi	1	36 716	200 389	18,32 %
10	38008	De Panne	99	1 781	9 870	18,04 %
11	31004	Blankenberge	4	3 184	17 690	18,00 %

	NIS	Gemeente	Code	Singles	Bevolking	% singles
12	63072	Spa	99	1 868	10 382	17,99 %
13	91143	Vresse-sur-Semois	99	507	2 875	17,63 %
14	63079	Verviers	1	9 288	52 981	17,53 %
15	62096	Seraing	2	10 562	60 374	17,49 %
16	31043	Knokke-Heist	4	5 579	33 314	16,75 %
17	92094	Namen	1	17 109	105 327	16,24 %
18	25072	Nijvel	3	3 887	24 001	16,20 %
19	93090	Viroinval	99	916	5 663	16,18 %
20	91142	Hastière	99	824	5 096	16,17 %
21	63023	Eupen	99	2 837	17 566	16,15 %
22	24107	Tienen	4	5 062	31 482	16,08 %
23	25121	Ottignies-Louvain-la-Neuve	3	4 383	27 952	15,68 %
24	73028	Herstappe	4	13	83	15,66 %
25	35011	Middelkerke	4	2 586	16 821	15,37 %

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

b. Motieven

De concentratie van alleenstaanden in steden is niet erg verwonderlijk. Een aantal redenen liggen voor het grijpen. Een eerste motivatie is de keuze van jonge singles, studenten en dergelijke voor een woonplaats in de steden. Vaak worden die personen in de literatuur 'starters' genoemd¹. De woningen die door starters betrokken worden, zijn meestal voorhanden in de oudere stadswijken² en zijn kleine appartementjes of studio's aan relatief lage kost- of huurprijs.

Bovendien blijkt uit onderzoek dat alleenstaanden minder belang hechten aan een grote behuizing en minder geneigd zijn een 'huisje met tuintje' te gaan betrekken. Een comfortabel appartement of studio, een woonvorm die relatief meer voorkomt in de stadscentra dan erbuiten (zie o.a. Deboosere et al., 1997, Willaert, 1999), draagt vaker hun voorkeur weg.

Daarenboven is de stad een stimulerende omgeving voor deze jongeren, met een scala aan uitgaansmogelijkheden, cultuurcentra, degelijk openbaar vervoer en nabijheid van het werk of school (Willaert, 1999). Brueckner, Thisse en Zenou (1999) noemen dat *modern amenities*.

In de migratieliteratuur vinden we nog enkele verklaringen voor de sterke aanwezigheid van alleenstaanden in steden. Konter en van den Booren (1986) hebben bewezen dat alleenstaanden (eerder dan echtparen met schoolgaande kinderen) geneigd zijn om naar hun werkgemeente te verhuizen. Alleenstaanden verhuizen vaker door hun hogere flexibiliteit (de Langen en Verster, 1979), ze hoeven immers geen rekening te houden met andere leden van het gezin en pendelen

1. Voor een definitie van starters, zie II.B.3. Wie?

2. Het woningaanbod voor huishoudens die verder zijn in hun levenscyclus ligt voornamelijk in de buitenwijken en randgemeenten.

minder dan niet-alleenstaanden op alle ruimtelijke schaalniveaus. Dat verklaart de hoge vertegenwoordiging van alleenstaanden in de agglomeratiegemeenten met grote werkgelegenheid (wanneer we bovenstaande tabel vergelijken met de tabel van werkgelegenheidscoëfficiënten zien we immers een sterke gelijkenis optreden). Ook Zonnenberg (1990) komt tot een gelijkaardig besluit en concludeert dat alleenstaanden de woon-werkafstand trachten te minimaliseren. Uit haar onderzoek blijkt dat meer dan 50 % van hen in dezelfde gemeente woont en werkt en dat die gemeenten vaak een hoge verstedelijkingsgraad hebben, een bevinding die ook wij afleiden uit de vergelijking van de twee tabellen.

Bovendien blijkt uit onderzoek van Teerlinck en Vandendriessche (1995) naar motieven van verhuizers in het Gentse stadsgewest dat alleen gaan wonen duidelijk gecorreleerd is met een inwaartse beweging. De auteurs definiëren een *inwaartse* beweging als een verhuizing van een deelgemeente naar de kernstad. De omgekeerde beweging (van de kernstad naar een deelgemeente) wordt een *uitwaartse* beweging genoemd. De auteurs stellen dat alleen gaan wonen gepaard gaat met een startsituatie, namelijk gaan wonen op de centraal-stedelijk gelokaliseerde particuliere huurmarkt. Daartegenover staat de vaststelling dat een beweging vanuit de Gentse kernstad naar ofwel een deelgemeente, ofwel een andere Oost-Vlaamse gemeente hoegenaamd geen verband houdt met alleen gaan wonen. Hier vinden we dus weerom bewijs dat alleenwonenden zich bij voorkeur vestigen in de sterk verstedelijkte gebieden.

Die verklaringen hebben allen betrekking op eerder jonge, werkende alleenstaanden. Toch is er nog een andere groep alleenstaanden die dat patroon beïnvloedt, met name de oudere gepensioneerde¹ inwoners die alleen zijn (komen te staan). Hun familiale last valt weg (kinderen hebben het huis verlaten, partner overleden, ...) en daardoor ook de behoefte om in een grote residentie te verblijven. Bovendien is het onderhoud van de woning vaak te veeleisend geworden. Die groep zal dan geneigd zijn het centrum op te zoeken en daar liefst een appartementje betrekken (makkelijk in onderhoud). Het centrum laat bovendien een verhoogde mobiliteit en culturele ontspanning toe. Baccaïni (1991, 2000) en Lelièvre (1988) noemen die aantrekkingskracht een zoektocht naar een bepaald 'levenskader'. Ook is het zo dat er zich in de steden vaak rustoorden, ziekenhuizen of service flats bevinden waar oudere inwoners van alle (medische) faciliteiten kunnen genieten. Sommige steden hebben ook een natuurlijke aantrekkingskracht op mensen van pensioengerechtigde leeftijd en ouder door hun ecologische amenitieswaarde of *natural amenities* (Brueckner, Thisse en Zénou, 1999, Goffette-Nagot, Thomas en Zénou, 2000). De hoge concentratie van 65-plussers in de kustgemeenten is hier een voorbeeld van. Zo is de verouderingscoëfficiënt² van Oostende maar liefst 164³!

-
1. We hebben geprobeerd jonge (< 35 jaar) en oudere (65 en ouder) alleenstaanden te ontrafelen voor meer gedetailleerde berekeningen. Omdat dergelijke gedesaggregeerde gegevens niet beschikbaar waren, bleek het noodzakelijk enkele vereenvoudigingen door te voeren (bijvoorbeeld, als proxy voor alleenstaanden werd gekozen voor de som van ongetrouwden en weduwen). Rekening houdend met die simplistische benadering, bekwamen we toch volgende resultaten: voor de jonge 'alleenstaande' gezinsreferentiepersonen tekenen we een Herfindahl van 0,047 op en een Gini-Milanovic van 0,667, voor alleenstaande 65+ is de Herfindahl 0,041 en de Gini-Milanovic 0,652 (berekeningen op niveau van gemeente, jaar 1991). Beide groepen ondervinden dus een sterke agglomeratietendens, maar de jongere alleenstaanden leven duidelijk het meest geconcentreerd.
  2. De veroudering geeft de verhouding weer van de mensen ouder dan 60 ten opzichte van de mensen jonger dan 19. Het is met andere woorden een maatstaf van zowel vergrijzing als ontgroening van de bevolking.
  3. Bron: http://aps.vlaanderen.be/statistiek/cijfers/stat_cijfers_steden.htm

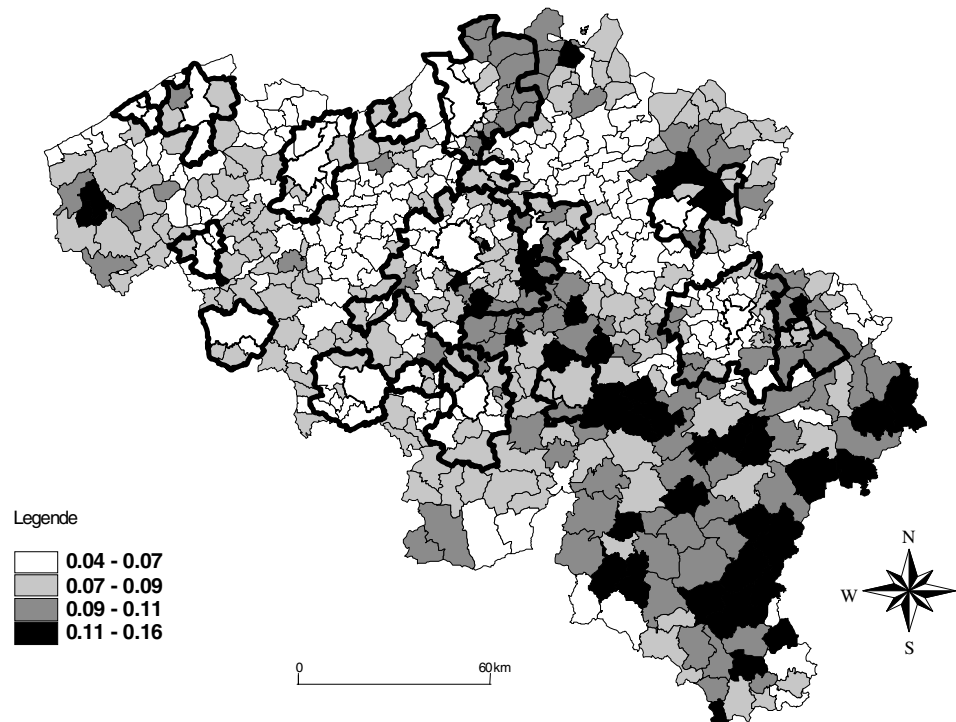
5. Kroostrijke gezinnen

Ook de concentratie van kroostrijke gezinnen is tekenend. De concentratie-indicatoren voor grote gezinnen is in alle gevallen hoog, maar vooral de gezinnen met 7 personen en meer vallen op. Die gezinnen lijken resoluut te kiezen voor gemeenten buiten het stadsgewest (code 99).

a. Kroostrijke gemeenten

Op onderstaande kaart is dat duidelijk af te lezen. Binnen de stadsgewesten komen relatief weinig kroostrijke gezinnen voor. Enkel de banlieues van enkele stadsgewesten lijken nog in aanmerking te komen als woonplaats voor grote gezinnen, bijvoorbeeld de banlieue Hasselt/Genk en Antwerpen. Bovendien kent het zuidelijk deel van het land een sterkere vertegenwoordiging aan 5-ledengezinnen dan het noorden.

FIGUUR 14 - Relatieve concentratie van gezinnen van 5 personen en meer, 2001

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Onderstaande tabel vat de gemeenten met de hoogste relatieve concentraties van gezinnen bestaande uit 5 of meer personen samen. De top-25 bestaat quasi volledig uit rurale Waalse gemeenten (buitenedelijk gebied, wat we ook op de kaart al konden vaststellen). In Vlaanderen valt vooral de positie van Genk op. Hoogstwaarschijnlijk is dat toe te schrijven aan het hoge aantal kroostrijke gastarbeidersgezinnen dat deze stad rijk is.

TABEL 22 - Procentueel aandeel gezinnen van 5 personen en meer, 2001

	NIS	Gemeente	Code	5+gezinnen	Tot aant gezinnen	% 5+
1	63089	Thimister-Clermont	4	281	1 754	16,02 %
2	82036	Vaux-sur-Sure	99	229	1 476	15,51 %
3	82005	Bertogne	99	146	994	14,69 %
4	82009	Fauvillers	99	100	682	14,66 %
5	25117	Chastre	4	319	2 223	14,35 %
6	11021	Hove	2	416	2 945	14,13 %
7	13023	Merksplas	99	367	2 734	13,42 %
8	63001	Amel	99	240	1 799	13,34 %
9	84033	Leglise	99	181	1 357	13,34 %
10	71016	Genk	1	3 001	22 503	13,34 %
11	81003	Attert	99	195	1 463	13,33 %
12	91059	Hamois	99	307	2 345	13,09 %
13	85047	Rouvroy	99	93	715	13,01 %
14	82003	Bastenaken	99	651	5 021	12,97 %
15	83028	Hotton	99	241	1 862	12,94 %
16	92006	Assesse	3	279	2 168	12,87 %
17	24086	Oud-Heverlee	3	478	3 755	12,73 %
18	72039	Houthalen-Helchteren	3	1 239	9 959	12,44 %
19	32030	Lo-Reninge	99	145	1 169	12,40 %
20	33041	Vleteren	99	162	1 311	12,36 %
21	84050	Paliseul	99	231	1 875	12,32 %
22	63087	Burg-Reuland	99	172	1 403	12,26 %
23	92141	La Bruyere	3	341	2 784	12,25 %
24	91064	Havelange	99	209	1 719	12,16 %
25	63012	Buellingen	99	240	1 989	12,07 %
...						
473		Brussel19	1	30 217	473 248	6,39 %
503	52011	Charleroi	1	5 513	91 888	6,00 %
540	11002	Antwerpen	1	12 094	218 127	5,54 %
541	44021	Gent	1	5 810	105 450	5,51 %
562	62063	Luik	1	4 434	95 130	4,66 %

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

b. Motieven

Twee oorzaken liggen aan de basis van het feit dat de meeste grote gezinnen zich in rurale regio's gaan vestigen. Een eerste is dat de kost van wonen in steden vaak

niet aangepast is aan grote gezinnen. Het blijkt erg moeilijk om een aangepaste woning te vinden met meer dan twee slaapkamers voor gezinnen met een gemiddeld inkomen. Vaak is de behuizing beperkt tot appartementen of studio's, huizen met een tuintje komen bijna niet voor in de stad of blijken onbetaalbaar (zie o.a. Deboosere et al., 1997, Tratsaert, 1999). Camagni (1998) toont aan dat het prijskaartje om een woning te renoveren in de stadskern veel hoger ligt dan het bouwen van een nieuwe woning buiten de stadsmuren. Ook is er heel wat vastgoedspeculatie en worden herenhuizen vaak omgevormd tot meerdere appartementen of kamers om alzo de huurprijs op te drijven. Die acties leiden ertoe dat grote gezinnen verplicht uit de stad gedreven worden (Halleux, 1999, 2002). Ook buitenlandse onderzoekers stelden vast dat gezinnen uit noodzaak suburbaan zijn gaan wonen omdat ze in de kernstad geen aangepaste woning vonden (Machielse, 1989; Brun & Fagnani, 1994). Dat zien we ook in de tabel: de vijf grootsteden bevinden zich helemaal onderaan de rangschikking met concentraties van kroostrijke gezinnen tussen 4 en 7 procent van het totale aantal stadsgezinnen¹.

Een tweede mogelijke reden is dat de natuurlijke aangroei in rurale gemeenten hoger is dan in de steden en dat er een verschil bestaat tussen Vlaanderen en Wallonië wat de geboortecijfers betreft. Het is genoegzaam bekend dat rurale streken een ander voortplantingspatroon hebben dan steden². Ook als we de Census-atlas³ erop naslagen, meer bepaald als we de kaarten van het brutogeboortecijfer en de gestandaardiseerde vruchtbaarheidsindex vergelijken met de kaart van de verstedelijkingsgraad, merken we dat de rurale gemeenten de hoogste vruchtbaarheidsindexen noteren.

De tweede hypothese lijkt een voedingsbodemp te vinden in drie verschillende referenties. Zowel de Census-atlas, de VRIND-indicatoren en het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie⁴ helpen de stelling van een potentieel geboortever- schil tussen Vlaanderen en Wallonië te staven. Wanneer we de vruchtbaarheidspatronen voor de drie gewesten in detail gaan bekijken, zien we immers dat de totale vruchtbaarheid in Vlaanderen gedaald is van een gemiddelde van 1,66 kinderen in 1976-1980 tot een gemiddelde van niet meer dan 1,45 kinderen in 1986-1990, of een afname met 13 % over tien jaar. In het Waals Gewest is er over dezelfde periode een lichte stijging te bemerken (van 1,64 naar 1,66 kinderen), wat ertoe leidt dat de Waalse vruchtbaarheid de hoogste van het land is. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft een erg lage vruchtbaarheid met niet meer dan 1,27 kinderen. Twee oorzaken voor de lage Brusselse vruchtbaarheid kunnen aangestipt worden: enerzijds het hoofdstedelijk karakter van het gewest, anderzijds een verschil in nuptialiteitsgedrag in vergelijking met de twee andere gewesten (Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie, 2000).

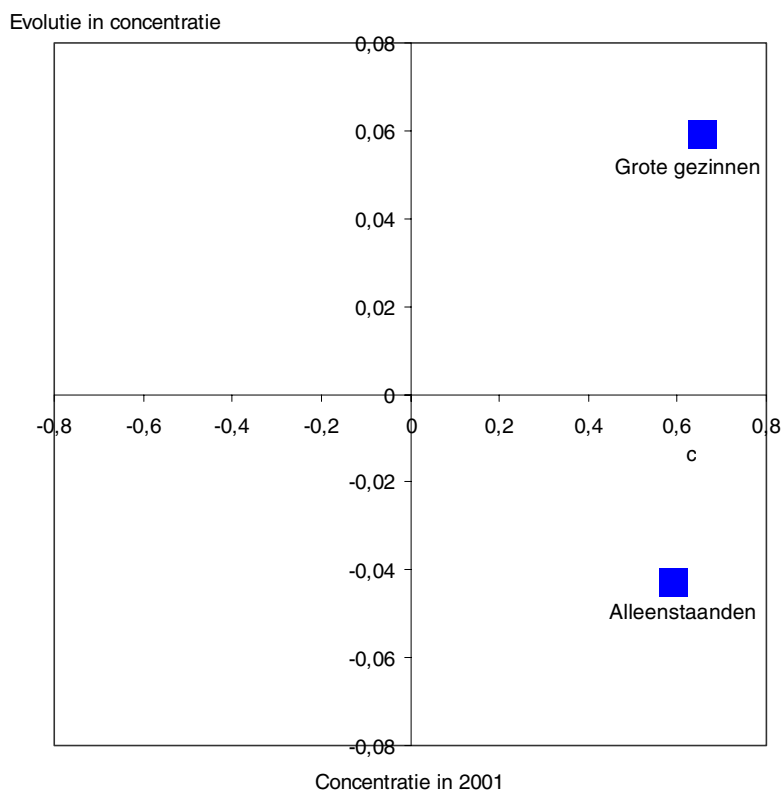
Die twee motieven leiden tot de sterke vertegenwoordiging van kroostrijke gezinnen in Waalse rurale gemeenten. Toch lijkt de eerste verklaring, gelet op het algemeen lage Belgische geboortecijfer, de voornaamste te zijn.

-
1. Bovendien dienen we hier op te merken dat de keuze voor voornamelijk Waalse rurale gemeenten mede ingegeven wordt door de lagere Waalse vastgoedprijs in vergelijking met bouwgronden en woningen op Brusselse en Vlaamse bodem (zie Gouvernement Wallon (1999), Schéma de Développement de l'Espace Régional (SDER)).
  2. Thérèse Jacobs, CBGS, 2002, Deboosere, Lesthaeghe en Surkyn, 2000.
  3. *België ruimtelijk doorgelicht*, Mérenne, Van der Haegen, Van Hecke, 1997, opgesteld in opdracht van de DWTC met medewerking van het Gemeentekrediet van België.
  4. Bevolking en Gezin 29, nr. 3, 2000.

c. Samenvatting

Bij wijze van samenvatting hebben we enkele kaarten opgesteld met als X- en Y-as de concentratie in 2001 en de evolutie in concentratie (1991-2001). De eerste figuur vergelijkt alleenstaanden met gezinnen van acht personen en meer. Hier zien we duidelijk dat beiden erg geconcentreerd wonen, maar dat de evolutie in concentratie afneemt voor de alleenstaanden, terwijl grote gezinnen nog aan concentratie winnen.

FIGUUR 15 - Alleenstaanden versus grote gezinnen

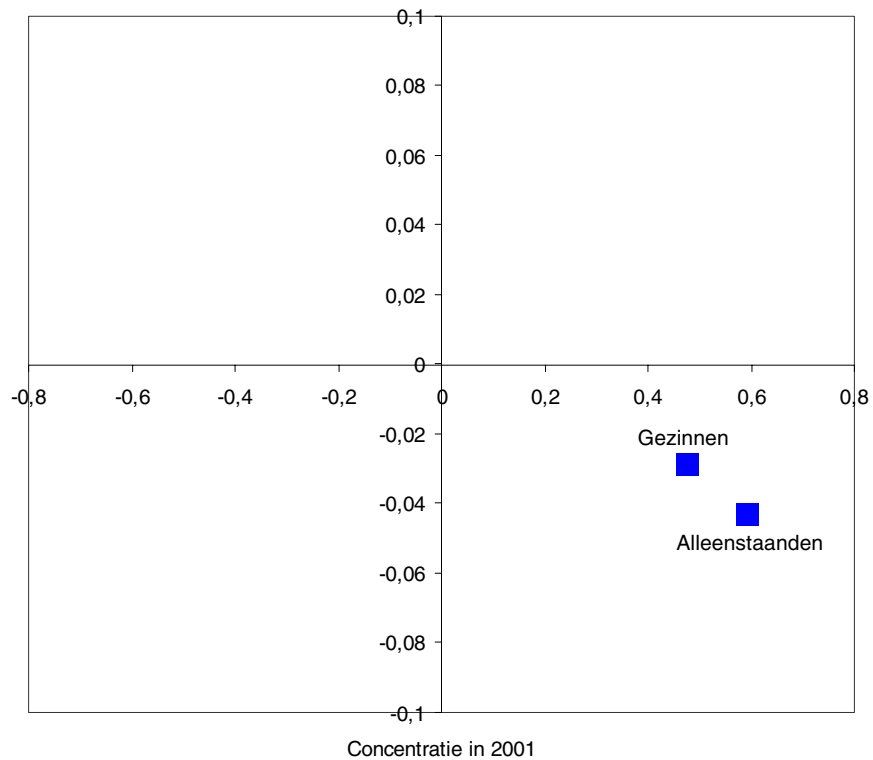

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Op de volgende kaart wordt de situatie vergeleken voor alleenstaanden en gezinnen met twee kinderen. Hier zien we dat hun evolutie quasi gelijklopend is. Beide groepen wonen geconcentreerd, maar de agglomeratiekrachten verliezen aan sterkte. Hierdoor verkrijgen we het resultaat dat die groepen zich meer gaan verspreiden over het land.

FIGUUR 16 - Alleenstaanden versus gezinnen met twee kinderen

Evolutie in concentratie

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

C. Inkomens

Omdat we aanwijzingen hebben dat het inkomen eveneens een belangrijke determinant is in de bepaling van de lokalisatie van huishoudens (Diamond, 1980, DeSalvo & Huq, 1996, Brueckner, Thisse en Zenou, 1999, Goffette-Nagot, Thomas en Zénou, 2000) gaan we, in wat volgt, na in hoeverre bepaalde inkomensklassen al dan niet geconcentreerd leven en waar dat dan wel is. Uit de literatuur (Brueckner, Thisse en Zenou, 1999, Mérenne-Schoumaker, 2001, Kesteloot, 2001) blijkt dat hoge inkomens bij voorkeur buiten de stad (in de periferie) gaan wonen, behoudens belangrijke ameniteiten die zich binnen de stadsmuren bevinden en die deze natuurlijke tendens kunnen omkeren (Brueckner, Thisse en Zenou, 1999). Ook Mérenne-Schoumaker (2001)¹ en Kesteloot et al. (2001) komen tot de bevinding dat hoge inkomens en, meer bepaald, tweeverdieners een stek buiten de stadsmuren gaan zoeken².

1. "... et ce d'autant plus que ceux qui sont partis sont généralement les plus riches, les plus dynamiques, alors que les centres-villes comme les quartiers de première couronne se sont fortement appauvris sauf dans quelques zones touchés par la gentrification", Mérenne-Schoumaker B. (2001), *Mutations des localisations des services et mutations urbaines. Questionnements et perspectives*, Revue de Géographie de l'Universidade Federal de Pernambuco (Brésil) (sous presse).
2. Zie ook enkele recente krantenartikels: Isabel Albers, *Vooraf tweeverdieners vluchten uit de stad*, De Standaard Online, 20 augustus 2002; William Bourton, *Les grandes villes se vident et s'appauvrissent*, Le Soir en Ligne, 19 augustus 2002.

1. Globale inkomensindicatoren

We gaan eerst na in hoeverre de verschillende inkomensgroepen geclusterd leven. De inkomensgroepen (inkomens onderhavig aan de fysieke personenbelasting) zijn als volgt ingedeeld. *Decl6250* geeft het aantal aangiften van minder dan 6 250 euro, *Decl12500* het aantal aangiften tussen 6 250 en 12 500 euro, *Decl17500* het aantal tussen 12 500 en 17 500 euro, *Decl25000* het aantal tussen 17 500 en 25 000 euro en *Decl25000+* het aantal aangiften van 25 000 euro en meer. Bij de berekening van de globale indicatoren valt een sterke concentratie van de verschillende klassen op.

TABEL 23 - Concentratie-indicatoren voor verschillende inkomensklassen, 2000

	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini
Decl6250	0,018	0,431	0,564	0,529
Decl12500	0,017	0,435	0,560	0,522
Decl17500	0,014	0,427	0,544	0,518
Decl25000	0,013	0,422	0,536	0,512
Decl25000+	0,011	0,421	0,522	0,516
Totale bevolking	0,014	0,413	0,524	0,505

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Toch valt het op dat vooral lage inkomenscategorieën sterk geconcentreerd leven, meer nog dan erg hoge inkomensgroepen. Een mogelijke hypothese is dat lage inkomens zich sterk gaan clusteren in bepaalde buurten en wijken van stadscentra, terwijl bij de hoge inkomens dit wat meer verspreid gebeurt en bij voorkeur in de ruimere rand en de forensenwoonzone. Er zullen met andere woorden gemeenten of gebieden zijn waar er een sterke vertegenwoordiging is vast te stellen van hoge inkomens, maar die gebieden zijn meer verspreid over het land. Om deze hypothese te staven, berekenen we de indicatoren op agglomeratieniveau.

TABEL 24 - Concentratie-indicatoren op arrondissementeel niveau voor verschillende inkomensklassen, 2000

	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini
Decl6250	0,046	0,334	0,480	0,554
Decl12500	0,044	0,339	0,457	0,537
Decl17500	0,043	0,338	0,459	0,529
Decl25000	0,042	0,335	0,496	0,519
Decl25000+	0,044	0,348	0,482	0,518
Totale bevolking	0,042	0,329	0,456	0,525

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Zoals uit bovenstaande tabel blijkt, lijkt de vorige hypothese wel enige steun te krijgen. De hoge inkomens hebben inderdaad een iets lagere concentratiegraad dan de allerlaagste inkomens, wat zoals gezegd kan wijzen op een sterkere verspreiding van de hoge inkomens in het Belgisch landschap.

2. Verstedelijingsgraad van verschillende inkomensklassen

In deze paragraaf wordt nagegaan in welke mate inkomensklassen al of niet over- of ondervertegenwoordigd zijn in verschillende entiteiten van het stadsgewest. Hiervoor hebben we de *index van relatieve concentratie* berekend per inkomensklasse. De index berekent het aandeel van een bepaalde inkomensklasse op een bepaalde plaats, vergeleken met het aandeel van die inkomensklasse in de inkomens van de totale bevolking. Mathematisch uitgedrukt wordt dit:

$$IC_{i,k} = \frac{X_{i,k}/X_{I,k}}{X_{i,K}/X_{I,K}}$$

met

- X: het aantal inwoners
- i: de inkomensklasse
- k: de ruimtelijke entiteit (stads-, agglomeratie-, banlieuegemeente of forensenwoonzone)
- I: alle inkomensklassen samen
- K: het totale Belgische territorium

Deze index geeft ons aldus een idee over de relatieve vertegenwoordiging van bepaalde inkomensklassen in het Belgisch stedennet.

TABEL 25 - Concentratie-indices voor verschillende inkomensklassen¹

	Stadsgemeente	Agglomeratiegemeente	Banlieuegemeente	Forensen
Decl6250				
Brussel	<i>1,184</i>	0,894	0,987	0,820
Antwerpen	<i>1,158</i>	0,904	<i>1,047</i>	0,816
Luik	<i>1,094</i>	0,992	<i>1,176</i>	0,929
Gent	<i>1,234</i>	0,922	0,842	0,902
Charleroi	<i>1,127</i>	<i>1,037</i>	<i>1,201</i>	0,991
Tot17	<i>1,137</i>	<i>1,035</i>	0,999	0,868
Decl12500				
Brussel	<i>1,110</i>	0,763	0,798	0,883
Antwerpen	<i>1,196</i>	0,752	0,825	0,905
Luik	<i>1,191</i>	<i>1,085</i>	0,986	0,952
Gent	<i>1,166</i>	0,794	0,804	0,876
Charleroi	<i>1,385</i>	<i>1,192</i>	<i>1,088</i>	<i>1,122</i>
Tot17	<i>1,135</i>	<i>1,002</i>	0,868	0,936

1. Waarden in italic duiden op plaatsen waar een relatieve oververtegenwoordiging vastgesteld kan worden.

	Stadsgemeente	Agglomeratiegemeente	Banlieuegemeente	Forensen
Decl17500				
Brussel	1,018	0,904	0,880	0,993
Antwerpen	1,038	0,938	0,905	1,016
Luik	1,095	1,119	0,926	1,055
Gent	0,921	0,829	0,901	0,950
Charleroi	1,151	1,139	0,973	1,079
Tot17	1,016	1,007	0,915	1,013
Decl25000				
Brussel	0,971	0,960	0,908	1,010
Antwerpen	0,978	0,979	0,974	1,038
Luik	0,997	1,021	0,925	1,010
Gent	0,970	0,926	0,946	1,020
Charleroi	0,949	1,011	0,915	0,996
Tot17	0,980	0,981	0,948	1,014
Decl25000+				
Brussel	0,894	1,257	1,261	1,114
Antwerpen	0,831	1,228	1,171	1,069
Luik	0,804	0,864	1,059	1,008
Gent	0,907	1,298	1,256	1,117
Charleroi	0,673	0,782	0,968	0,882
Tot17	0,886	0,998	1,168	1,055

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS (2000).

De tabel bevestigt zeer duidelijk dat de lage inkomens oververtegenwoordigd zijn binnen de stadsmuren. Vooral de inkomens tot 12 500 euro kennen een sterke representatie in de centrale stadsgemeenten. Centrum Gent kent de sterkste vertegenwoordiging van inkomens van 0 tot 6 250 euro, de inkomens tussen 6 250 en 12 500 euro zijn het best vertegenwoordigd in Charleroi. Algemeen kunnen we dus stellen dat de stadsgemeenten relatief oververtegenwoordigd zijn in de lage inkomens en ondervertegenwoordigd in de hoge inkomens.

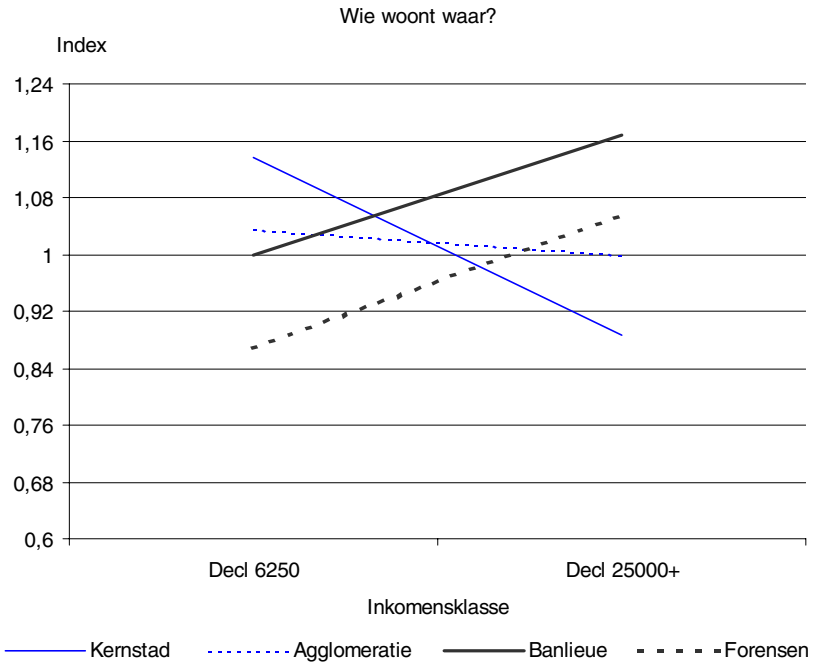
In de banlieue en forensenwoonzone zien we het tegenovergestelde fenomeen opduiken. Hier is een duidelijke ondervertegenwoordiging van lage inkomens te bespeuren, terwijl de hoge inkomenscategorieën hier sterk vertegenwoordigd zijn. Enige uitzondering wordt gevormd door de forensenwoonzone van Charleroi die oververtegenwoordigd is in inkomens tussen 6 250 en 17 500 euro en ondervertegenwoordigd in inkomens tussen 17 500 tot 25 000 euro.

We hebben eveneens de concentratie-indicatoren berekend voor alle Belgische steden¹ die een stadsgewest bepalen. Hier zien we dat de stadsgemeenten en de agglomeratiegemeenten oververtegenwoordigd zijn in de lage en middeninko-

1. Voor een rangschikking van Vlaamse gemeenten naar percentage hoge en lage inkomens op 1 januari 1999 verwijzen we naar de bijlagen (Bijlage 5).

mens, terwijl de hogere inkomens oververtegenwoordigd zijn in de banlieue en forensenwoonzones van die stadsgewesten. Onderstaande figuur stelt dat fenomeen visueel voor voor de lage (aangiften tot 6 250 euro) en hoge (aangiften vanaf 25 000 euro) inkomens.

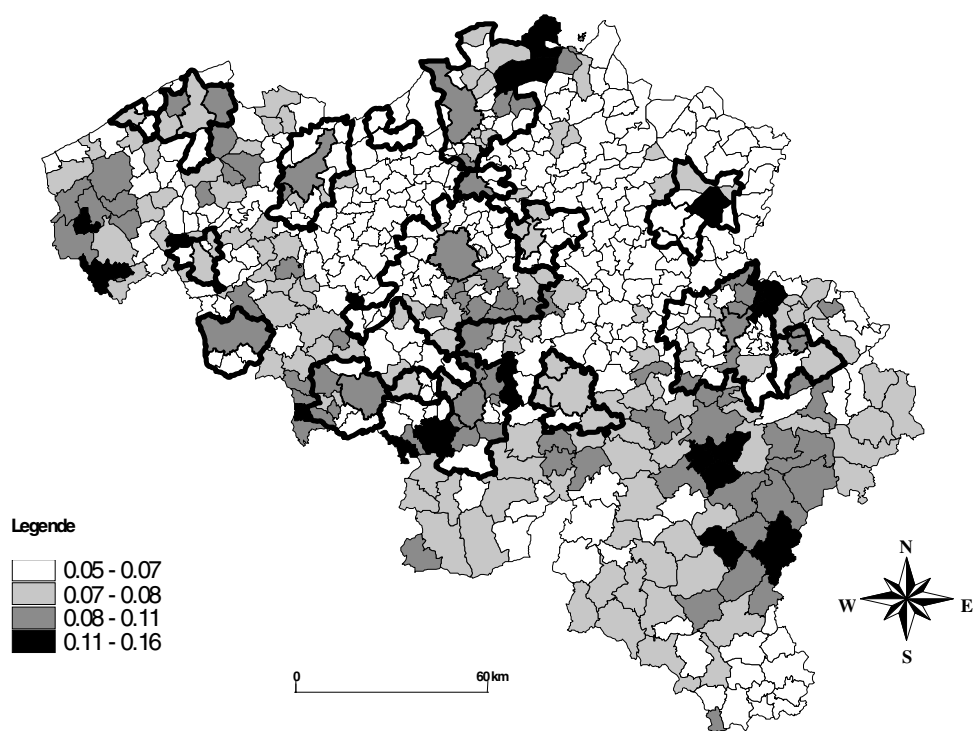
FIGUUR 17 - Stedelijke woonpatronen voor de 17 Belgische stadsgewesten voor hoge en lage inkomens anno 2000

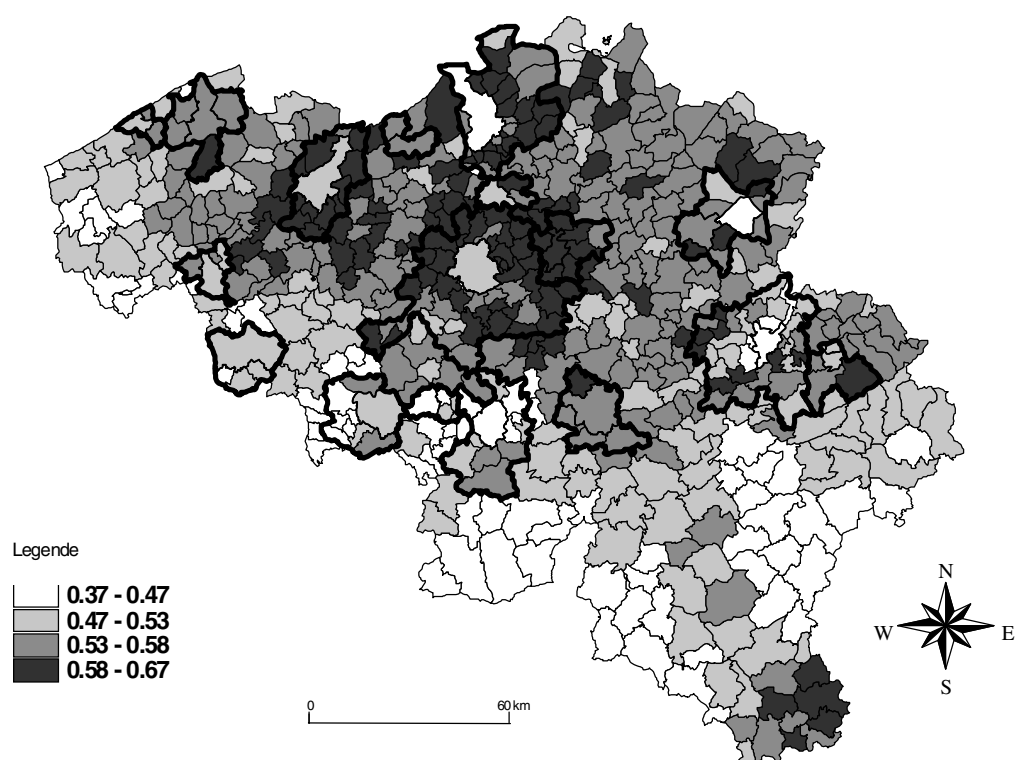
Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Ook onderstaande kaarten bevestigen dit verschijnsel. Ze laten een opvallende vertegenwoordiging van lage inkomens binnen de stadsgewesten zien, meer bepaald in de kernsteden van alle grote stadsgewesten. Daarnaast valt een regionaal onderscheid op. Lage inkomens komen relatief meer voor in het zuidelijk landsdeel. Vlaamse lage inkomens vinden we eerder geconcentreerd in de streek tussen Veurne, Diksmuide en Ieper.

FIGUUR 18 - Belgische inkomensverdeling voor inkomens tot 6 250 euro, 2000

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

FIGUUR 19 - Belgische inkomensverdeling voor inkomens vanaf 25 000 euro, 2000

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS.

Hoge inkomens vinden we dan weer bij voorkeur terug in Vlaanderen. Geklasseerd volgens stadsgewestonderdelen zien we een sterkere representatie in de banlieues en buiten het stadsgewest. Vooral de streek rond het Brussels stadsgewest valt op, met een sterke representatie in de banlieue en de Brusselse forensenwoonzone. In Wallonië is er één hoge-inkomensuitschieter, de streek rond Aarlen.

Bovendien blijkt uit recent onderzoek van Van Hecke (2002), waarbij de evolutie van het globale inkomensvolume en het inkomen per inwoner bestudeerd wordt voor de periode 1990-2000, dat de kloof tussen stadsgemeente en agglomeratie nog vergroot in de banlieue en de forensenwoonzone. In de banlieue neemt het inkomen per inwoner aanzienlijk sneller toe dan in de stadskern. Ter vergelijking: in de kernsteden van *Vlaanderen* nam het inkomensvolume met 40 % toe, het inkomen per inwoner met 43 %. In de banlieue nam het inkomen per inwoner met 51 % toe en het inkomensvolume met 62 %. Dat wijst duidelijk op een relatieve verarming van de stadskernen. In *Wallonië* is de situatie enigszins anders in die zin dat de agglomeraties gemiddeld ook arm zijn. In de Waalse banlieues was het inkomen 7 % hoger in 1990, 15 % hoger in 1999. In *Brussel*, ten slotte, bereikt de discrepantie een hoogtepunt. Het gemiddeld inkomen van de inwoners in de gemeenten van het stadsgewest buiten het Brussels Gewest was in 1990 nog 20 % hoger, in 1999 maar liefst 34 %.

3. Gevolgen voor stedelijke inkomensverdeling

Het minder voorkomen van hoge inkomens in de stadscentra geeft aanleiding tot *fiscale rechtvaardigheidsproblemen*. Vaak is het immers zo dat de stadsvlucht of de 'ruimtelijke uitzaaiing' mensen beweegt die zich in de hoogste inkomenscategoriën bevinden en/of waarvan beide partners tewerkgesteld zijn. Wanneer deze hogere inkomens of tweeverdieners de stad verlaten, lijden de stadsfinancien daar logischerwijze onder. De steden zullen aldus een dubbel nadeel ondervinden:

- 1) De financiële draagkracht van de stad zal sneller achteruitgaan dan het aantal inwoners. De omgekeerde tendens doet zich voor in de suburbane gemeenten. Voor de stedelijke inwoners betekent dit dat zij het slachtoffer zijn van een herverdelingsmechanisme: de blijvende lasten moeten door een kleinere groep gedragen worden, zodat de fiscaliteit voor de stedelijke inwoners hoger is dan elders.
- 2) De stadsvlucht tast de kwaliteit van de leefomgeving in de stadscentra aan: er is residentiële en economische leegstand, verkeerscongestie, geluidsoverlast door het pendelverkeer, onderbenutting van collectieve dienstverlenende uitrusting enz.

D. Economische activiteiten

Nu we weten waar verschillende inkomensklassen zich gaan vestigen, kijken we in dit deel naar een mogelijke bron van deze inkomens, met name werkgelegenheid en beroepsklassen. Hiervoor maken we gebruik van enkele indicatoren, teruggevonden in de literatuur over lokalisatie van economische activiteiten. Onze voornaamste drijfveer is een indicatie vinden over de hoedanigheid van ge-

meenten. We willen zo immers bepalen of een gemeente als hoofdfunctie wonen dan wel werken heeft.

1. Woon- versus werkgemeenten

Om het onderscheid te maken tussen residentiële gemeenten en gemeenten die in hoofdzaak werkgelegenheid aanbieden, kijken we in de eerste plaats naar de *werk-wooncoëfficiënt*. De *werk-wooncoëfficiënt* geeft de verhouding weer tussen het aantal werk- en woonplaatsen in een gemeente voor de beroepsbevolking. Uit de tabel blijkt dat Zaventem het lijstje aanvoert met een coëfficiënt van 2,75. Dit betekent dat de beroepsbevolking die in Zaventem werkt ongeveer 3 keer groter is dan de beroepsbevolking die in Zaventem woont. Dit brengt belangrijke beleidsimplicaties met zich mee omdat Zaventem en ook Machelen en Brussel voor een aanzienlijk deel bepaald worden door de dagelijkse pendel uit de omliggende gemeenten. Een logisch gevolg is dan ook dat het Brusselse stadsgewest¹ zich ruimtelijk erg ver gaat uitspreiden. De forensenwoonzone van het Brussels stadsgewest telt maar liefst 66 gemeenten. In een onderzoek van Juchtmans et al. (Monografie 11B, 1999) vinden we zelfs terug dat de Brusselse agglomeratie haar werkers recruteert uit alle Belgische gemeenten!

TABEL 26 - Werk-wooncoëfficiënt

	NIS	Gemeente	Werk-wooncoëfficiënt
1	23094	ZAVENTEM	2,75
2	23047	MACHELEN	1,59
3		BRUSSEL19	1,53
4	73028	HERSTAPPE	1,42
5	11050	WIJNEGEM	1,35
6	71016	GENK	1,34
7	13040	TURNHOUT	1,32
8	71022	HASSELT	1,29
9	37017	WIELSBEKE	1,29
10	11002	ANTWERPEN	1,28
11	23098	DROGENBOS	1,27
12	23088	VILVOORDE	1,26
13	84077	LIBRAMONT-CHEVIGNY	1,26
14	24062	LEUVEN	1,24
15	62063	LUIK	1,24
16	38025	VEURNE	1,24
17	72029	OVERPELT	1,24
18	44021	GENT	1,23

1. Zaventem en Machelen zijn beiden agglomeratiegemeenten van het Brusselse stadsgewest.

	NIS	Gemeente	Werk-wooncoëfficiënt
19	61031	HUY	1,18
20	52063	SENEFFE	1,18
21	25121	OTTIGNIES-LOUVAIN-LA-NEUVE	1,16
22	63023	EUPEN	1,16
23	85047	ROUVROY	1,15
24	13011	HERENTALS	1,14
25	11029	MORTSEL	1,14
...			
44	52011	CHARLEROI	0,97

Bron: NIS, Volkstelling 1991.

Voor de andere grootsteden zien we dat Antwerpen¹ nog net binnen de top-10 valt met een werkgelegenheidscoëfficiënt van 1,28. Ook Luik en Gent hebben een betrekkelijke hoge coëfficiënt. Enkel Charleroi valt op door zijn lage positie in de rangschikking. De coëfficiënt voor Charleroi situeert zich zelfs onder de grens van 1, wat betekent dat Charleroi meer woon- dan werkplaatsen aanbiedt aan haar bevolking.

Een tweede indicator om na te gaan in hoeverre gemeenten woon- dan wel werkplaatsen zijn, is volgende index te berekenen:

$$ICr_i = x_i/X/p_i/P$$

waarbij

- x_i : economische activiteit (tewerkstelling) van de ruimtelijke entiteit i
- X : totale economische activiteit territorium
- p_i : bevolking in ruimtelijke entiteit i
- P : totale bevolking territorium

Die concentratie-index bestaat erin het aandeel van de economische activiteit te berekenen van een bepaalde plaats i en die te vergelijken met het bevolkingsaandeel in de totale bevolking. Die index geeft dan weer welke gemeenten een activiteitsniveau hebben dat sterk uitstijgt boven hun bevolkingsniveau. Een waarde groter dan 1 duidt op een sterkere concentratie van activiteiten dan van de bevolking. In 1991 zag de toestand er als volgt uit.

1. Uit de studie van Decrop (2002) blijkt bovendien dat de zone Brussel maar liefst 25 % van alle banen aanbiedt (17 % voor Brussel-centrum!), op afstand gevolgd door de zone Antwerpen (respectievelijk 10,3 en 7,7 %).

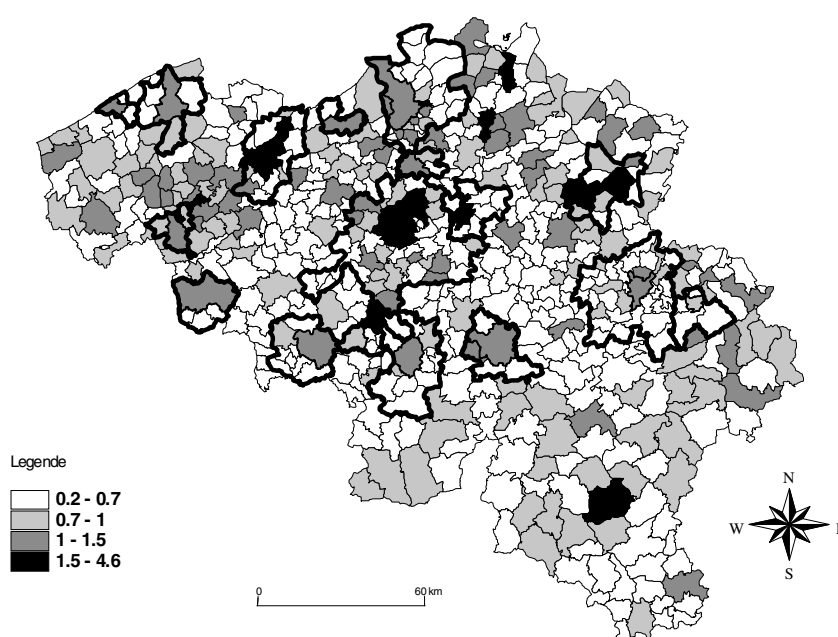
TABEL 27 - Top-20 concentratie-index, 1991

	NIS	Gemeente	Code	Icr _i
1	23094	ZAVENTEM	2	4,06
2	23047	MACHELEN	2	2,93
3	23098	DROGENBOS	2	2,06
4	13040	TURNHOUT	99	1,99
5	73028	HERSTAPPE	4	1,99
6		BRUSSEL19	1	1,99
7	23088	VILVOORDE	2	1,94
8	71022	HASSELT	1	1,93
9	37017	WIELSBEKE	99	1,85
10	24062	LEUVEN	1	1,83
11	85047	ROUVROY	99	1,74
12	11050	WIJNEGEM	3	1,72
13	11002	ANTWERPEN	1	1,71
14	25044	ITTRE	3	1,70
15	44021	GENT	1	1,65
16	34023	KUURNE	2	1,65
17	71016	GENK	1	1,65
18	72029	OVERPELT	99	1,61
19	13011	HERENTALS	99	1,60
20	34022	KORTRIJK	1	1,60
...				
24	62063	LUIK	1	1,51
43	52011	CHARLEROI	1	1,24

Bron: NIS, eigen berekening.

Voornamelijk stadscentra- en agglomeratiegemeenten voerden de rangschikking aan in 1991.

In 2000 zijn 106 gemeenten (ongeveer 20 %) zogenaamde 'werkgemeenten' volgens die indicator (waarde groter of gelijk aan 1). 106 gemeenten hebben een groter aandeel aan economische activiteit dan aan bevolking. Op de kaart valt af te lezen dat deze werkgemeenten zich voornamelijk situeren binnen de stadsgewesten. Het zijn met andere woorden agglomeratie-, stadscentragemeenten of kleinere regionale steden die geen stadsgewest gevormd hebben.

FIGUUR 20 - Index relatieve economische activiteit op relatieve bevolking, 2000

Bron: NIS, eigen berekening.

TABEL 28 - Top-20 concentratie-index, 2000

	NIS	Gemeente	Code	ICr _i
1	23094	ZAVENTEM	2	4,61
2	23047	MACHELEN	2	3,30
3	11050	WIJNEGEM	3	2,10
4	37017	WIELSBEKE	99	1,83
5	71022	HASSELT	1	1,77
6	24062	LEUVEN	1	1,78
7	13040	TURNHOUT	99	1,76
8	23088	VILVOORDE	2	1,72
9		BRUSSEL19	1	1,66
10	23098	DROGENBOS	2	1,63
11	52063	SENEFFE	4	1,63
12	13011	HERENTALS	99	1,63
13	44021	GENT	1	1,62
14	84077	LIBRAMONT-CHEVIGNY	99	1,62
15	34023	KUURNE	2	1,59
16	71016	GENK	1	1,57
17	23081	STEENOKKERZEEL	3	1,55
18	72029	OVERPELT	99	1,53
19	63023	EUPEN	99	1,51

	NIS	Gemeente	Code	ICr _i
20	11001	AARTSELAAR	2	1,51
...				
23	11002	ANTWERPEN	1	1,46
32	62063	LUIK	1	1,36
83	52011	CHARLEROI	1	1,06

Bron: NIS, eigen berekening.

In de rangschikking lijkt er niet zo heel veel veranderd de afgelopen tien jaar. Toch zijn er enkele markante feiten, waaronder de vaststelling dat voor de grootsteden de indices in elk geval gedaald zijn. Vermoedelijk is dat toe te schrijven aan een lichte daling in tewerstellingsplaatsen gelet op de tendens tot deconcentratie en suburbanisatie van werkgelegenheid (Decrop, 2002).

Brussel en Gent blijven in de top-20 (respectievelijk de 9^e en 13^e plaats), terwijl Antwerpen zakt naar de 23^e plaats, Luik de 32^e plaats en Charleroi komt op de 83^e plaats. Brussel lijkt aan belang ingeboet te hebben in vergelijking met de vorige tabel. Dit kan verklaard worden door het feit dat in sommige gemeenten van Brussel19 de residentiële functie de bovenhand haalt op de werkgelegenheid. Wanneer we Brussel19 wat nauwkeuriger gaan bekijken, zien we immers aanzienlijke verschillen opduiken. De hoogste index wordt door de centrumgemeente Brussel ingenomen, wat niet verwonderlijk is gelet op de sterke aanwezigheid van administratieve en financiële dienstverlening. Daarna volgen Evere en Sint-Joost-ten-Node. Gemeenten als Koekelberg, Ganshoren, Jette, Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Pieters-Woluwe Sint-Agatha-Berchem en Schaarbeek bezitten dan weer een sterk residentiële functie.

TABEL 29 - Tabel 29: Concentratie-index voor Brussel19, 2000

	NIS	Gemeente	ICr _i
1	21004	BRUSSEL	4,40
2	21006	EVERE	2,12
3	21014	SINT-JOOST-TEN-NODE	2,05
4	21018	SINT-LAMBRECHTS-WOLUWE	1,61
5	21009	ELSENE	1,52
6	21005	ETTERBEEK	1,48
7	21013	SINT-GILLIS	1,46
8	21007	VORST	1,32
9	21001	ANDERLECHT	1,25
10	21017	WATERMAAL-BOSVOORDE	1,23
11	21002	OUDERGEM	1,19
12	21016	UKKEL	1,07
13	21015	SCHAARBEEK	0,95
14	21003	SINT-AGATHA-BERCHEM	0,92

	NIS	Gemeente	ICr _i
15	21019	SINT-PIETERS-WOLUWE	0,91
16	21012	SINT-JANS-MOLENBEEK	0,90
17	21010	JETTE	0,76
18	21008	GANSHOREN	0,63
19	21011	KOEKELBERG	0,58

Bron: NIS, eigen berekening.

2. Belgische beroepsbevolking

Nu we een idee hebben over woon- en werkgemeenten, kijken we in deze paragraaf naar het al dan niet geconcentreerd wonen van de Belgische beroepsbevolking. Vervolgens zal dat gegeven vergeleken worden met de concentratie van werkplaatsen¹. Wanneer we immers zouden bekomen dat de werkgelegenheid sterk geconcentreerd is, maar de beroepsbevolking eerder diffuus woont, dan zal dat een aantal implicaties met zich mee brengen op het vlak van transport. De beroepsbevolking moet zich immers kunnen verplaatsen naar haar plaats van tewerkstelling.

a. Indicatoren

In de volgende tabel werden de indicatoren berekend voor bezoldigd werk voor het jaar 1990. Hieruit blijkt dat dit soort werk veel sterker geconcentreerd is dan de werkende bevolking voor 1991² en zelfs dan de totale bevolking. Dit is in hoofdzaak toe te schrijven aan het feit dat bezoldigd werk de bevolking indeelt naar werkplaats, terwijl de term beroepsbevolking de bevolking beschrijft naar woonplaats. Deze resultaten leren ons dat werkplaatsen een veel sterkere concentratie kennen dan de werkende bevolking gecatalogeerd naar plaats van residentie, of economische werkplaatsen kennen een sterkere agglomeratiekracht dan de woonsten van haar werknemers. Deze vaststelling werd ook door Caruso³ (2001) gemaakt in zijn rapport over peri-urbanisatie in Europa voor het jaar 1997.

TABEL 30 - Indicatoren voor bezoldigd werk (1990), beroepsbevolking en totale bevolking (1991)

	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini
Bezoldigd werk	0,048	0,569	0,740	0,660
Beroepsbevolking	0,013	0,417	0,527	0,509
Totale bevolking	0,015	0,422	0,535	0,514

Bron: Volkstelling 1991 NIS, eigen berekening.

1. Voor een vergelijking van de dynamiek van de geografische concentratie van werk en bevolking over het laatste decennium, zie Decrop (2002).
2. Bij gebrek aan gedetailleerde gegevens gebruiken we hier de gegevens van de volkstelling van 1991.
3. Geoffrey Caruso, *Peri-urbanisation: the situation in Europe*, Report prepared for the *Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale, Ministère de l'Aménagement du Territoire et de l'Environnement*, France, December 2001.

Ook voor het jaar 2000 werd een analoge berekening doorgevoerd. Hieruit blijkt dat de tewerkstelling sterker geconcentreerd is dan de totale bevolking. Tewerkstelling kent dus een sterkere agglomeratietendens dan bevolking.

TABEL 31 - Indicatoren voor totale tewerkstelling en bevolking, 2000

	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini
Tottewerk	0,033	0,511	0,673	0,599
Bevolking	0,014	0,413	0,524	0,523

b. Beroepsklassen

Ten slotte werd nagegaan wat de invloed van het beroep is op het woonpatroon van de Belgische bevolking. Landbouwers zullen bijvoorbeeld een veel verspreider woonpatroon vertonen dan kaderleden. Dit komt omdat de 'werkplaats' van landbouwers erg verspreid ligt en voornamelijk afhangt van natuurlijke liggingfactoren zoals bijvoorbeeld beschikbaarheid en vruchtbaarheid van de bodem.

TABEL 32 - Concentratie-indicatoren voor beroepsklassen per woonplaats, 1991

	Herf	Rang	Hoover	Rang	Mila	Rang	Gini	Rang
1	0,016	4	0,437	5	0,557	5	0,534	6
2	0,022	1	0,484	1	0,594	2	0,596	1
3	0,017	3	0,462	2	0,574	4	0,566	2
4	0,014	5	0,440	4	0,553	6	0,536	5
5	0,003	10	0,268	10	0,419	10	0,348	10
6	0,010	7	0,418	7	0,520	8	0,519	7
7	0,011	6	0,399	9	0,509	9	0,490	9
8	0,007	9	0,414	8	0,521	7	0,506	8
9	0,018	2	0,447	3	0,574	3	0,543	4
10	0,008	8	0,437	5	0,599	1	0,557	3

Bron: Volkstelling 1991 NIS, eigen berekening.

met

- 1: wetenschappers of vrije beroepen
- 2: bedrijfsleiders, directeuren of kaderpersoneel
- 3: kantoorbedienden
- 4: handel, personeel in de handel of verkopers
- 5: landbouwers, vissers of houthakkers
- 6: technische beroepen
- 7: beroepen in transport of communicatiebedrijven
- 8: ambachtlieden, werknemers in de nijverheid

- 9: beroepen in sport en ontspanningsbedrijven
- 10: beroepsmilitairen

De beroepsklasse van 'landbouwers, vissers of houthakkers' kent, zoals verwacht, de meest diffuus verspreide werkers. Dit is toe te schrijven aan het feit dat werkenden in deze bedrijfstak een veel korter dan gemiddelde woon-werkafstand kennen (Zonnenberg, 1990). Veel beoefenaars van die beroepscategorie wonen immers aan of in hun bedrijf. Gezien landbouw de meest verspreide sector is in het Belgisch economisch landschap, vormt dit een verklaring voor de verspreiding van zijn beoefenaars.

De klasse van bedrijfsleiders, directeuren en kaderpersoneel kent dan weer de hoogste concentratie. De verstedelijkingsmonografie (nr. 11A) onderschrijft die stelling door de sociale patronen van de vijf grootste stadsgewesten onder de loep te nemen. Dat onderzoek gebeurt op buurtniveau (in tegenstelling tot het gemeentelijk niveau dat in deze paper toegepast wordt). Wanneer we bijvoorbeeld het Brusselse stadsgewest bekijken, merken we dat de hogere sociale klassen (waarmee werkgevers, kaderleden en vrije beroepen bedoeld worden) vooral in het zuidoostelijk deel van het stadsgewest wonen, wat een erg bosrijke en groene omgeving is. Een klein aantal buurten telt zelfs meer dan 50 % werkgevers, zelfstandigen en bedrijfshoofden in dienstverband (Mérenne-Schoumaker et al., 1998). We merken dus dat de beroepsklasse van bedrijfsleiders, directeuren en kaderpersoneel samenclustert in een beperkt aantal gemeenten en zelfs woonbuurten¹. De hoge waarden voor de indicatoren die we hier terugvinden, onderschrijven deze stelling.

E. Schoolpopulatie

Nu we een idee hebben over de verdeling van de beroepsbevolking over het Belgisch landschap, kijken we in dit deel naar de concentratie van de schoolgaande populatie. Wanneer we de schoolbevolking² bekijken, zien we dat die minder geconcentreerd is dan de totale bevolking (vb. Gini is 0,503 voor de totale schoolgaande populatie, terwijl het 0,514 is voor de gehele bevolking). Dat kunnen we echter nuanceren door de totale schoolgaande bevolking in te delen naar het gevolgde type onderwijs. We merken dat het hoger onderwijs het sterkst geconcentreerd is, terwijl de inwoners die middelbaar onderwijs volgen, het meest diffuus verspreid zijn. Dat klopt met onze intuïtie, gezien inwoners die hoger onderwijs volgen, zich vaak vestigen in de buurt van de onderwijsinrichting, wat een zekere vorm van agglomeratie verklaart. Studentenkamers en kleine studio's in de onmiddellijke nabijheid van een instituut voor hogere opleiding, samen met de meer 'volwassen' leeftijd van deze groep, verklaren de 'trek' naar gemeenten met hogescholen en universiteiten. Lagere en middelbare scholen zijn dan weer veel sterker verspreid over het Belgisch landschap: hun verdeling sluit nauwer aan bij de algemene woontendens van de bevolking.

-
1. De concentratie op gemeentelijk niveau is hoofdzakelijk te verklaren door de nabijheid van het werk. De concentratie op buurtniveau is eerder toe te schrijven aan de aantrekkelijke omgeving (*aménités*) en de vastgoedprijzen.
  2. Bij deze berekeningen werd gebruik gemaakt van gegevens over de schoolbevolking toegewezen volgens wettelijke verblijfplaats. Deze cijfers duiden dus niet op de plaats van de onderwijsinrichting, maar hebben als basis de domicilie van de leerling.

TABEL 33 - Indicatoren voor de schoolgaande bevolking naar woonplaats

	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini
Lagere	0,014	0,406	0,518	0,502
Middelbaar	0,011	0,401	0,509	0,498
Hoger	0,015	0,436	0,552	0,540
Tot. school	0,013	0,407	0,517	0,503
Bevolking	0,015	0,422	0,535	0,514

Bron: Volkstelling 1991 NIS, eigen berekening.

In wat volgt, zijn we ook nagegaan of de bevolking een agglomeratietendens ondervindt naargelang het behaalde diploma. In de literatuur wordt er immers gesproken over *ruimtelijke segregatie van hoogopgeleiden* (Willaert, 1999).

TABEL 34 - Indicatoren voor behaalde diploma's

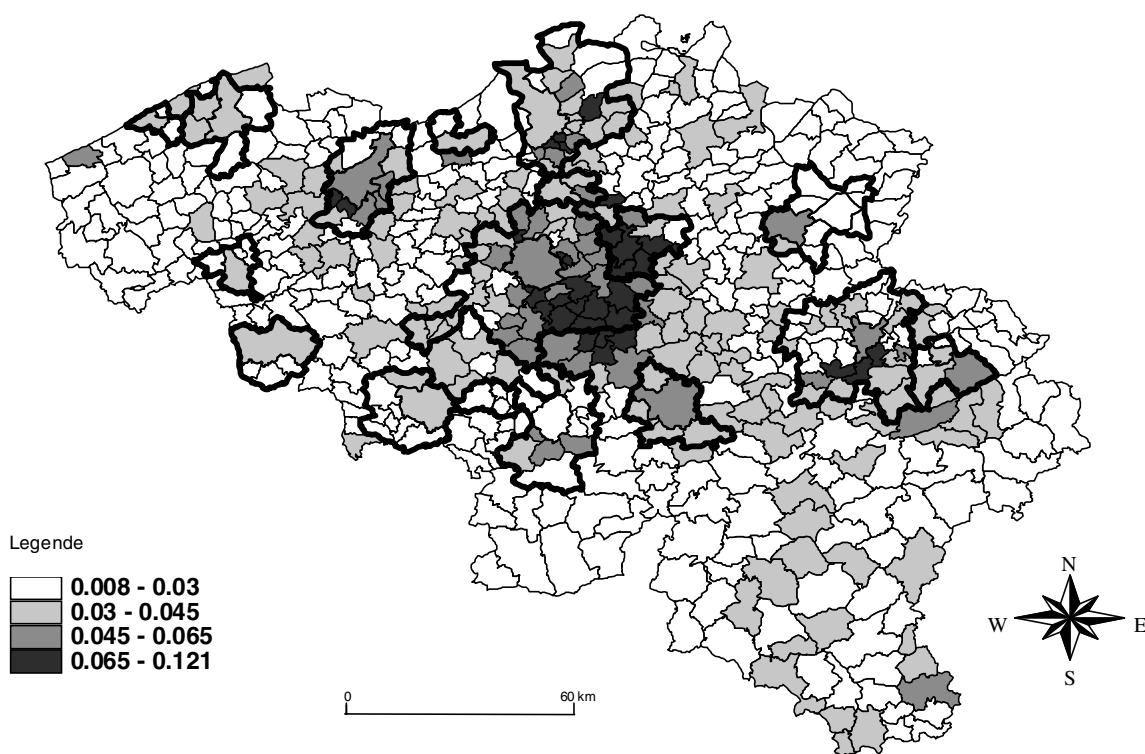
	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini
Lager onderwijs	0,009	0,403	0,512	0,508
Lager middelbaar	0,011	0,403	0,517	0,505
Hoger middelbaar	0,012	0,425	0,534	0,523
pedKT	0,010	0,405	0,523	0,501
Andere niet-univ.	0,017	0,497	0,572	0,558
Univ.	0,030	0,512	0,643	0,622
Buitenlands diploma	0,069	0,620	0,770	0,736

Bron: Volkstelling 1991 NIS, eigen berekening.

Bovenstaande tabel bevestigt dit vermoeden. We leiden hieruit af dat hoe hoger het laatst behaalde diploma, hoe sterker de concentratie. Zo wordt hier inderdaad onderschreven dat de hoogopgeleide universitaire sterk gaan samenclusteren. Waar die concentratie plaatsvindt, kunnen we echter uit deze gegevens niet afleiden. Daarvoor doen we een beroep op onderstaand cartografisch materiaal. We merken een concentratie van afgestudeerde universitaire in de nabijheid van hun alma mater. Dat verklaart de hoge concentratie jonge afgestudeerden in Luik, Namen, Louvain-la-Neuve en de Leuvense regio (zie ook Tratsaert, 1999). Tevens is het zo dat de onmiddellijke nabijheid van die alma mater vaak een uitstekende uitvalsbasis vormt om te pendelen naar de job. Wanneer we dat bijvoorbeeld op de regio Leuven¹ toepassen, zien we dat deze streek (met inbegrip van Bierbeek, Holsbeek, Oud-Heverlee, Herent, Rotselaar, Tielt-Winge en Lubbeek) een ideale ligging vertoont voor de pendel naar Brussel of Haasrode. Leuven zelf en de regio rond Leuven bieden dan ook heel wat interessante jobs voor hoogopgeleide mensen.

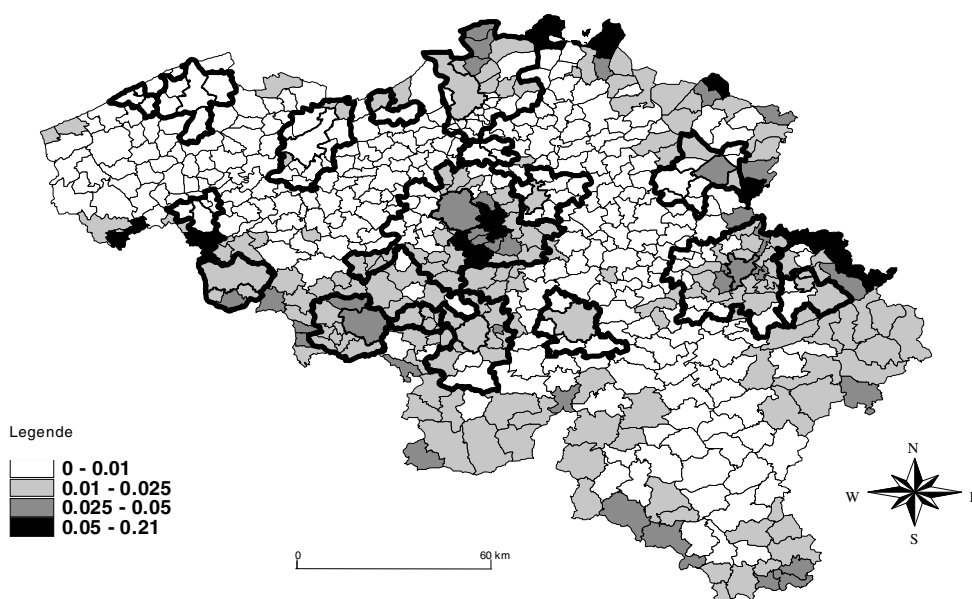
1. Voor een bijkomende bespreking over Leuven, zie bijlage 6.

FIGUUR 21 - Concentratie universitair afgestudeerden, 1991

Bron: Volkstelling 1991 NIS, eigen berekening.

Voor de bevolking met een buitenlands diploma zien we een ander fenomeen. Een sterke concentratie van die gediplomeerden bevindt zich in de grensgemeenten. Dit is hoogstwaarschijnlijk toe te schrijven aan het feit dat die inwoners vaak een betere toegang hebben (dichterbij) tot een buitenlandse universiteit (in het buurland) en kiezen er dus voor om hun studies net over de grens te volbrengen. De toegevoegde waarde van een buitenlands diploma is dan een surplus. Daarnaast zien we ook een sterke concentratie in Brussel. Dat kan verklaard worden door het aantal topfunctionarissen en hoge ambtenaren die buitenlandse academische graden behaald hebben.

FIGUUR 22 - Concentratie afgestudeerden met buitenlands diploma, 1991

Bron: Volkstelling 1991 NIS, eigen berekening.

F. Buitenlanders¹

Als afsluiter kijken we naar een bepaalde subgroep van de bevolking die op het Belgisch territorium resideert, met name buitenlanders. Uit de volkstelling van 1991 leiden we af dat in 1991 900 855 vreemdelingen resideerden op Belgische bodem, waarvan 485 064 mannen (54 %) en 415 791 vrouwen (46 %). In 2000 waren de buitenlanders iets minder talrijk met een aantal van 897 110 (465 903 mannen, 431 207 vrouwen). De verdeling van de buitenlanders over het grondgebied ziet er als volgt uit.

1. Gewesten

TABEL 35 - Percentage buitenlanders en aandeel in de bevolking

	% buitenlanders	% bevolking 91	% bevolking 2000
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	30,15 %	28,47 %	28,52 %
Vlaams Gewest	28,73 %	4,49 %	4,94 %
Waals Gewest	41,12 %	11,38 %	9,88 %
België	100,0 %	9,03 %	8,76 %

Bron: Volkstelling 1991 NIS, eigen berekening.

1. Voorzichtigheid is geboden bij de interpretatie van deze paragraaf wegens twee mogelijke oorzaken van vertekening. Enerzijds is er het probleem van illegalen. Illegalen worden niet opgenomen in de volkstellingen omdat ze geen wettelijke en geregistreerde verblijfplaats in België hebben. Ten tweede dienen we rekening te houden met naturalisaties en regularisaties. Dergelijke procedures geven immers aanleiding tot een vertekening omdat buitenlanders hierdoor als Belg geboekstaafd staan in de databestanden en niet langer opgenomen worden als 'vreemdeling'.

De kolom ‘% buitenlanders’ geeft de verdeling van het totale aantal buitenlanders over het Belgisch territorium weer. Hieruit leiden we af dat het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ongeveer één derde van het vreemdelingenbestand voor zijn rekening neemt op een oppervlakte die niet eens één procent van het totale Belgische grondgebied bestrijkt. Het Vlaams Gewest daarentegen beslaat iets minder dan de helft van het Belgische territorium, maar neemt maar één vierde van de buitenlanders op in zijn grondgebied. De overblijvende 40 % verblijft in het Waals Gewest.

De kolommen ‘% bevolking 91’ en ‘% bevolking 2000’ geven de relatieve verhoudingen weer van buitenlanders op de totale bevolking van de gewesten. Zo bekeken zien we dat in Brussel de vreemdelingen ongeveer 30 % van de bevolking uitmaken. In Vlaanderen is dit een kleine 5 % en ongeveer 10 % van de Waalse bevolking is ‘vreemd’. In bijlage wordt een opdeling gemaakt naar regionale spreiding van buitenlanders waarbij een onderscheid gemaakt wordt naar binnen en buiten agglomeraties en naar verschillende nationaliteiten.

2. Gemeenten

Het absolute aantal buitenlanders is het hoogst in Brussel. De grootsteden Antwerpen en Luik nemen de tweede en derde plaats in, gevolgd door Charleroi en La Louvière. Gent bevindt zich ook nog steeds in de top-10 met een vreemdelingenbestand van 14 788 vreemdelingen.

TABEL 36 - Absoluut aantal buitenlanders in België (2001)

	NIS	Gemeente	Code	Vreemd2001	Totbev2001
1		BRUSSEL19	1	260 623	973 565
2	11002	ANTWERPEN	1	50 756	447 664
3	62063	LUIK	1	29 853	184 604
4	52011	CHARLEROI	1	29 476	200 389
5	55022	LA LOUVIERE	1	15 457	76 504
6	44021	GENT	1	14 788	225 422
7	53053	MONS	1	12 700	90 612
8	71016	GENK	1	10 496	62 912
9	62096	SERAING	2	9 591	60 374
10	24062	LEUVEN	1	7 560	88 616

Bron: Rijksregister 2001, eigen berekening.

3. Concentratie

Na deze algemene informatie is het interessant de vraag te stellen in welke mate buitenlanders geconcentreerd wonen. We staven die concentratiestelling met de intussen vertrouwde indicatorenberekening. We willen met andere woorden nagaan of buitenlanders eerder geconcentreerd wonen, of eenmaal in België aangekomen zich gelijkmatig gaan verspreiden over de 589 Belgische gemeenten. De indicatoren laten niets aan de verbeelding over en wijzen duidelijk in de richting van een zeer sterke agglomeratie. Dat blijkt duidelijk uit de vergelijking met de concentratie-indicatoren voor de totale bevolking die we toegevoegd hebben ter vergelijking.

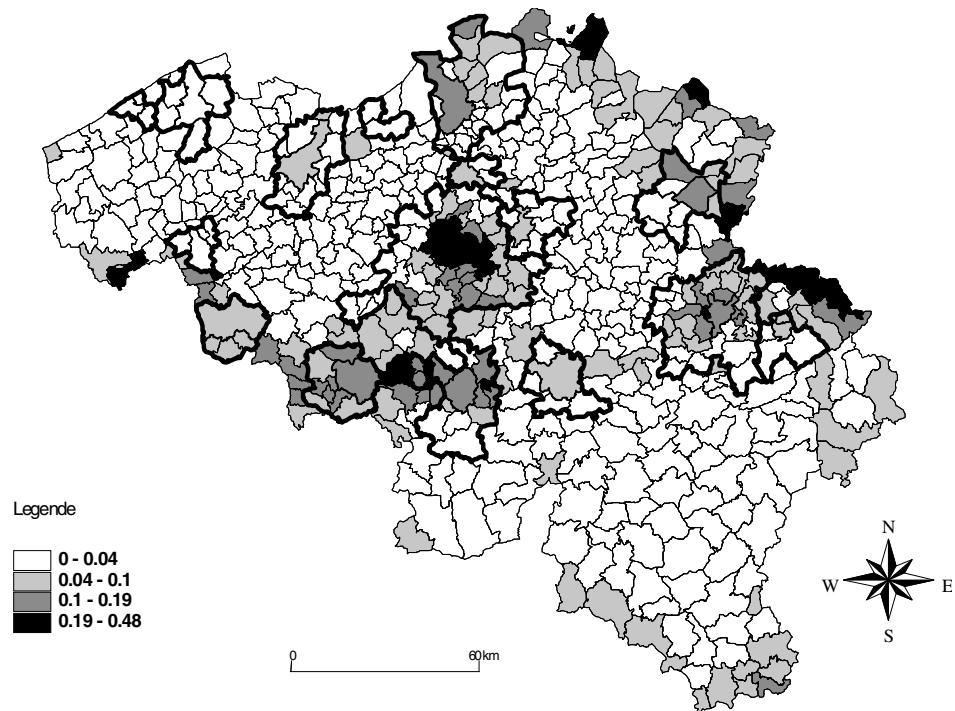
TABEL 37 - Indicatoren voor de vreemde bevolking in België, 1981, 1991, 2001

	Herfindahl	Hoover	Milanovic	Gini
Buitenlanders				
1981	0,084	0,701	0,839	0,807
1991	0,101	0,705	0,845	0,803
2001	0,103	0,668	0,816	0,769
Totale bevolking				
1981	0,016	0,434	0,549	0,532
1991	0,015	0,422	0,535	0,514
2000	0,014	0,413	0,524	0,505

Bron: Volkstelling 1981, 1991 NIS, Rijksregister 2001, eigen berekening.

Vreemdelingen wonen dus sterk geconcentreerd. Uit de Herfindahl-index verkrijgen we zelfs het interessante resultaat dat wanneer buitenlanders zich op een uniforme manier zouden verspreiden ze slechts in 10 gemeenten zouden resideren ($1/H$ is immers ongeveer 10). Wat eveneens opvalt, is dat de *ruimtelijke concentratie* van buitenlanders zich niet lijkt door te zetten (zie ook Van Hecke, 2002). Volgens Van Hecke geldt dat voor zowel het Vlaams als Waals Gewest en eveneens voor de meer recente periode 1991-2001, wat ook blijkt uit onze cijfers.

Onderstaande kaart illustreert die sterke concentratie. Hieruit valt af te lezen dat slechts enkele gemeenten een sterke concentratie van buitenlanders op hun grondgebied kunnen vaststellen. Deze gemeenten zijn ofwel stadscentragedemeenten zoals Brussel, Antwerpen, Luik, ..., ofwel gemeenten die zich langs de grens met één (of meerdere) van de buurlanden bevinden.

FIGUUR 23 - Relatief aandeel buitenlanders per gemeente, 2001

Bron: Eigen berekening op gegevens NIS, 2001.

Onderstaande tabel detailleert deze stelling. Raeren, een landelijk plaatsje in het arrondissement Verviers nabij het drielandenpunt, voert de rangschikking van relatieve concentratie van buitenlanders aan. Bijna de helft van zijn inwonersbestand bestaat uit buitenlanders. Buurdorpje Kelmis bekleedt de derde plaats. Een groot aandeel van hun 'vreemde bevolking' zijn 'buren', nl. Duitsers en Nederlanders. In 1991 woonden in Raeren nog 3 454 Duitsers (bijna 40 %), 24 Luxemburgers en 150 Nederlanders (bijna 2 %). In Kelmis woonden 2 276 Duitsers (+/-25 %) en 188 Nederlanders (2 %). Baarle-Hertog dat de tweede plaats inneemt, is dan weer de bekende Belgische enclave in Nederland. Uit de volkstelling van 1991 leren we dat op een populatie van 2 126 Baarle-Hertogenaars 742 Nederlanders woonden. De Nederlanders maakten dus 35 % uit van het Baarle-Hertogs bevolkingsbestand. Die groep buitenlanders heeft dus een buurnationaliteit, maar woont in België omwille van gunstige fiscale voorwaarden of interessante vastgoedopportuniteiten.

Groot-Brussel neemt een vierde plaats in, met een aandeel van iets minder dan 30 % vreemdelingen op de totale Brusselse bevolking. Dit percentage bestaat eigenlijk uit twee subgroepen. Een eerste groep zijn de EU-topfunctionarissen die voornamelijk in de Brusselse agglomeratie en banlieue (Kraainem, Tervuren, Wezembeek-Oppem, Overijse, ...) gaan resideren. Uit een recent onderzoek van Professor Meert (KUL) blijkt evenwel dat EU-burgers de weg naar de stad hebben (terug)gevonden. Vooral Brussel-centrum is een trekpleister geworden voor Nederlanders, maar ook Britten, Duitsers en Fransen verkiezen de laatste jaren de hoofdstad boven de zogenaamde faciliteitengemeenten¹. Een tweede groep zijn niet-EU burgers die vaak tot de lage inkomensklassen behoren.

1. Zie Peter De Rop, *Buitenlanders herontdekken de stad*, Het Nieuwsblad, 28 september 2002.

De andere grootsteden hebben een gevoelig lager percentage vreemdelingen onder hun inwoners. Luik bevindt zich op de 32^e plaats, Charleroi op de 37^e plaats, Antwerpen bekleedt de 64^e plaats en Gent neemt de 117^e plaats in. Hun vreemdelingenbestand bestaat voornamelijk uit niet-EU-burgers.

TABEL 38 - Absoluut en relatief aandeel vreemdelingen per gemeente, 2001

	NIS	Gemeente	Code	Vreemd2001	Totbev2001	Vr/tot
1	63061	RAEREN	99	4 663	9 715	48,00 %
2	13002	BAARLE-HERTOG	99	836	2 191	38,16 %
3	63040	KELMIS	99	3 263	10 100	32,31 %
4		BRUSSEL19	1	260 623	973 565	26,77 %
5	62093	SAINT-NICOLAS	2	6 048	22 900	26,41 %
6	23099	KRAAINEM	2	3 133	12 863	24,36 %
7	72037	HAMONT-ACHEL	99	3 276	13 661	24,00 %
8	24104	TERVUREN	2	4 775	20 228	23,61 %
9	73042	LANAKEN	99	5 331	23 906	22,30 %
10	63048	LONTZEN	99	1 113	5 062	22,00 %
...						
32	62063	LUIK	1	29 853	184 604	16,17 %
37	52011	CHARLEROI	1	29 476	200 389	14,71 %
64	11002	ANTWERPEN	1	50 756	447 664	11,34 %
117	44021	GENT	1	14 788	225 422	6,56 %

Bron: Rijksregister 2001, eigen berekening.

Samenvatting

Op het einde van deze paper aangekomen, bieden we in wat volgt een overzicht van de belangrijkste bevindingen.

A. Algemeen

In deze paper zijn we van wal gestoken met een aantal theoretische beschouwingen over een actueel pijnpunt in de Belgische (en Europese) politiek, nl. de *ruimtelijke uitzaaiing*. Daarvoor hebben we eerst een conceptuele afbakening van de *stad* en haar ontstaan proberen op te stellen en gemerkt dat dit concept de laatste jaren aan heel wat verandering onderhevig is geweest. Uit de cijfers leren we bovendien dat dit fenomeen wel degelijk Belgisch is en dat de drie gewesten er mee af te rekenen krijgen. Daarna zijn *migraties* de revue gepasseerd als schakel tussen de stad en de stedelijke werkelijkheid van vandaag. Er werd naar verhuisbewegingen tussen gemeenten gekeken, meer bepaald tussen de verschillende functionele entiteiten van het stedelijk leefcomplex. Ook daar werd een bijkomend bewijs gevonden voor *suburbanisatie* en *urban sprawl*.

Toch blijkt dat, wanneer we naar de *verstedelijking* kijken, ongeveer één Belg op 5 in één van de vijf centra van de grootsteden woont. Verder stellen we vast dat op ongeveer één vierde van het Belgische territorium (ingenomen door het territorium van de stadsgewesten) 56 % van de Belgen zijn woonstek heeft en dat 67 % van de tewerkstelling zich daar bevindt.

Daarna zijn we overgegaan tot een beschrijvende analyse van de woonpatronen van de Belgische bevolking. Er is aangetoond dat de Belgische *bevolking* geconcentreerd woont, maar de voorbije decennia (1970-2001) is er een duidelijk dalende tendens waar te nemen. Bij het bestuderen van de *leeftijdsgroepen* bleek dat vooral de 65-plussers het sterkst geconcentreerd leven, dat zij bij voorkeur in de centrumsteden resideren en dan vooral in die centrumsteden die de hoogste natuurlijke ameniteitswaarde bezitten (vb. kustgemeenten en mooie, groene steden in de Ardennen). De jongeren daarentegen kennen een sterke vertegenwoordiging in de banlieue en de forensenwoonzones. Belgische steden blijken echter nogal wat te variëren in demografische verschijnselen, waarbij een opvallend onderscheid vast te stellen is tussen Vlaanderen, Wallonië en Brussel.

Qua *huishoudens*, zijn het voornamelijk eenpersoons- en erg grote gezinnen die de sterkste agglomeratietendens ondervinden. Eenpersoonsgezinnen kiezen voor de stad, kroostrijke gezinnen verblijven op het (in hoofdzaak Waalse) platteland.

Wat *economische activiteiten* betreft, hebben we gekeken naar het onderscheid woon- versus werkgemeenten. Daaruit bleek dat een kleine 20 % van de Belgi-

sche gemeenten geclassificeerd kan worden als in hoofdzaak werkgemeente, terwijl de rest een overwegend residentiële functie heeft. De *beroepsklassen* volgen een concentratiepatroon dat sterk gelieerd is aan hun werkplaats. Zo zullen landbouwers een erg diffuse verspreiding kennen over het Belgisch landschap, terwijl bedrijfsleiders en kaderleden dan weer sterk samenclusteren in enkele gemeenten en buurten.

Bij de *inkomens* aangekomen, kunnen we de trend onderschrijven dat de stadscentra een oververtegenwoordiging van de laagste inkomens kennen, terwijl de banlieue en de forensenwoonzone dan weer sterk vertegenwoordigd zijn in hoge inkomens.

Wat *onderwijs* betreft, blijkt dat de populatie die hoger onderwijs volgt de sterkste concentratietendensen ondervindt, terwijl de lagere en middelbare schoolkinderen diffuus verspreid zijn. Ook voor afgestudeerden geldt: hoe hoger het behaalde diploma, hoe sterker de agglomeratiekrachten.

Ten slotte werd gevonden dat *buitenlanders* een zeer sterke ruimtelijke concentratie kennen. Toch is die iets afgenomen de jongste jaren. Vreemdelingen kiezen bij voorkeur voor stadscentragemeenten en voor gemeenten langs de landsgrenzen met buurlanden Nederland, Luxemburg, Duitsland en Frankrijk.

B. De vijf steden

Na dit algemeen overzicht, lichten we de belangrijkste onderwerpen nog even op voor elk bestudeerd thema. In de inleiding werd reeds gesteld dat in deze studie bijzondere aandacht zou geschonken worden aan de 5 grootste Belgische steden (Brussel, Antwerpen, Gent, Luik en Charleroi). In wat volgt zullen we dan ook onze bevindingen voor deze vijf grootsteden systematisch samenvatten.

1. Brussel

Voor Brussel kunnen we vaststellen dat het het belangrijkste stadsgewest is in termen van *bevolkingsaantal*. Bovendien is Brussel de enige stad van de vijf die een *bevolkingsaangroei* op zijn conto kan schrijven. De Brusselse bevolking is het voorbije decennium met 0,55 % toegenomen. Ongeveer 17 % van de Belgische bevolking woont in het Brusselse stadsgewest op een oppervlakte van om en bij de 5 % van het Belgische territorium. De bevolking bestaat voor een kleine 30 % uit *buitenlanders*, waaronder heel wat hoge functionarissen bij internationale organisaties, naast armere en vaak werkloze immigranten. De *leeftijdsstructuur* van Brussel vormt een buitenbeentje. Van de vijf bestudeerde steden blijkt de jeugd het best vertegenwoordigd in Brussel. Ouderen daarentegen zijn er het slechtst vertegenwoordigd. Een mogelijke verklaring ligt in het Brussels bevolkingsbestand dat, zoals gezegd, veel nationaliteiten verenigt, met een groot aantal allochtonen die gemiddeld gezien een jongere samenstelling hebben. Ouderen verlaten het Hoofdstedelijk Gewest dan weer in hoofdzaak omdat er relatief weinig (tweetalige) rusthuizen zijn en omdat de natuurlijke pullkracht die uitgaat van het feit dat men dichtbij de werkplaats woont, verloren gaat. Brussel heeft dan ook een erg lage *afhankelijkheidsgraad* of age dependency-ratio. Verder hebben we vastgesteld dat Brussel een erg hoog aantal *singles* heeft: ongeveer één inwoner op vier woont alleen. Qua tewerkstelling blijkt uit onze berekeningen dat de

zone Brussel de grootste *werkgelegenheidspool* van België is. Qua *inkomens* volgt het Brussels stadsgewest de algemene tendens van lage inkomens binnen de stadsmuren en hoge inkomens in de periferie. Op te merken valt evenwel dat in de Brusselse banlieue de allerhoogste inkomens het sterkst vertegenwoordigd zijn, wat gelinkt kan worden aan de residentiële wijken waar een overrepresentatie van bedrijfsleiders en kaderleden vast te stellen valt (hoofdzakelijk in het zuidoostelijk kwadrant van Brussel).

2. Antwerpen

Het Antwerps stadsgewest is het tweede belangrijkste in termen van *bevolking*. Het kende echter het voorbije decennium een nieuwe dip in zijn bevolkingsbestand van om en bij de 4,5 %. Hierdoor past het perfect in het plaatje van ruimtelijke uitzaaiing. De meest recente berichten zijn echter weer wat hoopgevend. De laatste jaren kan er immers opnieuw een lichte stijging in het Antwerps inwonersaantal opgetekend worden (ongeveer 0,5 % bevolkingsaanwas). Wat de *samenstelling* betreft, kunnen we stellen dat Antwerpen zijn naam als Sinjorenstad alle eer aandoet. Antwerpen kent een zeer sterke representatie van 65-plussers. Logisch gevolg is dat de *afhankelijkheidsgraad* eveneens erg hoog is. De *werkgelegenheid* die deze stad biedt, behoort tot de top van het land.

3. Gent

Wat bij Gent vooral opvalt, is de sterke vertegenwoordiging van hoge *inkomens* buiten het stadscentrum. Een ander opvallend fenomeen is dat Gent van de vijf grootsteden de laagste *bevolkingsdichtheid* noteert. Dat is voor een groot deel te wijten aan de aanzienlijke *industriële activiteit* rond het kanaal Gent-Terneuzen. Bovendien wordt dat bevestigd door de cijfers rond economische activiteitenconcentratie. Gent neemt daar een hoge plaats in. Wat de *samenstelling* van de Gentse bevolking betreft, zien we dat Gent geen excessen vertoont. Dat leidt tot de laagste *afhankelijkheidsgraad* van de 5 grootsteden. Qua *buitenlanders* sluit Gent het lijstje van vijf af. Slechts 7 % van de 'Stroppendragers' bezit een vreemde nationaliteit.

4. Luik

Luik kwam in onze bespreking expliciet voor wanneer over *bevolkingsverlies* gesproken werd. Van de 5 kende Luik de sterkste bevolkingsterugval. Verder kent Luik een relatief grote *vergrijzing* die zich vooral in het stadscentrum en de agglomeratie manifesteert. Bovendien kent de Luikse banlieue een oververtegenwoordiging aan zeer *lage inkomens*. Ongeveer 20 % van de Luikse bevolking bezit een *vreemde* nationaliteit. Ten slotte voert Luik de rangschikking aan in relatief aandeel singles. Zomaar liefst één inwoner op vier woont alleen.

5. Charleroi

De positie van Charleroi valt vooral op door haar oververtegenwoordiging aan *lage inkomens* in praktisch alle geledingen van het stadsgewest. Meteen wordt hieraan toegevoegd dat hoge inkomens een sterke ondervertegenwoordiging kennen. Het is zelfs zo dat het gemiddeld inkomen per Carolo één van de laagste van het land is (8 877,06 euro) en dat er niet veel kans op beterschap voorspeld wordt¹. Mogelijk kan een verklaring gezocht worden in de lage *werk-wooncoëfficiënt* van Charleroi. Volgens die berekening biedt Charleroi ongeveer net zoveel arbeidsplaatsen aan als woonplaatsen. Een hoge werkloosheidsgraad is dan ook niet verwonderlijk. Dat vinden we ook terug bij nazicht van de literatuur². De werkloosheidsgraad bedraagt zomaar liefst 27,6 % van de bevolking verzekerd tegen werkloosheid. Ter vergelijking is dat percentage 20,9 % in Wallonië, 7,1 % in Vlaanderen en 13,6 % voor de rest van het land. Charleroi verloor het voorbije decennium ongeveer 6 000 inwoners. Charleroi kent na Antwerpen de hoogste *afhankelijkheidsgraad* van de vijf, te wijten aan een relatief lage *ontgroening* en relatief hoge *vergrijzing*. Ongeveer 19 % *buitenlanders* habiteren op het Charlerois grondgebied.

-
1. Van de 5 grootsteden was de stijging van het gemiddeld inkomen per inwoner voor het aanslagjaar 2000 het laagste in Charleroi met 2,4 % (*ter vergelijking*: Antwerpen kende een stijging van 6,6 %, Luik 5,3 %, Gent 4,1 %, Brussel 3,5 %). Daarmee blijft Charleroi de armste grootstad van België (zie http://statbel.fgov.be/press/pr060_nl.asp).
  2. Bron: <http://www.cpascharleroi.be/aide/>

Bibliografie

NIS, Algemene Volks- en Woningtelling op 1 maart 1991, Deel 9B, Geografische Mobiliteit Beroepsbevolking, 1999

NIS, Bevolkingsstatistieken, Loop van de bevolking en migraties in 1998, 1999

Monografie

NIS, Algemene Volks- en Woningtelling op 1 maart 1991, *Huishoudens en gezinnen*, Monografie nr. 4, 1997

NIS, Algemene Volks- en Woningtelling op 1 maart 1991, *Verstedelijking*, Monografie nr. 11A, 1998

NIS, Algemene Volks- en Woningtelling op 1 maart 1991, *Les migrations de travail*, Monografie nr. 11B, 1999

NIS, Algemene Volks- en Woningtelling op 1 maart 1991, *De ruimtelijke mobiliteit van de bevolking*, Monografie nr. 2, 2002

NIS, *Ouderen straks, Scenario's in het zorgaanbod voor ouderen*, Monografie 1992/1

Boeken

Baumont Cathérine, Pierre-Philippe Combes, Pierre-Henri Derycke en Hubert Jayet, *Economie Géographique, Les théories à l'épreuve des faits*, Economica, 2000

Fujita, Krugman & Venables, *The spatial economy*, 1999, MIT Press

Klaassen, Verster & Wagenaar, *Ruimtelijke interactie*, 1983, Stichting Het Nederlands Economisch Instituut, Rotterdam

Lloyd, Peter E. & Dicken Peter, *Location in space: a theoretical approach to economic geography*, 1972, Harper & Row LTD

Loots Ilse & Erik Van Hove, *Ruimte maken voor de stad*, Leuven/Apeldoorn, Garant, 1996

Pauwels Koenraad, Herman Van der Haegen en Lieve Vanderheyden, *Afnemende vruchtbaarheid: een zorg voor later? De situatie in België*, 2000, Bevolking en Gezin, 29, 3 (boekaflevering)

Websites

1. <http://www2.vlaanderen.be/ned/sites/statistieken/index.html>
2. <http://www.uvv.be/uvv3/pub/tijdsch/uinfo/dem/concept.html>
3. http://aps.vlaanderen.be/statistiek/cijfers/stat_cijfers_steden.htm
4. <http://www.vvsg.be/publicaties/VVSGweek2000/vvsgweek031.htm#4>
5. http://www.lipmagazine.org/articles/featlydersen_7.shtml
6. <http://www.cpascharleroi.be/aide/>
7. <http://slf.gweep.net/~sfoskett/mqp/index.html>
8. <http://www.census.gov/population/socdemo/migration/tab-a-1.txt>
9. <http://www.thuisindestad.be/html/steden/index.html>

Artikels

1. Albers Isabel, *Vooraf tweeverdieners vluchten uit de stad*, De Standaard Online, 20 augustus 2002
2. Baccaïni Brigitte, *Les migrations internes en France de 1990 à 1999: l'appel de l'Ouest*, INSEE, Economie et statistique n344, 2001-4
3. Bessy-Pietri Pascale, *Les formes récentes de la croissance urbaine*, INSEE, Economie et statistique n336, 2000-6
4. Bessy-Pietri Pascale en Yann Sicamois, *Le zonage en aires urbaines en 1999*, INSEE, n765, avril 2001
5. Bonnerman, F.A.H.M., P. Hooimeyer, L.J.G. van Wissen, *Wonen dicht bij het werk of werken dicht bij de woning*, 1991, Utrecht: Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Utrecht
6. Bourton William, *Les grandes villes se vident et s'appauvrissent*, Le Soir en Ligne, 19 augustus 2002
7. Brueckner Jan K., *Central-city income redistribution and the flight to the suburbs: A stylized model*, Regional Science & Urban Economics, Vol. 13, n. 2, may 1983

8. Brueckner Jan K., Jacques-François Thisse en Yves Zenou, *Why is central Paris rich and downtown Detroit poor? An amenity-based theory*, *European Economic Review*, 43 (1999) pp. 91-107
9. Carusso Geoffrey, *Peri-urbanisation, the situation in Europe*, december 2001
10. Cristofari Marie-France et Géraldine Labarthe, *Des ménages de plus en plus petits*, INSEE, n. 789, juillet 2001
11. De Rop Peter, *Buitenlanders herontdekken de stad*, *Het Nieuwsblad*, 28/29 september 2002
12. Foskett, Stephen, *Urban forms in Suburbia: the rise of the edge city*, 1994, <http://slf.gweep.net/~sfoskett/mqp/index.html>
13. Gofette-Nagot Florence, Isabelle Thomas et Yves Zénou, *Structure urbaine et revenus des ménages*, dans *Economie Géographique, les theories à l'épreuve des faits*, *Economica*, Chapitre 10, pp. 277-302
14. Halleux Jean-Marie, *Les forces centrifuges de la mobilité facilitée, le système des quotidiennetés urbaines et la recomposition des espaces urbains*, *Mobilité spatiales et fluidités sociales*, Louvain-la-Neuve, februari 2002
15. Julien Philippe, *Mesurer un univers urbain en expansion*, INSEE, *Economie et statistique* n. 336, 2000-6
16. Julien Philippe, *Les grandes villes françaises étendent leur influence*, INSEE, n. 766, april 2001
17. Kesteloot C., De Turck A., Vandermotten C., Marissal P. En Van Hamme G., *Structures sociales et quartiers en difficulté dans les régions urbaines belges*, Ministère chargé de la Politique des grandes villes, 2001
18. Kesteloot C., *Maatschappelijke veranderingen en de achtergestelde buurten in grote steden*, Wetenschappelijke bijdrage inzake de toestand van de Belgische steden, in opdracht van Minister Picqué, augustus 2002
19. Le Jeannic Thomas et Joëlle Vidalenc, *Pôles urbains et périurbanisation*, INSEE n 516, april 1997
20. Little James T., *Residential Preferences, Neighborhood Filtering and Neighborhood Change*, *Journal of Urban Economics*, 1976, Vol. 3, n. 1, pp. 68-81
21. Lydersen Kari, *Shame of the cities, Gentrification in the New Urban America*, 15 maart 1999, http://www.lipmagazine.org/articles/featlydersen_7.shtml
22. Meeuwssen Gerry, *De stad en haar streken*, Knack, 1 mei 2002

23. Miermans Willy, *Witboek Stedenbeleid, Mobiliteit*, september 2001
24. N., *Une autre politique du logement*, Le Soir en Ligne, 19 augustus 2002
25. N., *Cette fameuse "brique dans le ventre"*, Le Soir en Ligne, 19 augustus 2002
26. Nederlands Economisch Instituut, *Ruimtelijk gedrag van werken in West-Nederland*, Rotterdam, 1979
27. NIS, *De vruchtbaarheid in België van 1991 tot 1995*, Statistische Studiën, nr. 105, 1997
28. Nolin Alain, Jacqueline Brasseur et Maryse Vaillard, *Le revenu des ménages dans les régions*, INSEE, n. 436, mars 1996
29. Otte Anja, *Heffingen en premies moeten wonen boven winkels aanmoedigen*, De Standaard Online, 19 september 2002
30. Rasking Johan, *Wat is er van de tijd? Land tussen dorp en stad*, De Standaard Online, 20 augustus 2002
31. Sjaastad, L.A., *The costs and returns of human migration*, The Journal of Political Economy, 1962, vol. 70, pp. 80-93
32. Soenens Dominique, *Een magere kroost*, Knack, 22 mei 2002, pp. 68-72
33. Steffens Frans en Rob Cuyvers, *Thuis in de stad, woonomgeving en publiek domein*, oktober 2001
34. Talbot Julien, *Les déplacements domicile-travail*, INSEE, n. 767, april 2001
35. Teerlinck Paul en Wim Vandendriessche, *De stad in de problemen? Verhuispatronen in het Gentse*, Ruimtelijke Planning, Feiten, kritieken, perspectieven, katern 3, 1995, p. 19-55, Kluwer Ed., Zaventem
36. Teerlinck Paul en Wim Vandendriessche, *Stad uit, stad in: Motieven van verhuizers*, Ruimtelijke Planning, Feiten, kritieken, perspectieven, katern 3, 1995, pp. 19-55, Kluwer Ed., Zaventem
37. Tegenbos Guy, *Huur eerste oorzaak van armoede*, De Standaard Online, 20 augustus 2002
38. Thisse Jacques-François et Yves Zenou, *Segmentation et marches locaux du travail*, Economie et Prévision, n. 131 1997-5, pp. 65-76

39. Thomas, Isabelle, Henry Tulkens en Pierre Berquin, *Quelles frontières pour Bruxelles? La réponse d'un exercice statistique, géographique et économique*, Chapitre 3, pp. 71-88
40. Tratsaert Katrien, *Stads(v)lucht maakt vrij, De verhuismotieven en woonwensen van jonge gezinnen in het Leuvense*, Planologisch Nieuws, jaargang 19, n. 1, 1999
41. Vandermotten C., P. Marissal en G. Van Hamme, *Evolutie van de werkgelegenheid in de Belgische stedelijke zones*, Wetenschappelijke bijdrage inzake de toestand van de Belgische steden, in opdracht van Minister Picqué, augustus 2002
42. Vanhaverbeke Wim, *De symbiose tussen plattelandsgebieden en stedelijke centra in Vlaanderen*, NIBOR
43. Van Hecke Etienne, *Demografische analyse van de stedelijke bevolking in België*, Wetenschappelijke bijdrage inzake de toestand van de Belgische steden, in opdracht van Minister Picqué, augustus 2002
44. Vanhoenacker Charline, *Ex-sans-papiers, nouveaux résidents, la croissance démographique a doublé en 2002*, Le Soir, 20 september 2002
45. van Wee G.P., *Werklocaties, woonlocaties en woon-werkverkeer*, juni 1994, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne Bilthoven
46. Willaert Didier, *Migration in the Brussels Capital Region and its hinterland*, Chapitre 4
47. Willaert Didier, *Migratieprofielen naar leeftijd voor de migratiebekkens en zones in de nieuwe ruimtelijke indeling*, Interface Demography, Working paper 1999-6
48. Wirth Louis, *Urbanism as a way of life*, American Journal of Sociology 14, 1938, pp. 1-24
49. Wolpert, J., *Behavioural aspects of the decision to migrate*, Papers and Proceedings of the Regional Science Association, 1965, vol. 15, pp. 159-169
50. Zonnenberg, R., *Het afstandsgedrag van woon-werkverkeer: de invloed van arbeidskenmerken op de verplaatsingsafstand*, 1990, Delft: TNO/Tilburg: NHTV

Bijlage 1: Grootstedenbeleid

A. Federaal

Op federaal niveau zijn er een aantal beleidsinitiatieven uitgewerkt op het vlak van grootstedenbeleid. Zo verscheen er op 4 augustus 2000 in het Staatsblad de wet van 17 juli 'tot bepaling van de voorwaarden waaronder plaatselijke overheden een financiële bijstand kunnen genieten van de Staat in het kader van stedelijk beleid'. Die wet machtigt de regering om overeenkomsten af te sluiten met stadsgemeenten om een zeker aantal maatregelen te financieren ten gunste van achtergestelde stadsbuurten. Lokale overheden in grote steden kunnen zo genieten van een financiering van initiatieven van lokaal belang die onder de bevoegdheid van de federale overheid vallen. Bedoeling van deze wet is acties in de steden te ondersteunen en te realiseren. Die acties kunnen als doel hebben de levenssfeer te verbeteren, de leefvoorwaarden van de bewoners te herwaarderen, de veiligheid te vergroten en plaatselijke economische functies te (re)activeren. Voor die regeling zijn reeds een aantal stadsgemeenten in aanmerking gekomen, zoals Gent, Oostende, Vorst, Antwerpen, Bergen, Anderlecht, Sint-Jans-Molenbeek, Seraing, Schaarbeek, La Louvière, Brussel en Sint-Gillis. Voor het jaar 2001 bereikten die maatregelen een totaalbedrag van 421 668 199 Bef.

B. Vlaams

Ook op Vlaams niveau bestaan er een aantal initiatieven. Een goede bundeling van wat er in Vlaanderen rond steden gebeurt, is terug te vinden op de website <http://www.thuisindestad.be>. We bespreken hier kort een concreet initiatief van de Vlaamse overheid, het Mercurius-project, en we kijken naar de oprichting van het Vlaams Stedenfonds.

1. Het Mercurius-beleid

Om de steden op een structurele manier terug ten volle deel te laten uitmaken van de Vlaamse economische ontwikkeling en vernieuwing, werd in het kader van de begrotingsopmaak van 1997 voorzien in een nieuwe maatregel die specifiek gericht is op het stimuleren van de handelsactiviteit in de binnensteden.

De aanleiding hiervoor was de vaststelling dat de laatste decennia een proces op gang is gekomen waarbij ondernemingen en handelszaken in de stad sluiten en uitwijken naar lokaties die buiten de stad gelegen zijn, waardoor het zwaartepunt van de handelsactiviteit meer en meer naar de periferie van de steden verschuift, o.a. door de creatie van talrijke shoppingcentra op de invalswegen naar de ste-

den. Dat fenomeen leidt tot een afname van de economische activiteit in de steden en een bedreiging van de levensvatbaarheid van de steden.

Die maatregel ter versterking van de uitbouw van de commerciële centra in de binnensteden, paste volledig in het stedelijk herwaarderingsbeleid. De versterking van de handelsactiviteit in de binnensteden zal immers tot positieve effecten leiden voor de stedelijke vernieuwing waardoor veiligheid, huisvesting en de stedelijke infrastructuur zullen verbeteren. De maatregel kreeg als roepnaam het 'Mercurius-project'.

De voorgestelde maatregel droeg in de eerste plaats bij tot de vernieuwing van de commerciële centra in de binnensteden. De financiële stimuli binnen de voorgestelde maatregel moesten de lokale besturen, de plaatselijke handelaars en geïnteresseerde derden aanzetten tot het ontwikkelen van een toekomstvisie en het uitvoeren van investeringen om de aantrekkelijkheid van de commerciële centra voor de consument te verhogen en zo de handelsactiviteiten in de steden een nieuwe impuls te geven.

Krachtlijnen van het project

De doelstellingen:

- Lokale besturen stimuleren om een toekomstvisie uit te werken voor hun handelsapparaat en om zo een nieuwe commerciële dynamiek in de steden en gemeenten te creëren.
- Bestaande commerciële centra aantrekkelijker maken zodat de handelsactiviteit in die centra levensvatbaar blijft, versterkt wordt en op termijn kan groeien.
- De verplaatsing van commerciële centra naar open ruimten buiten de steden afremmen.
- Verkommerde commerciële centra met groeikansen nieuw leven inblazen en verwaarloosde commerciële panden integreren in het commercieel beleid van de stad.
- Het commercieel gebied met regionale en/of internationale uitstraling verruimen.

Voor bijkomende info, zie <http://www2.vlaanderen.be/med/sites/economie/commer.htm>

2. Het Vlaams Stedenfonds

Een ander initiatief van de Vlaamse overheid is de oprichting van een Vlaams Stedenfonds. Dit Vlaams Stedenfonds zou het Sociaal Impulsfonds vervangen en zou betekenen dat alle Vlaamse centrumsteden extra middelen krijgen om aan stadsontwikkeling te gaan doen. Het vroegere Sociaal Impulsfonds had een enger werkingsdomein en werd eigenlijk exclusief in het leven geroepen om sociale achterstelling in verstedelijkte gebieden aan te pakken. In totaal zal het Vlaams Stedenfonds 100 miljoen euro omvatten, waarvan 10 % aan Brussel toegewezen wordt. De parlementaire besprekingen van het decreet op het Stedenfonds startten op 5 november 2002.

Bijlage 2: De deelgemeenten van Gent

TABEL 39 - Bevolkingsdichtheden van de deelgemeenten van Gent, 2000

Deelgemeente	Oppervlakte	Bevolkingsdichtheid
Afsnee	3,95	347,34
Drongen	27,43	441,82
Gent	70,34	1 580,30
Gentbrugge	7,86	2 533,33
Ledeberg	1,09	7 220,18
Mariakerke	5,20	2 224,42
Oostakker	10,47	1 110,51
Sint-Amandsberg	5,99	3 596,66
Sint-Denijs-Westrem	6,24	857,53
Wondelgem	5,82	2 110,31
Zwijnaarde	12,04	569,27

Bron: http://www.gent.be/gent/bestuur/eloket/statistieken/1_17.htm

Bijlage 3: Migratiesaldi voor de verschillende gewesten

TABEL 40 - Bevolking, bevolkingsevolutie, leeftijdsstructuur en leeftijdsspecifieke migratiesaldi per geleding van de stadsgewesten in de verschillende gewesten

Gewest		Leeftijds- klassen	Bevolking 2001	Bevolkings evolutie 2001/1991	Leeftijds structuur 2001	Migratie saldo 88-90 (%)	Migratie saldo 98-00 (%)
Brussel	Brussel19	0-14	173 466	1,038	18,0	-21,0	-11,7
Brussel	Brussel19	15-19	52 869	0,961	5,5	10,1	14,5
Brussel	Brussel19	20-29	147 671	0,964	15,3	29,8	38,2
Brussel	Brussel19	30-39	155 726	1,072	16,2	-24,7	-12,8
Brussel	Brussel19	40-64	275 139	1,009	28,5	-15,6	-8,2
Brussel	Brussel19	>65	159 534	0,954	16,5	-12,0	-7,0
Brussel	Brussel19	Tot.	964 405	1,004	100,0	-8,5	-1,0
Brussel	Agglom- brussel19	Tot.	384 203	1,038		8,8	2,1
Brussel	Agglom.	Tot.	1 214 213	1,017		-3,4	0,5
Brussel	Banlieue	Tot.	401 720	1,079		13,8	3,9
Brussel	Tot. stadsgw.	0-14	317 974	1,044	18,2	0,8	-1,4
Brussel	Tot. stadsgw.	15-19	100 721	0,968	5,8	7,7	7,5
Brussel	Tot. stadsgw.	20-29	238 872	0,923	13,7	19,1	21,6
Brussel	Tot. stadsgw.	30-39	270 985	1,038	15,5	-2,5	-0,7
Brussel	Tot. stadsgw.	40-64	535 138	1,058	30,6	-7,2	-5,1
Brussel	Tot. stadsgw.	>65	286 638	1,068	16,4	-6,2	-4,1
Brussel	Tot. stadsgw.	Tot.	1 750 328	1,028	100,0	0,1	0,8
Vlaanderen	Kernstad	0-14	209 401	0,959	16,2	-11,0	-10,4
Vlaanderen	Kernstad	15-19	70 690	0,940	5,5	7,1	9,5
Vlaanderen	Kernstad	20-29	175 307	0,838	13,6	11,1	21,1
Vlaanderen	Kernstad	30-39	191 794	0,978	14,8	-11,5	-12,7
Vlaanderen	Kernstad	40-64	399 514	1,016	30,9	-3,1	-2,1
Vlaanderen	Kernstad	>65	245 723	1,092	19,0	-4,6	-3,3
Vlaanderen	Kernstad	Tot.	1292 429	0,981	100,0	-3,0	-1,5
Vlaanderen	Agglom.	Tot.	313 965	1,036		3,7	1,0

Gewest		Leeftijds- klassen	Bevolking 2001	Bevolkings evolutie 2001/1991	Leeftijds structuur 2001	Migratie saldo 88-90 (‰)	Migratie saldo 98-00 (‰)
Vlaanderen	Banlieue	Tot.	697 955	1,075		6,5	2,3
Vlaanderen	Tot. stadsgw.	0-14	390 266	0,974	16,9	-0,9	-2,6
Vlaanderen	Tot. stadsgw.	15-19	133 136	0,956	5,8	3,6	4,2
Vlaanderen	Tot. stadsgw.	20-29	294 853	0,832	12,8	7,0	9,4
Vlaanderen	Tot. stadsgw.	30-39	348 642	1,004	15,1	-1,3	-3,5
Vlaanderen	Tot. stadsgw.	40-64	735 955	1,078	31,9	-0,7	-1,1
Vlaanderen	Tot. stadsgw.	>65	401 497	1,164	17,4	-1,1	-0,7
Vlaanderen	Tot. stadsgw.	Tot.	2 304 349	1,015	100,0	0,6	0,0
Wallonië	Kernstad	0-14	134 548	0,968	17,3	-5,0	-10,6
Wallonië	Kernstad	15-19	45 292	0,869	5,8	10,3	11,9
Wallonië	Kernstad	20-29	108 776	0,881	14,0	-2,5	-0,1
Wallonië	Kernstad	30-39	111 030	0,942	14,3	-11,1	-14,2
Wallonië	Kernstad	40-64	238 470	1,033	30,7	-2,5	-2,9
Wallonië	Kernstad	>65	139 522	1,049	17,9	-3,7	-3,0
Wallonië	Kernstad	Tot.	777 638	0,977	100,0	-3,6	-4,6
Wallonië	Agglom.	Tot.	548 672	0,992		-1,9	-1,2
Wallonië	Banlieue	Tot.	360 027	1,056		5,3	4,1
Wallonië	Tot. stadsgw.	0-14	302 039	0,987	17,9	1,3	-1,7
Wallonië	Tot. stadsgw.	15-19	101 011	0,880	6,0	3,3	4,3
Wallonië	Tot. stadsgw.	20-29	220 125	0,874	13,1	-2,5	-3,3
Wallonië	Tot. stadsgw.	30-39	241 954	0,948	14,4	-4,2	-4,3
Wallonië	Tot. stadsgw.	40-64	529 113	1,067	31,4	-1,7	-1,3
Wallonië	Tot. stadsgw.	>65	292 095	1,096	17,3	-1,1	-0,8
Wallonië	Tot. stadsgw.	Tot.	1 686 337	0,998	100,0	-1,2	-1,6

Bron: Van Hecke, *Demografische analyse van de stedelijke bevolking in België, 2002.*

Bijlage 4: Regionale spreiding van vreemdelingen in België

TABEL 41 - In absolute waarde

	Vreemdelingen	Italië	Totaal EU	Marokko	Turkije	Vluchteling	Totaal niet-EU
Brussel	273 613	28 951	140 356	62 278	19 398	7 572	133 257
In agglomeraties	126 574	8 720	47 519	30 267	19 907	3 487	79 055
Buiten agglomeraties	167 076	15 827	117 050	11 999	16 016	1 881	50 026
Vlaanderen	293 650	24 547	164 569	42 266	35 923	5 368	129 081
In agglomeraties	191 921	110 199	145 291	12 922	13 713	3 362	46 630
Buiten agglomeraties	137 926	36 584	113 340	4 518	3 030	1 607	24 586
Wallonië	329 847	146 783	258 631	17 440	16 743	4 969	71 216
BELGIE	897 110	200 281	563 556	121 984	72 064	17 909	333 554

TABEL 42 - In relatieve waarde (per nationaliteit)

	Vreemdelingen	Italië	Totaal EU	Marokko	Turkije	Vluchteling	Totaal niet-EU
Brussel	30,5	14,5	24,9	51,1	26,9	42,3	40,0
In agglomeraties	14,1	4,4	8,4	24,8	27,6	19,5	23,7
Buiten agglomeraties	18,6	7,9	20,8	9,8	22,2	10,5	15,0
Vlaanderen	32,7	12,3	29,2	34,6	49,8	30,0	38,7
In agglomeraties	21,4	55,0	25,8	10,6	19,0	18,8	14,0
Buiten agglomeraties	15,4	18,3	20,1	3,7	4,2	9,0	7,4
Wallonië	36,8	73,3	45,9	14,3	23,2	27,7	21,4
BELGIE	100	100	100	100	100	100	100

Bron: http://www.antiracisme.be/nl/kader_nl.htm

Uit deze tabellen blijkt dat Italianen zich bij voorkeur in Wallonië vestigen, meer bepaald in Henegouwen en Luik, evenals in de streek van Brussel, in de oudste industriegebieden. Nieuwe migranten blijken eerder voor Vlaanderen te kiezen. Zo concentreerden Marokkanen zich eerst in Brussel en vervolgens in Antwerpen, terwijl ze veel minder talrijk zijn in Luik en in Charleroi. De Turken die zich zowat overal gaan vestigen, verspreiden zich gelijkmatig in de stadszones van het land, in Brussel en in Antwerpen, maar vooral in Gent en in Limburg.

In elk van de drie gewesten hebben de onderdanen van de Europese Unie de bovenhand. Dat is effectief het geval in alle Waalse agglomeraties (behalve Verviers) en in Brussel, maar niet in Vlaanderen. De EU-onderdanen wonen namelijk vooral buiten de agglomeraties in Vlaanderen. De onderdanen van buiten de EU hebben dus de meerderheid in nagenoeg alle Vlaamse agglomeraties: Mechelen, Sint-Niklaas, Gent, Antwerpen, Kortrijk, Leuven. In het noorden van het land ontsnappen alleen Brugge en Oostende aan dat model.

Bijlage 5: Vlaamse inkomensverdeling

Naast de inkomensverdeling in de Belgische stadsgewesten hebben we ook enkele tabellen die de Vlaamse inkomensallocatie weergeven, kunnen raadplegen¹. Daar worden de aangiften van de Vlaamse bevolking per gemeente verzameld. Enkele interessante tabellen geven we hier mee.

TABEL 43 - Rangschikking Vlaamse gemeenten naar percentage inwoners waarvan inkomensaangiften minder dan 2 478,94 euro bedragen (1 januari 1999)

	NIS	Gemeente	Code	Aantal aangiften	Percentage
1	11025	Lint	3	341	9,35 %
2	13014	Hoogstraten	99	771	9,05 %
3	23009	Bever	4	77	7,72 %
4	36010	Ledegem	99	344	7,53 %
5	11009	Brecht	3	889	7,14 %
6	13037	Rijkevorsel	99	355	6,76 %
7	23062	Overijse	3	633	6,35 %
8	71016	Genk	1	1 972	6,32 %
9	11037	Rumst	3	436	5,78 %
10	23098	Drogenbos	2	145	5,74 %
11	33039	Heuvellan	99	186	5,15 %
12	23101	Sint-Genesius-Rode	2	393	5,02 %
13	12025	Mechelen	1	2 042	4,92 %
14	44064	Sint-Martens-Latem	2	179	4,66 %
15	44021	Gent	1	5 458	4,60 %
16	11055	Zoersel	3	418	4,59 %
17	11021	Hove	2	163	4,51 %
18	44012	De Pinte	3	204	4,43 %
19	13023	Merksplas	99	143	4,43 %
20	24094	Rotselaar	3	295	4,41 %
30	11002	Antwerpen	1	9 068	3,90 %

Bron: <http://www2.vlaanderen.be/ned/sites/statistieken/index.html>

1. <http://www2.vlaanderen.be/ned/sites/statistieken/index.html>

In deze lijst valt onmiddellijk de hoge rangschikking van drie steden op, nl. Genk op de 8^e plaats, Mechelen op de 13^e en Gent op de 15^e plaats. Deze drie steden tellen dus een hoog aantal lage inkomens onder hun bevolking. Ook Antwerpen komt op een opvallende dertigste plaats terecht, met bijna 4 % van alle aangiften minder dan 2 478,94 euro.

TABEL 44 - Rangschikking Vlaamse gemeenten naar percentage inwoners waarvan inkomensaangiften meer dan 24 789,34 euro bedragen (1 januari 1999)

	NIS	Gemeente	Code	Aantal aangiften	Percentage
1	24086	Oud-Heverlee	3	2 165	48,49 %
2	44012	De Pinte	3	2 198	47,76 %
3	24066	Lubbeek	3	2 793	47,23 %
4	23103	Wezembeek-Oppem	2	2 380	47,00 %
5	23050	Meise	3	3 816	46,67 %
6	23099	Kraainem	2	2 278	46,48 %
7	11021	Hove	2	1 679	46,47 %
8	11001	Aartselaar	2	3 216	45,81 %
9	23096	Zemst	3	4 233	45,75 %
10	44064	Sint-Martens-Latem	2	1 744	45,40 %
11	24011	Bierbeek	3	1 760	44,74 %
12	24055	Kortenberg	3	3 378	44,73 %
13	23081	Steenokkerzeel	3	2 104	44,16 %
14	23038	Kampenhout	3	2 044	44,09 %
15	24048	Keerbergen	4	2 348	43,80 %
16	24014	Boortmeerbeek	4	2 212	43,63 %
17	24043	Holsbeek	3	1 670	43,49 %
18	24016	Boutersem	4	1 400	43,44 %
19	24038	Herent	3	3 859	43,38 %
20	24104	Tervuren	2	3 380	43,34 %
...					
276	44021	Gent	1	34 479	29,04 %
291	11002	Antwerpen	1	61 878	26,61 %

Bron: <http://www2.vlaanderen.be/ned/sites/statistieken/index.html>

Wanneer we dan de tabel met de hoogste inkomensaangiften bekijken, zien we een heel andere rangschikking naar voren treden. De top-20 wordt bijna volledig ingenomen door agglomeratie-, banlieuegemeenten en enkele gemeenten uit de forensenwoonzone.

Bijlage 6: Leuven

Leuven bekleedt een vrij uitzonderlijke positie in de lijst van Belgische steden. Zo wordt Leuven vandaag de dag veel minder geconfronteerd met de zogenaamde stadsvlucht. Leuven kent het fenomeen van de 'vlucht' van de hoge inkomens naar de rand (hoewel in mindere mate), maar ondervindt niet echt de algemene bevolkingsleegloop uit de stad zoals in Antwerpen en Luik. Integendeel zelfs, het Leuvens bevolkingsbestand kende het afgelopen decennium een aangroei van 4,2 % (van 85 018 in 1991 naar 88 581 in 2001). Vaak zijn dat 'oude Leuvenaars' die terug in de stad komen wonen. Een bijkomende verklarende factor is de aanwezigheid van Gasthuisberg, een topuniversitair ziekenhuis. Dat geeft vooral oudere inwoners een gevoel van veiligheid. Additioneel bewijs voor de Leuvense omzeiling van de stadsvlucht vinden we in tabel 9 (saldo interne en externe migraties, 1996) waar Leuven de tweede plaats bekleedt van Belgische steden waarnaar gemigreerd wordt. Ook kent de studentenstad de laagste afhankelijkheidsgraad van de 17 Belgische steden¹, wat een teken is van haar specifieke demografische samenstelling.

---

1. Zie VII.A.3.b. 18 Belgische steden.

